

УДК 711.438:338.244.47:321.01

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади

Постановка проблеми. У соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце. На них проживає третина населення нашої держави і припадає 90% її площі. Водночас на сільських територіях України значно погіршується демографічна й екологічна ситуація, руйнується соціальна інфраструктура, знижується тривалість життя сільського населення. Обмежені можливості для праці в селі, нижчий (порівняно з міським) рівень доходів у чималому ступені вплинули на процеси відпливу та деградації робочої сили й обезлюднення сіл і, як наслідок, – на наростання соціально-економічних диспропорцій у сільській місцевості та появу депресивних сільських територій, де економічні, соціальні й екологічні проблеми все більше посилюються, призводять до загальної нестійкості та дезінтеграції економіки України. У зв'язку з цим вихід села на якісно новий рівень роз-

витку стає одним із важливих державних завдань.

У світовій практиці розвиток сільських територій пов'язується з розвитком сільськогосподарства. Після Лісабонського саміту ЄС (2005 р.) політика розвитку сільських територій і спільна сільськогосподарська політика інтегруються. В основу покладено концепцію стійкого розвитку, посилюється увага до умов формування багатofункціонального села. У зв'язку зі зміною векторів управління економікою в бік децентралізації актуальним питанням є вибір нової моделі територіальної політики, в якій основна увага акцентується на формуванні передумов конкурентоспроможності й самозабезпеченості новостворюваних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях приділяють увагу багато науковців та економістів-практиків серед яких О.Г. Булавка [1], П.І. Гайдучкий, В.С. Дієсперов [2], Л.В. Забурана [4, 5], В.Д. Залізко [7],

---

© М.Й. Малік, Л.В. Забурана, 2017

М.Ф. Кропивко [23], М.А. Лендел [10], Ю.О. Лупенко [24], М.Й. Малік [23, 24], О.М. Могильний [11], О.І. Павлов [13], І.В. Прокопа [17], В.П. Рябоконт [18], П.Т. Саблук [19], О.П. Славкова [21], О.Г. Шпикуляк [29], В.В. Юрчишин [29] і ряд важливих досліджень науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки». Але нині питання розвитку сільських територій України в умовах децентралізації влади стоять вкрай гостро та потребують переосмислення й удосконалення підходів до формування сучасних інструментів державної підтримки даного розвитку.

Мета статті – розгляд існуючих проблем і перспектив розвитку сільських територій України з урахуванням зарубіжного досвіду та в сучасних умовах децентралізації влади.

Виклад основних результатів дослідження. Концепція розвитку сільських територій, сформувавшись у своїх першоосновах у 70-х роках ХХ ст., із того часу постійно й суттєво еволюціонує. Активізація досліджень трансформаційних процесів у сільському секторі, а саме щодо міграційних рухів населення, змін у сфері зайнятості, життєвому середовищі на селі, з обґрунтуванням концепції багатofункціональності українського села, забезпечила формування основ концепції розвитку сільських територій. У цей же період (починаючи з 1970 р.) зазначену концепцію почали застосовувати у межах політики Європейського Союзу, загальною ж законодавчою базою та єдиним підходом щодо її реалізації за часом належать до другої половини 80-х років минулого століття.

Нині в науковій літературі значно підвищився інтерес до поглибленого дослідження сфери розвитку сільських територій, окреслення відмінностей і розмежування сутності понять «сільський розвиток» та «розвиток сільської місцевості/територій». У Європейському Союзі й країнах-членах ці два терміни зазвичай застосовуються як синоніми. Зокрема, у Польщі розробляються програми розвитку сільських територій на відповідні роки (Plan Rozwoju Obszarow Wiejskich, PROW) і, очевидно, що в них центральне місце відводиться забезпеченню життєдіяльності населення на цих територіях, а не

йдеться про суто розвиток територій як таких.

Водночас дослідження розвитку сільських територій як суспільного процесу, що відбувається в межах сільської соціально-територіальної підсистеми суспільства, ґрунтується на їх розгляді як об'єкта сільського розвитку. О. Павлов зазначає [13], що ідентифікація розвитку сільських територій (об'єктивного прояву суспільного процесу) із сільським розвитком (процесним проявом) є засобом зіставлення понять «розвиток сільських територій» та «сільський розвиток» як споріднених і має на меті визначити глобалізаційний та реформаційний контексти розвитку сільських територій, з чим ми й погоджуємося.

Приєднуючись до противників пошуку теоретичних розбіжностей у дефініціях, коли погодженою є цільова установка, а саме поліпшення якості життя сільського населення та у випадку, коли йдеться й про розвиток сільських територій, і сільський розвиток, у дослідженні використовуватимемо термін «розвиток сільських територій».

Дослідник В. Ю. Уркевич визначає розвиток сільських територій як незворотну, спрямовану, закономірну зміну цього об'єкта [25, с. 25]. Не заперечуючи в цілому проти вживання такого узагальнювального визначення, все ж варто відзначити, що воно не враховує напрям змін, адже крім позитивного (прогресивного) може бути розвиток також негативний (регресивний). Розроблена нині філософська концепція розвитку розглядає останній як процес саморуху від нижчого (простого) до вищого (складного), що розкриває, реалізує внутрішні тенденції та сутність явищ, який веде до виникнення нового. При цьому розвиток визнається іманентним процесом [27, с. 380]. В історії філософської думки вирізняють три основних тлумачення розвитку: як збільшення та зменшення; як перехід можливості в дійсність, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі; як виникнення нового, втілення чого можуть бути численні концепції прогресу. Водночас розвиток може бути як прогресивний, так і регресивний [8, с. 325]. Саме тому ряд науковців акцентують увагу на тому, що розвиток має сприяти позитив-

ним зрушенням й визначають його як процес, у результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [22], що відповідає й нашій позиції.

Суто територіальний аспект превалює у визначенні поняття розвитку сільських територій, сформульованому російськими дослідниками В.Н. Басковим і А.В. Кам'янчуком: розвиток – це формування самобутньої й такої, що саморозвивається, соціо-еколого-економічної територіальної системи, яка здатна протидіяти антропогенному переважанню та руйнації ландшафту, забезпечує збереження культурних цінностей, довготривале використання всіх природних ресурсів для сільського господарства, місцевої промисловості, ремесел, промислів, туризму, рекреації й інших сфер господарської діяльності задля досягнення гідних умов життя населення [20]. Однак узагальнююча цільова установка сталого розвитку цієї соціо-еколого-економічної територіальної системи – «гідні умови життя населення» дає підстави для розуміння того, що не йдеться про розвиток території як самоціль, а про те, що очевидною метою розвитку є людина.

Науковці Є.І. Скринник [26] та С.О. Жданов [3] у своїх працях розглядають розвиток сільських територій з позицій системності й комплексності, що забезпечуватиме стабільний розвиток сільської спільноти, диверсифікацію та підвищення ефективності сільської економіки, ріст рівня і якості життя сільського населення, поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

На думку науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», розвиток сільських територій як процес складається з двох етапів: перший – досягнення такого ступеня соціально-економічного розвитку, при якому доходи територій від використання ресурсів і виробничих потужностей покриватимуть витрати, необхідні для забезпечення нормального рівня проживання сільських жителів; другий – розвиток територій, при якому доходи від використання їхніх ресурсів і виробничих потужностей покриватимуть витрати, необхідні для подальшого соціально-економіч-

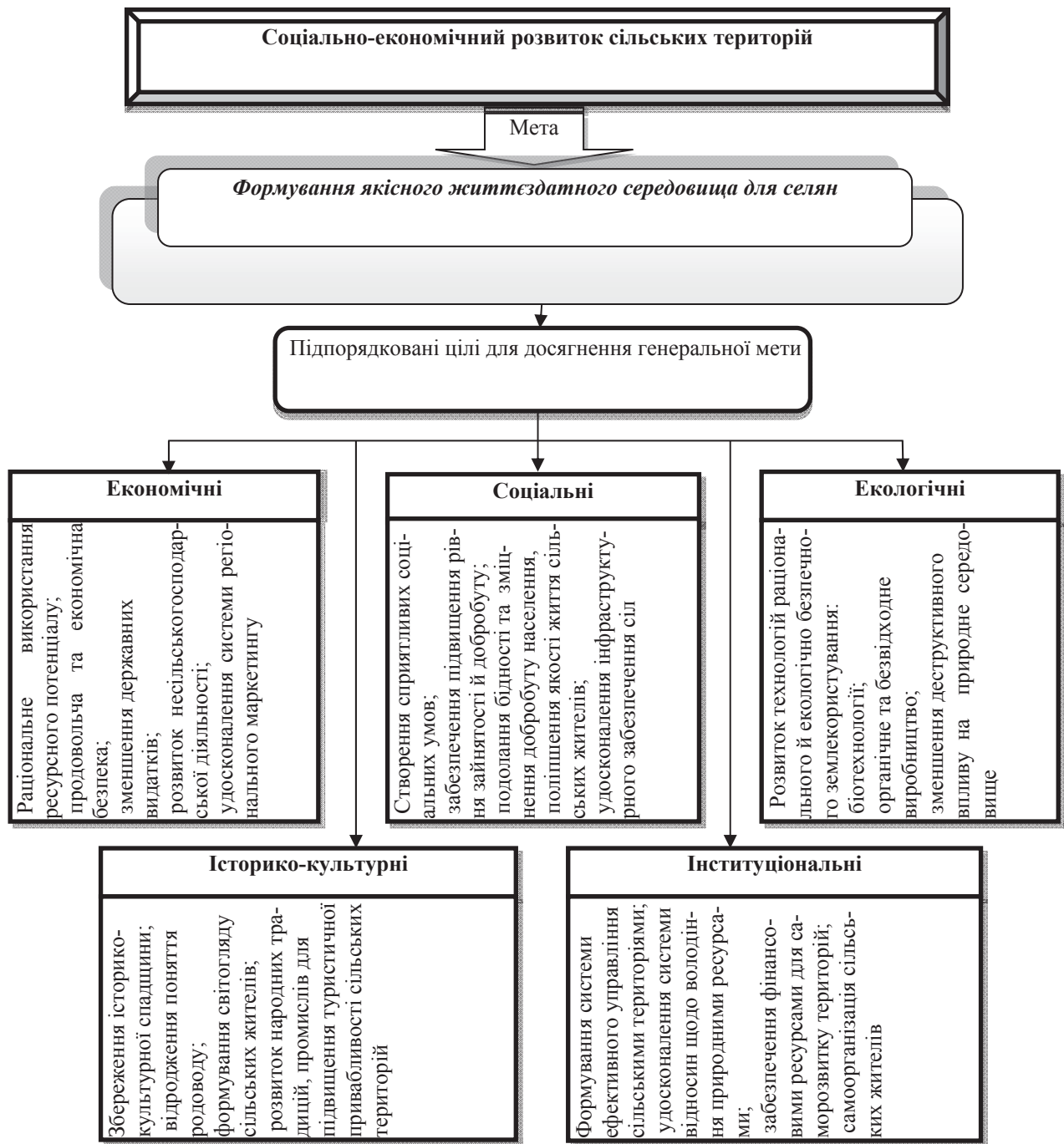
ного розвитку й забезпечуватимуть вищий від нормативного рівень життя їх жителів і подальший розвиток територій [16].

Водночас основною метою соціально-економічного розвитку сільських територій має стати формування високоякісного життєздатного середовища для селян, зокрема через забезпечення продуктивної зайнятості, сприяння розвитку підприємництва. Формування такого середовища можливе досягненням відповідних економічних, екологічних, соціальних, історико-культурних та інституційних цілей, пріоритетність яких залежить від конкретного місця й ролі регіону в міжрегіональному поділі праці [4]. На основі генеральної мети сформовано систему цілей соціально-економічного розвитку сільських територій (рис.). Відповідно до мети всі чинники, що визначають умови та потенційні можливості соціально-економічного розвитку сільських територій, також поділено на п'ять груп [4].

1. Чинники економічного розвитку, пов'язані з рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва і його станом в умовах ринку, розвитком інших видів виробництва та сфери послуг, особливо постачання виробництва й торгівлі виробленою продукцією (регіональний маркетинг), розвитком несільськогосподарської діяльності та ін.

2. Чинники соціального розвитку, пов'язані з сільським населенням, його культурою і способом розселення, рівнем зайнятості сільських жителів та їхніх доходів, їх соціальним забезпеченням, забезпеченням умов проживання й інфраструктурною сферою.

3. Чинники екологічного характеру, пов'язані з об'єктами природи (земельними, водними та іншими природними ресурсами), великою мірою визначають можливості й економічну цінність території. Розораність ґрунтів досягла критичної межі, знижується їхня родючість, сільськогосподарські виробники не дотримують елементарних вимог сівозміни, не приділяють належної уваги розвитку технологій раціонального та екологічно безпечного землекористування.

Система цілей соціально-економічного розвитку сільських територій

Джерело: Розроблено авторами на основі [4].

4. Чинники збереження культурної й історичної спадщини, пов'язані з об'єктами матеріальної та духовної культури, які створені у процесі історичного розвитку суспільства на певній території, становлять цінність для історії країни й інтерес як для сьогодення, так і наступних поколінь, можуть бути використані для туристичної діяльності.

5. Чинники інституційних перетворень, пов'язані з відносинами володіння, розпорядження та користування земельними, водни-

ми ресурсами, об'єктами виробництва, інфраструктури й іншими, які беруть участь у системі багатофункціонального розвитку сільських територій, пов'язані з організацією влади та управління на місцях, у регіонах і країні в цілому [4].

Пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці задекларовано також Законом України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 ро-

ку” [6], в якому комплексний розвиток сільських територій і розв’язання соціальних проблем села визначено як одну зі стратегічних цілей державної аграрної політики в Україні. Також у 2010 році Кабінетом Міністрів України було затверджено “Концепцію загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року” [9]. Маючи декларативний характер, вона разом із тим показує підвищену увагу держави до проблем розвитку сільських територій та передбачає розробку детальнішої Програми розвитку сільських територій. Проте свого розвитку цей документ досі так і не одержав.

Водночас за кордоном існує така градація концептуальних моделей державної підтримки розвитку сільських територій [15]:

перша модель – закріплення умов та механізмів державної підтримки в рамках єдиного законодавчого акта (Російська Федерація, Європейський Союз, Канада, Туреччина);

друга модель – наявність різних програм, які можуть бути реалізовані незалежно одна від одної (США, Мексика, Нова Зеландія).

Політика сільського розвитку ЄС і США має багато спільних цілей, але вона дещо різниться в механізмах та пріоритетних напрямках реалізації, визначенні ролі аграрного виробництва в розвитку сільських територій.

Основними напрямками заходів підтримки розвитку сільських територій у США є: економічний розвиток сільських територій, стимулювання створення й розвитку бізнесу; розвиток інфраструктури (житлові програми, водопостачання, електроенергія, широкосмужові мережі, телемедицина та ін.); підтримка людського капіталу, включаючи розвиток системи освіти, професійної підготовки, охорони здоров’я, житлово-комунального господарства і т.д.); боротьба з бідністю (реалізація програм допомоги незаможним) [15]. Однак крім зазначених напрямків, існують й ті, що безпосередньо належать до розвитку села, але реалізуються іншими органами влади.

Традиційно економічною основою сільських територій були галузі, пов’язані з використанням природних ресурсів, насамперед сільськогосподарське виробництво, тобто державна політика в розвинутих країнах була заснована на галузевому підході. Вва-

жалося, що цілі сільського розвитку та сільськогосподарського виробництва є ідентичними. Нині державна політика в ЄС і США зорієнтована на територіальний підхід при скороченні підтримки безпосередніх товаровиробників.

Головна відмінність політики США від ЄС полягає в тому, що в Євросоюзі напрями розвитку села зафіксовані в рамках Єдиної аграрної політики, складовою частиною якої є стійкий розвиток, тоді як у США також приділяють увагу основним напрямкам, але вони не виділені законодавчо як програми сільського розвитку.

Іншими загальними рисами державної політики ЄС та США є:

надання суб’єктам програм права вибрати з переліку напрямів у рамках єдиної політики або програм різних відомств ті, які найбільше сприяють розвитку сільських територій конкретного регіону;

органам місцевого самоврядування надаються не тільки широкі права з реалізації програм розвитку сільських територій, але й відповідна фінансова підтримка за допомогою використання комплексу фінансових інструментів: прями платежі населенню, програми грантової підтримки, кредити, гарантії за кредитами, податкові пільги, технічна допомога з чітким зазначенням умов їх застосування [14].

Слід назвати ще один важливий аспект, а саме в країнах ЄС фінансування програм розвитку сільських територій становить понад 20 % від бюджету Єдиної політики, в США – від 11 до 27 % від бюджету Міністерства сільського господарства, проти українських 10 % на сільське господарство й сільський розвиток загалом в Україні [30].

Виходячи з розподілу бюджету, лівова частина бюджетних коштів в Україні, як і раніше, розподіляється на користь сільськогосподарського виробництва, а не на розвиток села. Тобто переважає вузькогалузевий підхід до розвитку сільських територій. Хоча в багатьох розвинутих країнах цей підхід вже довів свою неефективність при розв’язанні проблем сільської місцевості.

Головним суб’єктом господарювання на селі є селянин передпенсійного або пенсійного віку, з низьким професійно-освітнім

рівнем, у минулому колгоспник або робітник радгоспу, метою господарської діяльності якого є виробництво продукції переважно для власних потреб. Проведені нами дослідження показують, що за роки незалежності чисельність сільського населення зменшилася на 3603,1 тис. осіб. За останні 10 років частка селян у загальній чисельності жителів України скоротилася від 32,78 до 31,23%.

На початок 2017 року в Україні офіційно налічувалося 28377 сільських населених пунктів, що на 185 од. менше порівняно з їх кількістю на 01.01.2007 року і на 277 населених пункти менше порівняно з 01.01.2001 року внаслідок зняття з обліку безлюдних поселень. За 1991–2016 роки сільська поселенська мережа скоротилася на 468 сіл (з урахуванням населених пунктів, що не мають постійного населення, але не зняті з обліку)[12].

Погіршується також структурне співвідношення сільської поселенської мережі як за кількістю населених пунктів, так і за їх людністю. Через зменшення великих (1000 жителів та більше) і середніх (500–999 жителів) збільшується кількість малих сіл. Так, якщо у 1996 році села з населенням до 500 жителів становили 60,5%, то на початок 2017 року їхня питома вага вже сягала 67,8%, а середня людність населеного пункту за цей період зменшилася з 588,9 до 501,9 осіб. Коефіцієнт народжуваності сільського населення за 1990-2016 років знизився з 12,7 до 11,3, а коефіцієнт смертності, навпаки, підвищився – відповідно з 16,1 до 18,0. Унаслідок цього близько третини загальної кількості населених пунктів нині знаходиться за межею самовідтворення й віднесені до тих, що деградують.

Економічні та соціальні процеси, які відбулися останні роками в галузі, призвели до поглиблення соціальних проблем села. Зменшилося забезпечення сільської поселенської мережі закладами соціальної інфраструктури і нині розширення охоплення дошкільними закладами становить лише 33,3% загальної кількості населених пунктів; фельдшерсько-акушерськими пунктами - 48,2; амбулаторно-поліклінічними закладами – 1,9% тощо.

Разом із тим реальна середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства за останні вісім років майже не зросла. Рівень бідності жителів сільських місцевостей у період з 2000 по 2015 рік за національним критерієм не знизився, а навіть підвищився — від 28 до 38,8%. За межею абсолютної бідності, яка за критерієм ФАО ООН для країн Центральної й Східної Європи встановлена на рівні вартості добового споживання і визначена в 5 дол. США, нині знаходиться понад 80% сільських жителів України.

Майже у третини сільських населених пунктів немає суб'єктів аграрного бізнесу, які формують робочі місця, що в основному забезпечують доходи сільських жителів і надходження до місцевих бюджетів. У 2015 році більше половини (54,9%) економічно активного сільського населення (у віці 15-70 років) працювало не за місцем проживання, а в містах, за кордоном, у селищах міського типу й інших сільських населених пунктах. За 2000-2015 роки з мапи України зникло 263 населених пункти, а в більшості малих сіл живуть в основному люди похилого віку.

Встановлено, що можливі формалізовані моделі розвитку сільських територій, які спираються на розвиток галузей, розвиток сільських територій як спосіб скорочення розриву в економічному розвитку окремих територій і розвиток сільських територій як формування взаємозв'язків, що ґрунтуються на використанні внутрішніх ресурсів території та диверсифікації доходів суб'єктів господарювання. Кожен окремий підхід до розвитку сільських територій розробляється громадами з урахуванням інституційних, політичних і соціальних складових незалежно від форм власності.

Пропонується виділяти такі модельні структури:

1. Сільські території, що мають достатнє забезпечення ресурсами й розвинене сільське господарство. Виробничий чинник є основним у формуванні економічної бази для розвитку людського капіталу і соціальної сфери (виробничі кооперативи, приватні підприємства, ТОВ).

2. Сільські території, розміщені поблизу великих міст, що зазнають впливу урбані-

зації на економічні процеси та соціальні умови. Розвиток територій формується під впливом міст, а населення має вільний доступ до об'єктів соціальної інфраструктури міст.

3. Сільські території, розміщені в курортних і туристичних зонах, що характеризуються високим рівнем розвитку соціальної інфраструктури та ринків специфічних товарів і послуг.

4. Сільські території, розміщені на значній відстані від центрів ділової активності, що характеризуються низьким рівнем активності господарських систем (особливо малолюдних).

З урахуванням сучасних тенденцій сільського розвитку виділено три концепції моделей сільського розвитку:

1. Ідентифікація сільського розвитку з модернізацією сільського господарства й агропромислового комплексу, в основі якої розвиток сектора економіки (виробнича модель).

2. Зближення розвитку сільських територій зменшенням відмінностей відсталих у соціально-економічному плані сільських регіонів і територій, що мають розвинену виробничу й соціальну інфраструктуру, вищий рівень життя (концепція зближення).

3. Розвиток сільських територій на базі раціонального використання ресурсів даного регіону (людських, ландшафтних) та інтеграції всіх галузей на місцевому рівні (територіальна модель).

У більшості країн світу поширено поєднання галузевого й територіального підходів у моделях розвитку сільських територій. Поєднання міжгалузевого та територіального підходів найприйнятніше для характеристики моделей сільського розвитку в умовах України.

Для перспективних моделей розвитку сільських територій характерне великотоварне експорторієнтоване глибоко спеціалізоване виробництво сільськогосподарської продукції (ріпак, соняшник, зерно), або дрібнотоварне багатогалузеве виробництво, що має перспективи розвитку. У першому випадку для досягнення мети створюються такі умови: концентрація земельних ресурсів, капіталів, формування матеріально-техніч-

ної бази, відповідна до цього система державного регулювання аграрного сектора й механізми державної підтримки.

Позитивні аспекти для великотоварного виробництва (конкурентність переваг, висока концентрація та індустріалізація окремих виробництв) забезпечують, без урахування інтересів селян, максимізацію прибутків і супроводжуються негативними структурними змінами в агропродовольчому секторі, що призводить до зменшення зайнятості сільського населення, витісняючи його в ОСГ та за межі сіл, породжує підвищення продовольчої залежності національного ринку від імпорту важливих продуктів. При цьому втрачається екологічна функція. Проте негативні суспільні наслідки великотоварного виробництва значно перевищують особисті вигоди власників корпоративних структур, пов'язаних зі збільшенням прибутків від імпорту продукції. Ефект масштабу виробництва спрацьовує переважно в інтересах власників корпорацій і мало впливає на доходи сільських територій.

У розвинутих країнах Європи, Північної Америки, Азії основними суб'єктами господарювання у сільському господарстві залишаються фермерські господарства. Середній розмір американської ферми становить 175 га, а найбільші господарства обробляють 1-1,5 тис. га, у Франції - відповідно 50 та 200 га. У Німеччині середній розмір фермерського господарства становить 63 га. За нашими мірками це невеликі господарства, але вони є ключовими в моделі розвитку сільських територій, формуючи не лише сільськогосподарську зайнятість, а й розвиток суміжних галузей за рахунок кооперації.

Зміст моделі розвитку сільських територій має враховувати шляхи розв'язання загальнополітичних і загальноекономічних проблем. В умовах децентралізації влади та запровадження обігу земель сільгосппризначення для збереження українського села важливо забезпечити оптимізацію землевладіння і землекористування. Передусім це стосується розвитку особистих селянських господарств та господарств населення, зокрема запровадженням і дотриманням мінімальних (соціальних) норм землевідведення для їхнього господарювання, розвитком сі-

мейних фермерських господарств, малих і середніх сільськогосподарських підприємств, обслуговуючих, садових, городницьких кооперативів тощо.

Моделі розвитку сільських територій повинні мати також інтеграційну багатуокладність, за якої, крім корпоративних агропромислових формувань, повинні одержати розвиток:

спільна діяльність селянських господарств на засадах кооперування (товариства по спільному використанню техніки й обробітку землі, громадські пасовища, череди, винокурні, маркетингові групи, спілки землевласників-орендодавців тощо);

комунальне і мале приватне підприємництво з надання агровиробничих послуг селянським господарствам населення (кормовиробництво, млини, забійні пункти, молочарні, надання агротехнічних, ветеринарних, торговельних, дорадчих та інших послуг);

кооперативне підприємництво (підприємства споживчої, обслуговуючої, виробничої кооперації);

агропродуктові й територіальні самоврядні виробничі (кластерні) об'єднання (районні, міжрайонні, регіональні).

Одночасно слід проводити політику:

збереження, обов'язково з участю агрохолдингів, сільських населених пунктів із переважанням людей похилого віку та осіб-власників особистих селянських, сімейних і фермерських господарств, які обробляють власні земельні ділянки, та забезпеченням їх необхідними агровиробничими, агросервісними, соціально-побутовими й іншими послугами;

розвитку родових садіб і родових поселень безоплатним виділенням покинутих селянських дворів та сільських поселень місським жителям;

розвитку садових і городніх кооперативів, агротуризму й інших способів оздоровлення міських жителів і збереження сформованого українського етносу, які також мають бути складовими стратегій розвитку сільських поселень та територій.

Не менш важливо забезпечувати формування провідної ролі у розвитку сільських територій сільських громад, розширення їх регуляторних, фінансових контрольних, ор-

ганізаційних, ініціативних й інших можливостей. В умовах децентралізації влади за формування прийнятних для України моделей доцільно поєднувати територіально-самоврядну модель розвитку сільських територій і галузеву систему управління розвитком агропромислового виробництва з використанням механізмів соціального (у т. ч. державно-приватного) партнерства. У приміських зонах необхідно забезпечувати сприяння розвитку спеціалізованих виробництв та каналів постачання жителям міст швидкопсувної сільськогосподарської продукції (квітів, овочів, ягід, молока, свіжої риби тощо), у тому числі підтримкою розвитку тепличного господарства, крапельного зрошення в особистих селянських, сімейних і фермерських господарствах. У санаторно-курортних, лісо-водо-оздоровчих, гірсько-туристичних зонах доцільно створити умови щодо формування сучасної інфраструктури для лікування, відпочинку та спорту, розвитку народних промислів, надання послуг із зеленого туризму. У віддалених від центрів ділової активності сільських територіях, основним способом прикладення праці в яких є сільськогосподарське виробництво, варто розвивати формування агромістечок у місцях концентрації трудомістких виробничих потужностей (тваринницьких комплексів, переробних підприємств тощо) зі стабільним попитом на робочу силу.

Відправним пунктом розвитку сільських територій в Україні є розробка стандартів рівнів розвитку поселень (хутір, село, селище, містечко) і формування відповідних нормативів фінансування і посилення ролі економічного потенціалу місцевого самоврядування.

У цілому моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій має включати напрями:

багатоукладне сільськогосподарське виробництво;

стабільне відтворення сільського населення;

упорядкування інженерно-технічних і санітарно-гігієнічних норм територій;

забезпечення зайнятості сільського населення у сфері виробництва й середнього рівня доходів;

підвищення рівня життя та створення необхідних умов життєзабезпечення;
збереження культури і традицій;
розбудова соціальної інфраструктури;
раціональне й екологічнобезпечне використання ресурсів;

розв'язання проблеми доступу сільського населення до сфери послуг (дошкільних закладів, шкіл, медичних, культурно-побутових, торговельних, інших закладів).

Висновки. Стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та її складових компонентів. В умовах процесу децентралізації влади в Україні з'являються нові можливості розвитку сільських територій. Перспективи місцевого розвитку й благоустрою окремих територіальних громад виступають основним мотивом децентралізації в багатьох країнах. У країнах Європи стійкий економічний розвиток сільських територій є головним аспектом програми розвитку Європейського Союзу, фундаментальним принципом усієї економічної політики розвитку сільських територій. Пріоритетність економічного розвитку останніх у країнах Європейського Союзу відображає той факт, що щорічно з бюджету виділяється більше 30 млрд. євро на структурні економічні перетворення для недостатньо розвинених регіонів, більшість з яких – це сільські території, що можна порівняти з витратами на сільське господарство.

Виходячи з цього, основною метою соціально-економічного розвитку сільських територій має стати формування якісного життєздатного середовища для селян, зокрема через забезпечення продуктивної зайнятості, сприяння розвитку підприємництва. На основі генеральної мети нами розроблено систему цілей соціально-економічного розвитку сільських територій. На нинішній час особливо відчувається потреба в комплексному підході до розв'язання проблем розвитку сільських територій, що передбачає розгляд усіх аспектів: сільського господарства, управління матеріальними ресурсами, торгівлі як на національному, так і регіональному рівні, екологічних аспектів, соціальних пріоритетів, питань, що стосуються об'єктів соціальної сфери, а також здійснення управління всіма цими компонентами на місцевому рівні, відносин з місцевими органами державного управління, організаціями на території громад та звичайно питання фінансування й бюджетування всіх цих компонентів. Запропоновано основні моделі розвитку сільських територій, що враховують шляхи розв'язання загальнополітичних і загальноекономічних проблем. Послідовна й комплексна реалізація зазначених напрямів на інноваційній основі дасть змогу забезпечити сталий розвиток сільських територій, збереження кращих традицій українського села для наступних поколінь.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // *Економіка АПК*. – 2013. – № 2. – С. 78.
2. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // *Економіка АПК*. – 2014. – № 5. – С. 56-64.
3. Жданов С.О. Государственная политика развития сельских территорий / С.О. Жданов // *АПК: экономика, управление*. – 2005. – № 12. – С. 4–10.
4. Забуранна Л. В. Соціально- економічний розвиток сільських територій: теорія, організація і управління [Текст] : моногр. / Л. В. Забуранна, О.О. Корнійчук. - К.: ЦП „Компринт”, 2017. – 266 с.
5. Забуранна Л. В. Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація : моногр. / Л. В. Забуранна. – К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2012. – 480 с.
6. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
7. Залізко В.Д. Демографічна складова сталого розвитку сільських територій як фактор впливу на економічну безпеку України / В. Д. Залізко // *Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту*. – 2012. – № 4. – С. 10-15.
8. Кизима В. В. Розвиток / В. В. Кизима // *Філософський енциклопедичний словник*. – К. : Абрис, 2002. – С. 555.
9. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ligazakon.ua>.
10. Лендел М. А. Зарубіжна практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України / М. А. Лендел, Л. М. Газуда, Н. М. Готько // *АгроІнком*. – 2012. – № 4-6. – С. 66-74.

11. *Могильний О. М.* Державна політика у розвитку сільських територій / О. М. Могильний // Економіка АПК. – 2010. – № 10 – С. 125–131.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
13. *Павлов О.І.* Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: моногр. / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2008. – 208 с.
14. *Пантелеєва О.И.* Изменения политики развития сельских территорий в развитых странах: возможные решения для России / О. И. Пантелеева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2010. – №7. – С. 19 – 22.
15. *Пантелеєва О.И.* Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза / О. И. Пантелеева // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2010. – № 4. – С. 9 – 14.
16. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: Матеріали Десятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 10–11 квіт. 2008 р., Київ. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 101 с.
17. *Прокопа І.В.* Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І.В. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50 – 56.
18. *Рябоконт В.П.* Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С. 68-74.
19. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісн. аграр. науки. - 2006. - № 5. - С. 24-23.
20. Сельское сообщество XXI века. – Ирбит: Печатный вал, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/197882/read>
21. *Славкова О.П.* Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: [моногр.] / О.П. Славкова. - Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. - 330 с.
22. Словник української мови [Текст] : [В 10 т.]. Т. 8. Природа - Ряхливий / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; уклад.: В. М. Білоноженко, В. В. Жайворонок, В. П. Забеліна та ін. ; ред. тому: В. О. Винник, В. В. Жайворонок, Л. О. Родніна, Т. К. Черторизька]. - К. : Наук. думка, 1977. – 928 с.
23. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка; за ред. М.Й. Маліка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2012. - 642 с.
24. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка та ін.; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
25. *Уркевич В.Ю.* Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Біла Церква, 21–22 трав. 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24–26.
26. Устойчивое развитие сельских территорий – важнейшая цель государственной агропродовольственной политики Российской Федерации / Е.И. Скринник // Экономика, управление. – 2009. – № 11. – С. 3–13.
27. Философский словарь [Текст] : словарь / ред.: М. М. Розенталь, П. Ф. Юдин. – М. : Политиздат, 1963. - 544 с.
28. *Шпикуляк О.Г.* Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 63
29. *Юрчишин В.В.* сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАНУ". – К., 2013. – 424 с.
30. Budget Summary and Annual Performance Plan, Financial Year 2010, USDA, 12 p.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2017 р.

Фахове рецензування: 17.07.2017 р.

* * *

УДК 636.03:330.522

*П.М. МУЗИКА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємства, інновацій
та дорадництва в АПК імені І.В. Поповича*

Р.М. МИНІВ, кандидат економічних наук, доцент

К.М. ГІРНЯК, кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Тенденції розвитку м'ясного тваринництва в контексті забезпечення продовольчої безпеки

Постановка проблеми. Стрімкий спад виробництва продукції в сільському господарстві, зокрема й м'яса, останніми роками набув негативних тенденцій, що поставило під загрозу продовольчу безпеку України.

Продовольча безпека — стан економіки, в тому числі її агропромислового комплексу, при якому стає можливим стабільне забезпечення за рахунок власного виробництва основними видами продовольства населення країни за обов'язкового пріоритету найбільш вразливих, малозабезпечених його верств і за умови фізичної й економічної доступності продуктів харчування в такій кількості та якості, яка необхідна для збереження й підтримки життя і дієздатності людей, повної або максимально можливої незалежності держави від зовнішніх джерел продовольства [11, с.26].

Поняття «продовольча безпека» двобічне. З одного боку, її розуміють та трактують як стан забезпеченості країни основними групами продовольства належної якості, що включені у продовольчий кошик, не нижче граничних норм, офіційно встановлених нормативними документами. Рівень продовольчої безпеки можна вимірювати, користуючись відповідними індиксаторами; з іншого боку, «продовольча безпека» – це функція (безпечна діяльність) продовольчої системи, спрямована на протидію загрозам власної

цілісності з метою створення умов для реалізації убезпечених інтересів у продовольчій сфері. З погляду продовольчої безпеки забезпечення країни продовольством має здійснюватися, передусім, за основними групами продовольства, що входить до складу продовольчого кошика.

Цей процес також відбувається шляхом: власного виробництва основних груп продовольства (коли 70% і більше використовується в країні);

імпорту основних груп продовольства (коли 70% і більше імпортується в країну);

поєднання власного виробництва й імпорту основних груп продовольства залежно від реальної ситуації на продовольчому ринку в Україні та законодавчого регулювання.

З урахуванням життєвих потреб людини й можливостей держави в Україні на законодавчому рівні не закріплено мінімального переліку основних груп продовольчих товарів, які обов'язково мають бути фізично на продовольчому ринку та економічно ефективними для найвразливіших верств населення. Як наслідок, відсутність відповідної безпекової продовольчої політики й конкретної програми забезпечення продовольчої безпеки країни.

Закріплено 12 основних продовольчих товарів у проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», який був розроблений ще у 2012 році, зареєстрований у Верховній Раді України від 24.10.2012 р.

© П.М. Музика, Р.М. Минів, К.М. Гірняк, 2017

№11378 [1]. Разом із тим з погляду продовольчої безпеки мова повина йти не лише про групи та види продовольства, а й про їхні кількісні показники з граничними значеннями. Саме вони є інформаторами продовольчої безпеки, що показують меншу наявність продовольства на ринку, нижче якої не можна опускатися, оскільки це створить сприятливі умови для виникнення загроз у державі соціального характеру [11].

Із погляду забезпечення продовольчої безпеки потрібно знати не тільки природу виникнення загроз, а також можливі їхні види на кожному етапі (елементі, сегменті, агрегаті) забезпечення країни основними групами продовольства та продовольчій безпеці. У своїх дослідженнях акцентуємо увагу на питаннях потреби збільшення обсягів виробництва м'яса і м'ясопродуктів в Україні упродовж 2005–2015 років. За ці роки значно зменшилися обсяги виробництва м'яса та м'ясопродуктів. Разом із тим імпорт м'яса становить 16-20% від загальної кількості м'ясної сировини. Якщо враховувати, що межа продовольчої безпеки знаходиться, за різними оцінками, на рівні імпорту продовольства від 18 до 35% від загальної потреби, то питання збільшення обсягів виробництва м'яса й м'ясопродуктів підприємствами м'ясопереробної промисловості є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення перспектив виробництва м'яса висвітлені у працях П.С. Березівського [2], М.В. Гладія [10], М.В. Зось-Кіора [3], Ю.В. Керсанюка [4], В.Я. Месель-Веселяка [5], П.Т. Саблука [10], В.І. Франчука [11] та ін. У дослідженнях цих учених аналізувалися різні аспекти становлення й інтенсифікації виробництва м'яса, пропонувалися теоретичні та практичні рекомендації щодо забезпечення підвищення ефективності функціонування підприємств. Однак проблема обґрунтування тенденцій виробництва м'яса, що пов'язано з нарощуванням обсягів тваринницької продукції, й надалі залишається нерозв'язаною.

Мета статті – з'ясування тенденцій виробництва м'яса з урахуванням обсягів виробництва впродовж останнього десятиліття та розробки стратегічних імператив пода-

льшого розвитку м'ясного тваринництва в Україні у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основних результатів дослідження. Україна, яка за потенціалом є одним із найбільших виробників м'яса, наразі не здатна задовольнити навіть власних потреб. Негативні процеси у вітчизняному м'ясопродуктовому підкомплексі супроводжуються скороченням поголів'я тварин, зменшенням виробництва м'яса, підвищенням капіталоємності й собівартості виробництва та зниженням рівня рентабельності. Одночасно падіння купівельної спроможності населення й високі ціни призвели до скорочення попиту на більшість видів м'ясної продукції.

Проведені дослідження вказують на те, що Україна не досягла продовольчого самозабезпечення м'ясними продуктами за рахунок функціонування власного агропродовольчого комплексу. Зокрема, фактичний рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів, який у 2015 році становив 50,9 кг на одну особу, є значно нижчим від раціонального й відповідає тільки мінімальному нормативному значенню. Незважаючи на зростання попиту на м'ясопродукти, поголів'я в Україні продовжує скорочуватися. Значно мобільнішими галузями є птахівництво і свинарство, які інтенсивно розвиваються на базі спеціалізованих підприємств. Як наслідок, спостерігаються структурні диспропорції в пропозиції різних видів м'яса по регіонах України, а різке зниження доходів населення та високий рівень інфляції зумовлює погіршення структури його харчування через зменшення частки цінних продуктів тваринного походження [3, с.98].

Із метою забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення інвестиційної привабливості національного аграрного сектору, збільшення його конкурентоспроможності, забезпечення провідних позицій вітчизняної аграрної продукції на світовому ринку Міністерством аграрної політики та продовольства України розроблена Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 року.

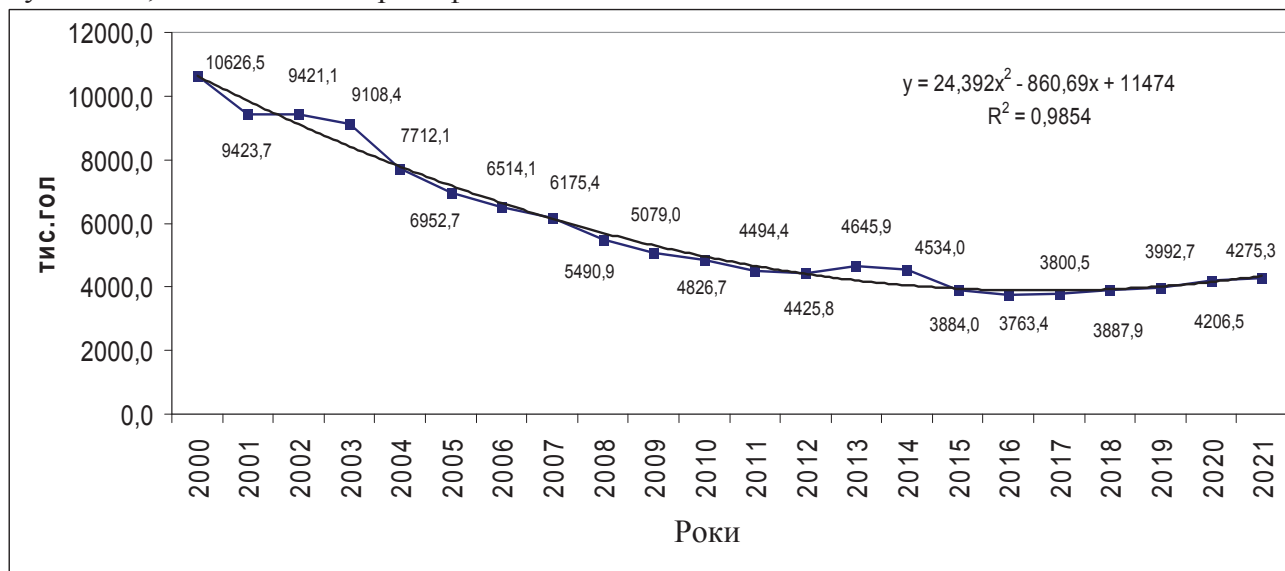
Стратегічними напрямками передбачається збільшення виробництва валової продук-

ції тваринництва в 2015 році до 62,3 млрд грн, у 2020-му — до 83,4 млрд грн. Обсяги виробництва м'яса у забійній масі у 2015 році заплановано збільшити до 3247 тис. т, у 2020-му — до 4365 тис. т [9].

Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року передбачалося збільшення обсягів виробництва м'яса у 2010 році до 3,2 млн т, у 2015-му — до 5,1 млн т. У 2015 році фактичні об-

сяги виробництва м'яса у живій масі становили 3270,4 тис. т [5, 6, 7, 8]. Це показує, що прогноз державної програми стосовно збільшення обсягів виробництва м'яса виконується частково.

Обсяг виробництва м'яса як основного джерела забезпечення населення м'ясопродуктами суттєво залежить від обсягу сировини, що визначається поголів'ям тварин і птиці.

Рис. 1. Прогноз поголів'я великої рогатої худоби в Україні, тис. гол.

Джерело: Побудовано за даними [6, 7, 8].

Прогнозні показники поголів'я худоби й птиці в Україні розраховані побудовою експоненціального, лінійного, поліноміального, степеневого та логарифмічного трендів. Реальніше тенденції змін поголів'я худоби в Україні описує поліноміальна функція: $y = 24,392x^2 - 860,69x + 11474$, оскільки саме для неї значення коефіцієнта детермінації є найбільшим ($R^2=0,9854$). За результатами розрахунків у 2021 році прогнозується досягнення 4275,3 тис. гол. поголів'я, що у 2,2 раза більше від рівня 2015 року (рис. 1, табл. 1).

Із 2000 року розподіл поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств України зазнав глибоких змін. Унаслідок різкого зменшення його кількості в сільськогосподарських підприємствах зросла питома вага господарств населення.

Найбільше поголів'я зосереджено в особистих селянських господарствах населення, де утримується близько 66,4% тварин, у тому числі 76,8% корів від усієї їх кількості.

Зосередження значної частини поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення, безумовно, позначилося на рівні товарності галузі й напрямках її розвитку. Основним постачальником м'ясної продукції скотарства на вітчизняному ринку є господарства населення, які мають лише кількісну перевагу в формуванні пропозиції за рахунок її надходження від більшої кількості поголів'я порівняно із сільськогосподарськими підприємствами.

Динаміку поголів'я свиней також відображає квадратичне рівняння, яке має вигляд: $y=15,839x^2-374,52x+9363,3$ ($R^2=0,4685$). У разі збереження існуючої тенденції у 2021 році очікується, що поголів'я свиней зросте до 8996,7 тис. гол., що у 1,9 раза більше, ніж у 2015 році (рис. 2, табл. 1).

Якщо в 1996 році поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах перевищувало показник приватного сектору майже на 20 %, то нині, за суттєвої втрати за цей період поголів'я в сільськогосподарських

підприємствах, воно наближається до співвідношення, яке залежить від державної під-

тримки та регулювання галузі, соціальної політики, платоспроможності населення.

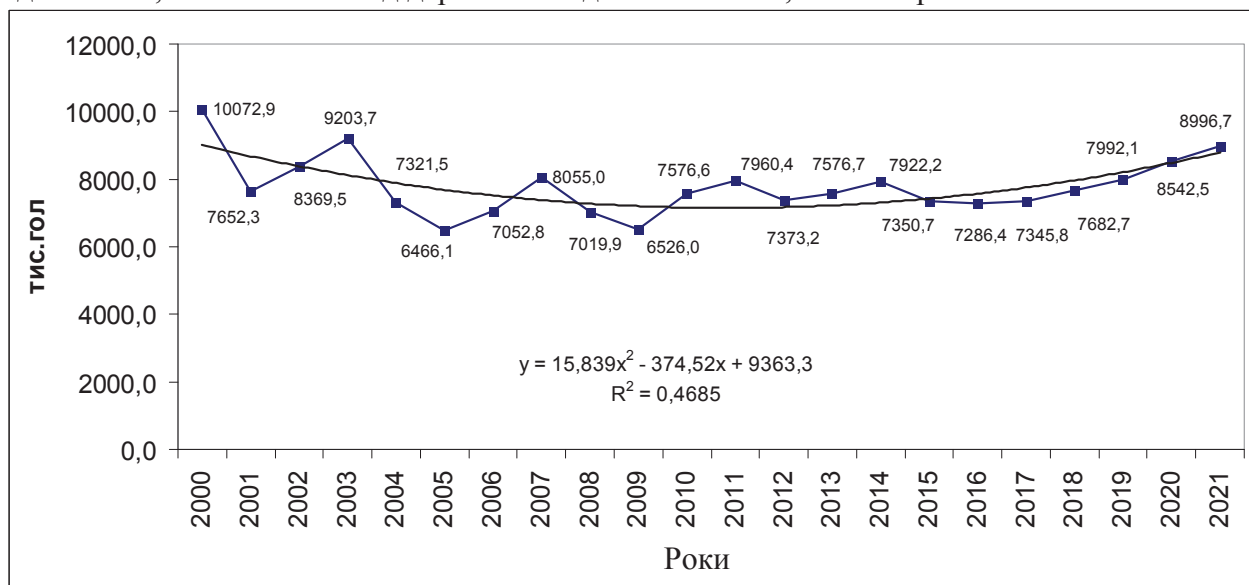

Рис. 2. Прогноз поголів'я свиней в Україні, тис. гол.

Джерело: Побудовано за даними [6 – 8].

Бройлерне виробництво завжди було одним з найефективніших у системі агропромислового комплексу України. Високий рівень механізації й автоматизації технологічних процесів дає можливість вирощувати м'ясних курчат при невеликих затратах праці та засобів із розрахунку на одиницю про-

дукції. На основі проведених розрахунків (поліноміальний тренд $y=618,78x^2-3316,9x+142206$, коефіцієнт апроксимації $R^2=0,9535$), нами визначено, що у 2021 році поголів'я всіх видів птиці досягне 375498,7 тис. гол. Це в 1,6 раза більше, ніж у 2015 році (рис. 3, табл. 1).

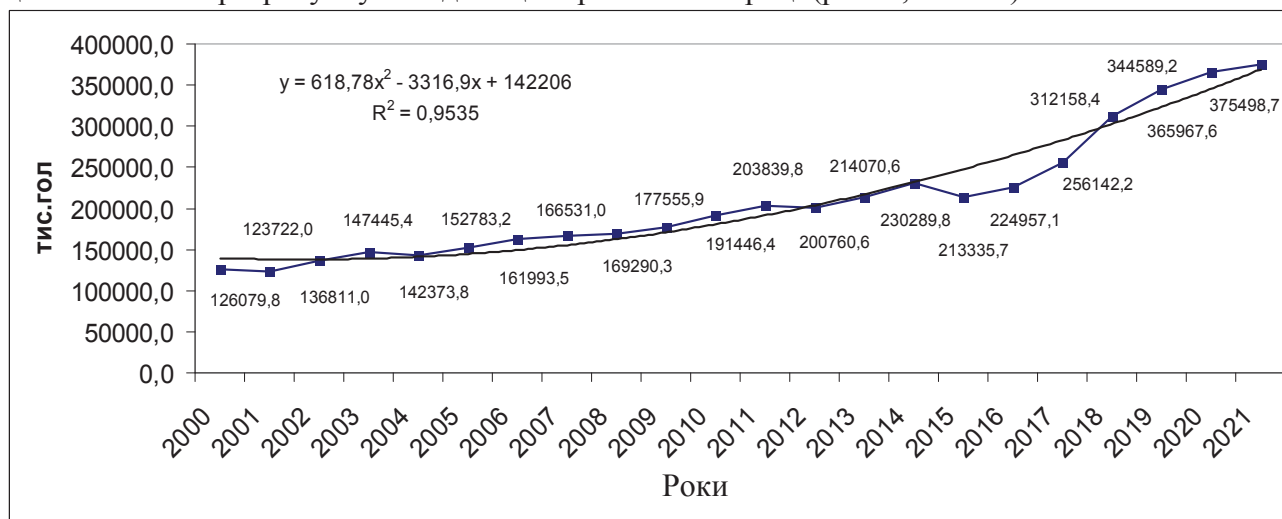

Рис. 3. Прогноз поголів'я птиці в Україні, млн гол.

Джерело: Побудовано за даними [6 – 8].

Останніми роками проблема стабільного забезпечення населення високоякісним м'ясом великої рогатої худоби за доступними цінами, а переробної промисловості – сировиною у достатній кількості почала привертати значну увагу з огляду на її зага-

льнодержавний характер і залишається однією з пріоритетних в аграрному секторі економіки, що потребує свого розв'язання в контексті формування нової парадигми доктрини продовольчої безпеки та стратегії розвитку галузі.

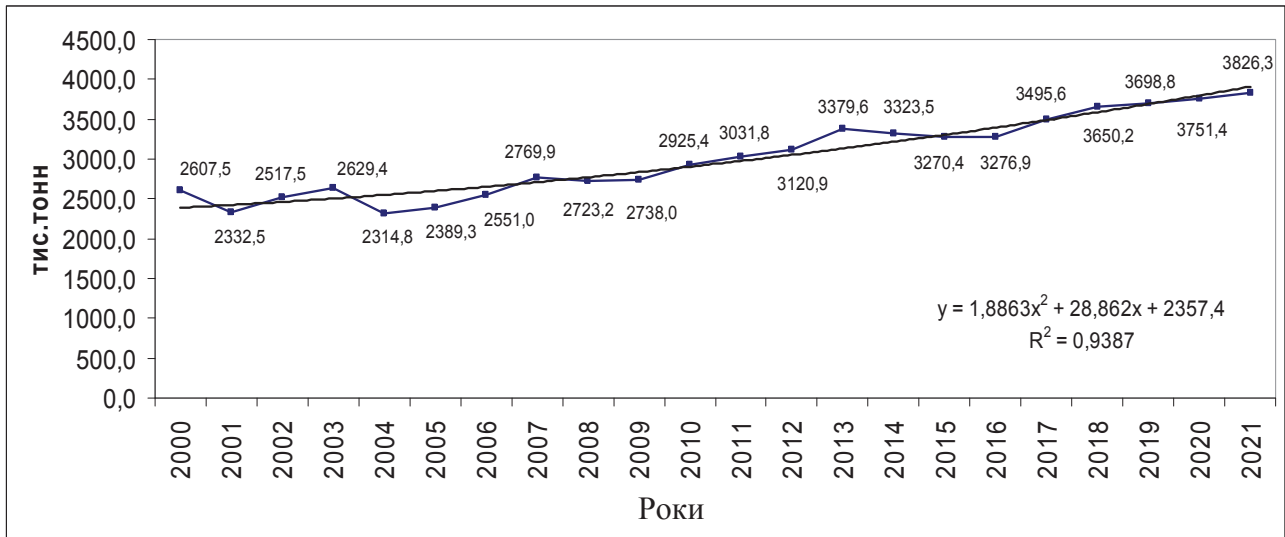
1. Прогноз поголів'я худоби та птиці в Україні, тис. гол.

Рік	Велика рогата худоба	Свині	Птиця
2016	3763,4	7286,4	224957,1
2017	3800,5	7345,8	256142,2
2018	3887,9	7682,7	312158,4
2019	3992,7	7992,1	344589,2
2020	4206,5	8542,5	365967,6
2021	4275,3	8996,7	375498,7

Джерело: Власні дослідження.

Усі перетворення, що відбулися в сільському господарстві України, негативно позначилися на м'ясному скотарстві. Найраціональнішим шляхом виправлення ситуації є подальше підвищення концентрації виробництва за рахунок створення умов для розвитку інтеграційних процесів у скотарстві й суміжних з ним виробництв, а також забезпечення державної підтримки та створення

нормативно-правової бази. За нашими розрахунками (поліноміальний тренд $y=1,8863x^2+28,862x+2357,4$, коефіцієнт апроксимації $R^2=0,9387$), виробництво яловичини й телятини в країні найближчими роками поступово збільшуватиметься, незважаючи на зменшення обсягів забою тварин через необхідність відновлення поголів'я стада (рис. 4, табл. 2).

Рис. 4. Прогноз виробництва яловичини та телятини в Україні, тис. тонн

Джерело: Побудовано за даними [6 – 8].

Вихід галузі із кризового стану можливий лише за умов формування еквівалентного ціноутворення на продукцію та застосування сучасних ресурсозберігаючих технологій.

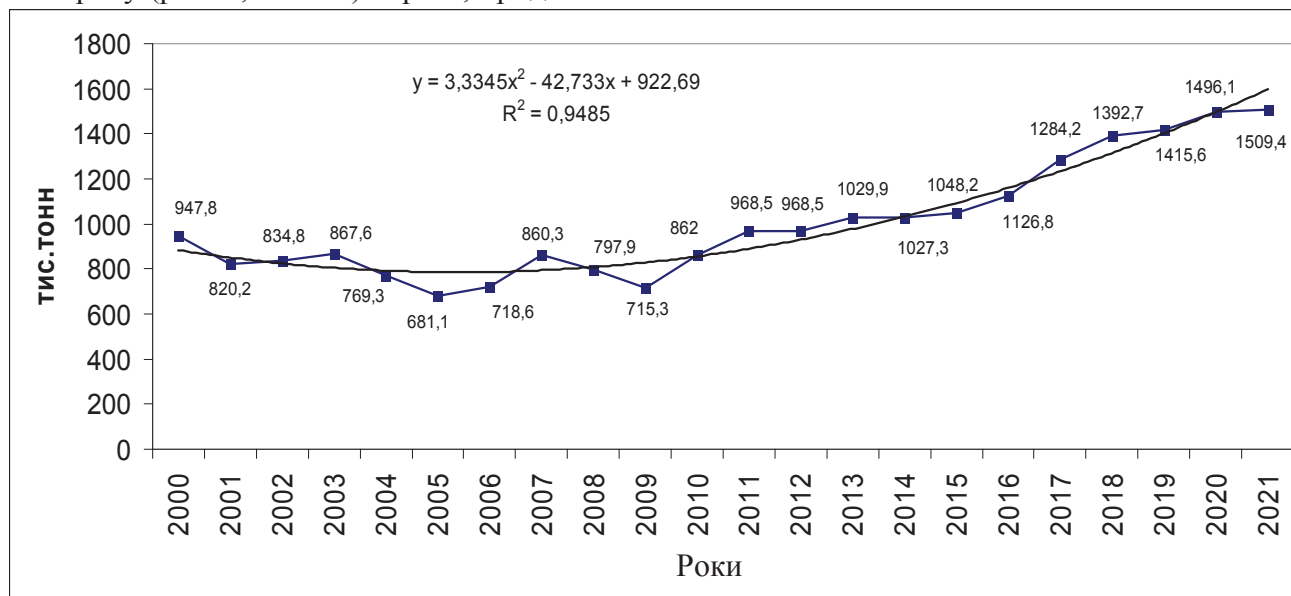
Нарощування обсягів виробництва м'яса великої рогатої худоби повинно забезпечуватися через: поліпшення відтворення стада в скотарстві, розробки й запровадження нових методів розведення, селекції та відтворення поголів'я, зниження кількості ялових корів і загибелі тварин; розширення вирощування гібридного поголів'я; доведення рівня забезпечення тварин якісними кормами до нормативно обґрунтованого показника; використання переваг комплексної меха-

нізації й автоматизації виробничих процесів у галузі; поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва; проведення технічного переозброєння й автоматизації виробничих процесів; оптимізацію кількості утримуваного поголів'я молодняку великої рогатої худоби до раціональних науково обґрунтованих параметрів і розширення мережі фірмової торгівлі м'ясопродуктами.

Прогнозовані розрахунки вказують на можливість зростання виробництва свинини, що в результаті задовольнить внутрішній попит країни. Виробництво її конкурентоспроможне, що дасть можливість з імпортера перетворитися на експортера свинини,

однак Україна має конкурентів на зовнішньому ринку, а саме країни ЄС, Канада, США та Бразилія. За рахунок впровадження сучасних технологій, підвищення інтенсифікації виробництва прогнозуємо, що у 2021 році буде вироблено 1509,4 тис. т свинини, що в 2,7 раза більше від обсягів 2015 року (рис. 5, табл. 2). Проте, приділяю-

чи увагу прогнозним обсягам виробництва свинини, слід враховувати, що нині аграрне виробництво в цілому і свинарство зокрема зорієнтовані на ринковий попит, тому його ефективність залежить від конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Рис. 5. Прогноз виробництва свинини в Україні, тис. тонн

Джерело: Побудовано за даними [6 – 8].

Соціально-економічні умови, що склалися останніми роками, ставлять перед галуззю свинарства завдання, розв'язання яких зможе забезпечити внутрішню потребу у високоякісній свинині, а також поліпшення її конкурентоспроможності та використання як додаткових джерел валютних надходжень до бюджету країни.

Позитивні тенденції підвищення ефективності виробництва продукції свинарства відображають натуральні показники, насамперед середньодобові прирости молодняка, які повинні бути в межах 600-800 г. При такій продуктивності свинина завжди буде рентабельною та високодохідною. Такі показники досягаються за рахунок повноцінної годівлі тварин усіх вікових груп, оптимальних умов утримання, а також використання сучасних селекційно-генетичних методів у племінній роботі при чистопородному розведенні, схрещуванні й гібридизації свиней тощо.

Особливістю сучасного стану розвитку галузі птахівництва впродовж останнього

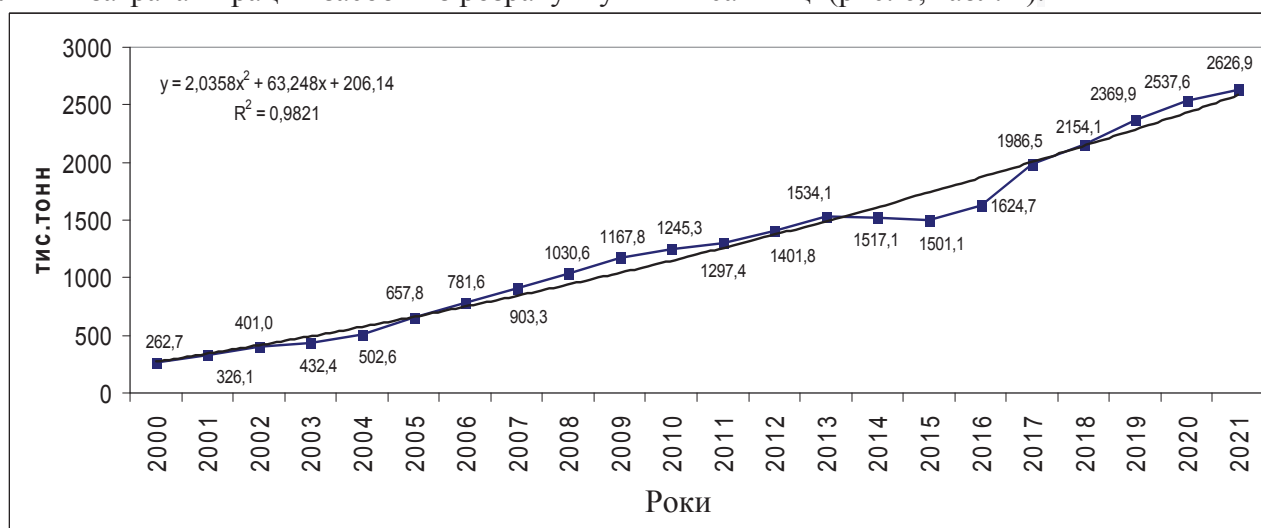
десятиліття є динамічне зростання поголів'я птиці усіх видів, нарощування обсягів виробництва, збільшення внутрішнього попиту та експорту продукції. Значне зростання виробництва м'яса птиці стало можливим передусім за рахунок будівництва в Україні сучасних високотехнологічних птахофабрик і комплексів, які забезпечені технікою й обладнанням як провідних світових, так і вітчизняних виробників.

У результаті проведеної модернізації та залучення інвестицій, а також впровадження кращих іноземних і вітчизняних технологій виробниками м'яса птиці досягнуто позитивної динаміки виробництва продукції та збільшення питомої ваги м'яса птиці в структурі виробництва всіх його видів.

Підвищений попит на м'ясо птиці стимулює нарощування його обсягів на промисловій основі, насамперед виробництва бройлерів як скороспілої й високопродуктивної птиці. За нашими розрахунками (поліноміальний тренд $y=2,0358x^2+63,248x+206,14$, коефіцієнт апроксимації $R^2=0,9821$), засто-

совуючи сучасні засоби механізації та автоматизації технологічних процесів при невеликих затратах праці й засобів із розрахунку

на одиницю продукції, товаровиробники зможуть виробити у 2021 році 2626,9 тис. т м'яса птиці (рис. 6, табл. 2).

Рис. 6. Прогноз виробництва м'яса птиці в Україні, тис. тонн

Джерело: Побудовано за даними [6 – 8].

Жодна з галузей тваринництва за останні 10-15 років не мала такої позитивної динаміки росту, як птахівництво. Цей досвід необхідно узагальнити для подальшого відродження інших, менш успішних галузей тваринництва. Водночас, можливості внутрішнього ринку щодо забезпечення стійких показників зростання виробництва об'єктивно обмежені через його перенасичення продукцією галузі.

Для досягнення прогнозованих обсягів м'яса необхідно визначити пріоритетні напрями стабілізації та розвитку підприємств з

виробництва м'яса, що повинні ґрунтуватися на підвищенні продуктивності тварин, умов їх утримання, забезпеченості кормами, поліпшенні стану племінної роботи, використанні комплексної механізації й інтенсифікації та раціональних форм організації й оплати праці. У цілому за результатами прогнозування ідентифіковано позитивні тенденції змін результативності діяльності виробників м'яса. Зокрема, у 2021 році вітчизняні товаровиробники зможуть виробити 7962,6 тис. т м'яса (табл. 2).

2. Перспективи виробництва м'яса в Україні, тис. т

Рік	Усього	У тому числі		
		яловичина	свинина	м'ясо птиці
2016	6028,4	3276,9	1126,8	1624,7
2017	6766,3	3495,6	1284,2	1986,5
2018	7197	3650,2	1392,7	2154,1
2019	7484,3	3698,8	1415,6	2369,9
2020	7785,1	3751,4	1496,1	2537,6
2021	7962,6	3826,3	1509,4	2626,9

Джерело: Власні дослідження.

На перспективу прогнозуємо розвиток великотоварного на базі сільськогосподарських підприємств, фермерських дрібнотоварних господарств і виробництва, спрямованого переважно на самозабезпечення, на базі господарств населення. У стратегічній перспективі сільськогосподарські підприємства, які допустили значний спад виробниц-

тва, мають забезпечити збалансоване, ефективне виробництво, яке функціонує на інноваційній основі, за досконалої структури галузей. Сільськогосподарські підприємства розвиватимуться вищими темпами, оскільки вони мають потенційні можливості поряд з невеликими особистими господарствами.

З огляду на посилення процесів інтеграції України у світовий економічний простір зростає необхідність формування моделі продовольчої безпеки, заснованої на врахуванні не тільки нинішніх потреб споживачів країни у високоякісних та економічно доступних продовольчих продуктах, а й продовольчих потреб майбутньої чисельності населення у середньо- та довгостроковій перспективі. Аналіз світової практики продовольчого забезпечення показує, що воно має три рівні : оптимальний 2500–3000 Ккал; недостатній 1500–2500; критичний 1500 Ккал. Держави гарантують, тобто беруть на себе зобов'язання і відповідальність, що продовольче забезпечення буде не менше 60% від раціонального. Разом із тим держава здійснює відповідний регуляторний вплив для того, щоб продовольча система гарантувала з основних продуктів харчування продовольчий мінімум, зокрема норма споживчого потенціалу м'яса й м'ясо-продуктів становить 83 кг на людину з розрахунку на 100 кг ваги, тобто забезпечувала продовольчу безпеку країни.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що розвиток м'ясопродуктового підкомплексу – потреба збалансованого харчування та підвищення працездатності населення. Продукти харчування, у т. ч. м'ясопродукти, мають бути у широкому асортименті й прийнятної якості. Це, в свою чергу, вимагає комплексного відродження тваринницької галузі, для забезпечення якого слід запровадити дієвий економічний механізм, що має ґрунтуватися на поєднанні державного регулювання та саморегулювання, впровадженні інноваційних продуктів і технологій, досягненні збалансованості цінової, кредитної й податкової політики.

Висновки. Обов'язковою умовою ефективного ведення м'ясного тваринництва має бути правильний підбір технології виробництва продукції з урахуванням місцевих умов, а також впровадження ресурсозберігаючих технологічних процесів за рахунок механізації. Крім того, підприємства з виробництва всіх видів м'яса та м'ясопродуктів мають бути укомплектовані високопродуктивними тваринами й використовувати раціональні системи їхньої годівлі, що забезпечуватиме максимальне перетворення накопиченої енергії у природи живої маси. Водночас відродження підприємств галузі м'ясного тваринництва наразі неможливе без виваженої державної підтримки їхньої діяльності – це не лише самоціль аграрного сектору економіки, а також нагальна потреба сьогодення, оскільки для збалансованого харчування та підвищення працездатності населення продовольчі товари мають бути у широкому асортименті й високої якості. Це, в свою чергу, вимагає комплексного відродження тваринницької галузі, для забезпечення якого слід запровадити дієвий економічний механізм, що має ґрунтуватися на поєднанні державного регулювання та саморегулювання, застосуванні інноваційної діяльності в сфері сільського господарства, досягненні збалансованості цінової, кредитної й податкової політики.

Подальші дослідження проблеми полягають у вивченні та емпіричному дослідженні факторів, які можуть впливати на розраховані перспективні параметри виробництва м'яса та у визначенні інструментарію оцінювання загроз ефективності галузі з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектору України та з погляду забезпечення продовольчої безпеки в контексті національної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про продовольчу безпеку України» № 11378 від 24.10.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
2. Березівський П.С. Стратегічні пріоритети розвитку м'ясного скотарства / П. С. Березівський // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 165–169.
3. Зось-Кіор М.В. Управління якістю і конкурентоспроможністю продукції аграрних підприємств в умовах глобалізації економіки / М.В. Зось-Кіор, Н.С. Соколова: моногр. – Луганськ: ЛНАУ, Елтон-2, 2012. – 244 с.
4. Керсанюк Ю.В. Ринок м'яса ВРХ в Україні: проблеми і перспективи / Ю.В. Керсанюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua>.
5. Методичні рекомендації щодо формування регіональних виробництв у м'ясопродуктовому підкомплексі / В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Мазуренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 72 с.

6. Сільське господарство України 2015. Стат. зб.; [за ред. Ю. М. Остапчука]. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”. – 2016. – 370 с.

7. Стан тваринництва в Україні у 2015 році. Стат. бюл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Статистичний збірник: Тваринництво України за 2015 рік; [за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — К., 2016. — 212 с. — (Держстат України).

9. Схвалено проект Стратегії розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

10. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України : моногр. / [М. В. Гладій, П. Т. Саблук, Н. Г. Копитець та ін.]; за ред. М. В. Гладія. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 354 с.

11. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки [Текст] : моногр. / В. І. Франчук ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 440 с.

12. Economic security of the Czech Republic / Sudan O.L. / Investment Management and Financial Innovations / www.eduknigi.com.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2017 р.

Фахове рецензування – 18.05.2017 р.

*

УДК 631.115 (1.6.7)

*В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри*

Ю.Ю. АЛЕКСЄЄВА, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Особливості трансформації сільських домогосподарств у сімейні фермерські господарства

Постановка проблеми. На відміну від особистого селянського господарства фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону. Отже, принциповими відмінними ознаками між ними є: статус юридичної особи, підприємницька діяльність, товарний характер та кінцевий результат – прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві займалися відомі вітчизняні й зарубіжні

вчені, серед яких відзначимо А. Богданова [1], В.К. Збарського [4; 5], М.М. Кропивка [3], М.Й. Маліка [2], І.В. Прокопу [12], П.Т. Саблука [11], О.М. Шпичака [6], М.Г. Шульського [7], О.В. Чаянова [13], А.Н. Енгельгардта [10] та багатьох інших.

Однак на нинішній час ще не розв'язано низку проблем, що стосуються удосконалення економічного механізму розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві. Зокрема, не визначено оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств, здатних до ефективного господарювання в умовах ринкового середовища, пріоритетні напрями ринкових перетворень у сільському господарстві й перспективи розвитку кооперативної та акціонерної форм господарювання тощо.

Мета статті – уточнити сутність поняття «сімейна ферма», обґрунтувати необхідність трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства.

* Науковий керівник – В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор.

© В.К. Збарський, Ю.Ю.Алексєєва, 2017

6. Сільське господарство України 2015. Стат. зб.; [за ред. Ю. М. Остапчука]. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”. – 2016. – 370 с.

7. Стан тваринництва в Україні у 2015 році. Стат. бюл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Статистичний збірник: Тваринництво України за 2015 рік; [за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — К., 2016. — 212 с. — (Держстат України).

9. Схвалено проект Стратегії розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

10. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України : моногр. / [М. В. Гладій, П. Т. Саблук, Н. Г. Копитець та ін.]; за ред. М. В. Гладія. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 354 с.

11. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки [Текст] : моногр. / В. І. Франчук ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 440 с.

12. Economic security of the Czech Republic / Sudan O.L. / Investment Management and Financial Innovations / www.eduknigi.com.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2017 р.

Фахове рецензування – 18.05.2017 р.

*

УДК 631.115 (1.6.7)

*В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри*

Ю.Ю. АЛЕКСЄЄВА, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Особливості трансформації сільських домогосподарств у сімейні фермерські господарства

Постановка проблеми. На відміну від особистого селянського господарства фермерське господарство – це форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону. Отже, принциповими відмінними ознаками між ними є: статус юридичної особи, підприємницька діяльність, товарний характер та кінцевий результат – прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві займалися відомі вітчизняні й зарубіжні

вчені, серед яких відзначимо А. Богданова [1], В.К. Збарського [4; 5], М.М. Кропивка [3], М.Й. Маліка [2], І.В. Прокопу [12], П.Т. Саблука [11], О.М. Шпичака [6], М.Г. Шульського [7], О.В. Чаянова [13], А.Н. Енгельгардта [10] та багатьох інших.

Однак на нинішній час ще не розв'язано низку проблем, що стосуються удосконалення економічного механізму розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві. Зокрема, не визначено оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств, здатних до ефективного господарювання в умовах ринкового середовища, пріоритетні напрями ринкових перетворень у сільському господарстві й перспективи розвитку кооперативної та акціонерної форм господарювання тощо.

Мета статті – уточнити сутність поняття «сімейна ферма», обґрунтувати необхідність трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства.

* Науковий керівник – В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор.

© В.К. Збарський, Ю.Ю.Алексєєва, 2017

Оприлюднити результати проведеного дослідження на матеріалах фермерських господарств України.

Виклад основних результатів дослідження. За допомогою абстрактно-логічного методу, зокрема прийомів аналогії й порівняння, індукції та дедукції, проаналізовано теоретичні надбання вчених економістів-аграрників, присвячені становленню й розвитку сімейних ферм в Україні. Для поглибленого дослідження особливостей нинішнього розвитку малих форм господарювання в сільських поселеннях використовували методи теоретичного узагальнення та монографічний.

Нині в Україні триває пошук стійких систем ведення сільського господарства, які можуть задовольнити світові потреби в продовольстві у майбутньому. І ніщо не стоїть так близько до парадигми сталого виробництва продовольства, як сімейні фермерські господарства [3].

З урахуванням цього, керівництво ООН і FAO звернулося до урядів усіх країн із проханням збільшити підтримку таких господарств. Із метою підкреслення важливої ролі малого бізнесу на селі, зокрема сімейних

фермерських господарств, у розв'язанні продовольчої проблеми й забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, ООН проголосила 2014 рік роком сімейних фермерських господарств [3].

Передбачається поставити такі господарства в центр сільськогосподарської, екологічної та соціальної політики держав, виявивши прогалини і визначивши нові можливості, сприяти просуванню по шляху більш рівноправного й збалансованого розвитку. Міжнародний рік сімейних фермерських господарств сприяв широкій дискусії та співпраці на національному, регіональному і глобальному рівнях з метою розширення розуміння й усвідомлення труднощів, з якими стикаються дрібні фермери, а також визначення ефективних способів сприяння сімейним фермерським господарствам [4].

Для України це питання теж дуже важливе, адже стосується величезної категорії виробників сільськогосподарської продукції. Йдеться про 5,2 млн господарств, які позиціонуються переважно як особисті селянські. Це, як кажуть закордонні експерти, справжній «український феномен» (табл. 1).

1. Характеристика домогосподарств населення сільської місцевості України*

Показник	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість домогосподарств, тис.	5262,3	5248,1	5216,1	5193,7	5173,0	4948,7
з них:						
утримують худобу і птицю, %	77,1	77,9	76,3	75,6	76,7	76,3
мають земельні ділянки, %	98,2	98,2	98,0	97,7	98,0	97,7
те ж, тис. господарств	5166,4	5153,2	5113,5	5074,9	5076,7	4834,6
Площа земельних угідь – усього, тис. га	14806,9	14130,1	14905,8	13646,4	13444,6	12163,9
те ж, на одне домогосподарство, сотих гектара	286,6	274,2	291,5	268,9	265,3	251,6
Кількість домогосподарств з площею угідь понад 5,0 га, тис. од.	170,5	170,0	179,0	182,7	187,8	183,7
у т.ч. з площею більше 10 га	67,2	67,0	66,7	71,2	76,3	67,7
Напрямок використання земельних угідь домогосподарством у середньому, %: вирощування продукції лише для власних потреб	13,9	13,9	13,2	14,6	14,4	16,3
для власних потреб і на продаж;	13,3	13,8	15,2	12,9	11,7	11,5
здається в оренду;	71,1	71,3	70,5	71,4	73,0	71,3
лише почали освоювати	1,7	1,00	1,1	1,1	0,9	0,9

*Джерело: <https://ukrstat.org/uk/operativ...>

Міжнародний рік сімейних фермерських господарств мав на меті сприяти визнанню значущості сімейних і дрібних фермерських господарств за рахунок залучення уваги сві-

тової громадськості до їх важливої ролі в зниженні масштабів голоду та злиднів, підвищенні рівня продовольчої безпеки, харчування й добробуту населення, раціонально-

му використанні природних ресурсів, охороні навколишнього середовища та досягненні стійкого розвитку, зокрема сільських районів [3].

Слід зазначити, що визначення суті сімейної ферми як у зарубіжній, так і вітчизняній літературі різнопланове. Деякі вчені-економісти під терміном “сімейна ферма” розуміють лише ферми, на яких працюють тільки члени сім’ї. Більш загальним та, на наш погляд, прийнятним є визначення ферми як виробництва, яким керує фермерська сім’я, навіть за умови, що на ньому працюють наймані робітники [4, с. 25]. У більшості західноєвропейських країн переважають малі (дрібні) сімейні ферми, хоча на їхню частку припадає відносно невеликий відсоток від загального обсягу виробництва. З іншого боку, існують великі сімейні ферми, які можна класифікувати: за земельними площами; за чисельністю зайнятих; за розміром бізнесу; за формами господарювання. Так, у США індивідуальна або сімейна ферма є господарством, яким керує сім’я. Існує дуже чітке правове поняття, яке дає визначення фермерського господарства. Тільки ферми, які мають дохід не менший 1000 дол. на рік, у США належать до цієї категорії [9, с. 34]. Таких ферм у 1997 році тут було 1643 тис. (86% усієї їх кількості). У середньому на таке господарство припадає 74 га сільськогосподарських угідь і 52 га ріллі. Основні роботи виконує сім’я. На п’ять ферм припадає один постійний найманий робітник. Річний виторг від реалізації сільгосппродукції становить 62 тис. дол. [9, с. 53].

Вся історія США у сфері аграрного сектору пов’язана з фермерством. В ідеалі родинні ферми мають виробляти таку кількість сільськогосподарської продукції, яка б вартістю ототожнювала основну частину сукупного продукту. Нині сімейна ферма в США є не лише економічною, а й соціальною опорою суспільства [9, с. 34]. Крім того, фермерство тут, як і в більшості інших зарубіжних країн, є справою високопрестижною. Люди цінують можливість поєднувати всі умови міського життя з перевагами сільської місцевості. Фермери є носіями важливих національних традицій. Будучи одночасно приватним власником та виробни-

ком, фермер має можливість варіантності поведінки щодо використання доходів, розв’язання всіх проблем господарства. Його успіху сприяє забезпечена законом доступність державних кредитів за вигідних умов [9, с. 35].

Найбільша кількість невеликих ферм знаходиться в країнах Південної Європи. У Великобританії, де ферми є найбільшими за площами, тільки 13% із них мають площі до 5 га, тоді як 59% – більше 20 га [3, с. 23]. У Німеччині сімейне господарство – одноосібне, ним керує одна людина [3, с. 93]. Крім того, у цій країні поділяють селянські господарства на дві групи: з основною й додатковою зайнятістю; перші забезпечують зайнятість не менше 0,75 середньорічного робітника і більше як 50% усіх доходів сім’ї. Селянські господарства, по відношенню до яких ці умови не виконуються, вважаються господарствами з додатковою зайнятістю, тобто є такими самими підсобними господарствами. Багато сімей використовують селянські господарства як додатковий вид доходу, тим самим поліпшують свій матеріальний стан [3, с. 63].

Ще одним позитивним моментом формування нової організаційної структури аграрного сектору є досвід східних земель Німеччини. На першому етапі перетворень аграрна структура земель почала швидко змінюватися. Вже в 1996 році більше ніж в 1,7 рази зросла кількість селянських господарств та в 2,5 рази – їхніх об’єднань. Частка перших і других у землекористуванні східних земель зросла понад 1,6 рази й досягла майже 44%. Фундаторами нових селянських господарств та їхніх об’єднань стали вихідці з господарських товариств і виробничих кооперативів, у результаті чого розміри останніх структур за площею сільськогосподарських угідь зменшилися – відповідно на 26 і 11% [8, с. 27].

У США й Німеччині, наприклад, сімейні господарства представлені в усіх групах ферм, у тому числі найбільших. Слід зазначити, що сімейне господарство за західними зразками не означає, що воно дрібне та приречене на розорення. З іншого боку, не можна ототожнювати великі ферми США тільки з корпораціями або аграрними підприєм-

ствами, як це роблять багато авторів публікацій із проблем фермерства [9, с. 32].

Дотримуємося тієї позиції, що з організаційного погляду фермерські господарства можуть бути створені на різноманітній базі. В їх основі можуть бути особисті селянські господарства, земельні ділянки, одержані в результаті реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств, орендовані землі. На однакових підставах фер-

мерське господарство можна організувати за рахунок земель запасу, на вільній території, де будуються житловий будинок і виробничі об'єкти, спеціально призначені для самостійної підприємницької діяльності в аграрній сфері сільського поселення.

Переважна кількість фермерських господарств України має в своєму розпорядженні не більше 50 га (61,6%) сільськогосподарських угідь (табл. 2).

2. Групування фермерських господарств України за розмірами земельних угідь

Розмір ферм, га	На 01.07.1994 р.		На 01.07.2000 р.		На 01.07.2015 р.	
	кількість	у % до підсумку	кількість	у % до підсумку	кількість	у % до підсумку
До 10	10598	34,8	10850	28,3	5275	20,3
10,1 – 50	15932	52,4	20203	52,5	10732	41,3
50,1 – 100	839	2,8	4010	10,4	2806	10,8
100,1 – 500	31	0,1	2135	5,6	2988	11,5
500,1 – 1000	–	–	590	1,5	676	2,6
Понад 1000	–	–	2	–	52	0,2
Усього	27400	90,1	38428	97,6	25985	86,7

*Джерело: Статистичний збірник “Сільське господарств України” за відповідні роки.

Суб'єктивні передумови створення й роботи фермерських господарств, причини соціально-психологічного плану полягають у тому, що серед українських селян немало таких, які володіють господарською обдарованістю, їм незатишно у великих групах працівників, важко виконувати волю та накази керівників. Цьому не доводиться дивуватися, в ході дослідження ми неодноразово спостерігали як у селян, які виконують рядову роботу, зріс освітній рівень, нагромадився професійний досвід, і це робить їх незалежнішими, здатнішими самостійно виконувати комплекс сільськогосподарських робіт або надавати виробничі та побутові послуги.

Така людина внутрішньо давно готова до того, щоб стати одночасно й управлінцем, і працівником. Таким чином, соціальний та економічний стан селянина, який вирішив стати фермером, визначається не вольовими рішеннями інших людей, а його власною працею, умінням бути господарем, над яким панує тільки одна влада – влада землі.

Визначний учений у галузі агрономічної хімії й відомий господар–практик О.М. Енгельгардт писав: “Звертаючись до деталей, скажу тільки, що у нас взагалі надто велике значення надають вдосконаленням

машинам і знаряддям, тоді як машини сама остання справа: перш за все господар, тому що від нього залежить вся система господарства, якщо система дурна, то ніякі машини не допоможуть; ... Але ні машини, ні сementальська худоба, ні працівники не зможуть поліпшити наше господарство. Його поліпшити можуть лише господарі” [10, с. 379]. Ось до таких господарів, на наш погляд, і належить фермер.

Оскільки фермерські господарства включаються до складу сільськогосподарських підприємств, то на них поширюються методичні підходи до визначення показників виробничо-фінансової діяльності (табл. 3).

Важливою умовою для досягнення цілей в галузі економічної діяльності фермерських господарств є здатність їхніх керівників до участі в різного роду кооперативних формуваннях. Саме керівник фермерського господарства повинен розуміти, що економічний зміст кооперації полягає у наданні допомоги їм (або їх) без участі підприємців-посередників, заінтересованих передусім в одержанні свого максимального прибутку. Водночас у кооперативі більша частина прибутку розподіляється серед його засновників (фермерів, ОСГ, МП тощо) [12].

3. Динаміка основних економічних показників фермерських господарств України

Показник	Рік				2015 у % до 1995
	1995	2000	2005	2015	
Кількість ФГ на кінець року, од.	34778	38428	42533	32303	92,9
Площа с.-г. угідь, тис. га	786,4	2157,6	3420,6	4343,7	552,4
у т.ч. ріллі	718,5	1994,0	3246,1	4210,0	585,9
На одне ФГ, га: с.-г. угідь	23	56	80	134,5	584,8
ріллі	21	52	76	130,3	620,5
Чисельність працюючих, осіб	64767*	71504*	131496	93704	144,7
Частка с.-г. угідь у загальній площі угідь усіх категорій, %	1,9	5,2	9,1	10,6	+8,7
Урожайність, ц/га:					
зернових	14,7	15,8	24,3	33,4	227,2
картоплі	69,5	128,9	154,2	163,2	234,8
овочів	64,2	78,2	122,8	316,3	492,7
цукрових буряків	233,8	186,3	234,6	422,3	180,6
соняшнику на зерно	9,7	10,2	7,3	20,9	215,5
Валова продукція с.-г. (у постійних цінах 2010 р.), млн грн – усього	1392,4	3125,2	8177,5	18909,3	у 13,6 р.
у т.ч.: рослинництва	1189,8	2903,3	7719,2	17565,4	у 14,8 р.
тваринництва	202,6	221,9	458,3	1343,9	у 6,8 р.
Частка у виробництві продукції всіх категорій господарств галузі, %	0,8	2,1	4,6	7,9	+7,1
Із розрахунку на одного працюючого у ФГ:					
с.-г. угідь, га	6,86	17,06	26,02	46,36	у 6,6 р.
валової продукції, грн	12140	24710	62189	20180	у 16,6

Джерело: Сільське господарство України за 2015 рік : Стат. зб. – К.: Держстат України, 2016. – С. 158–160. Власні розрахунки.

Зазначимо, що такими сферами для кооперативів може бути селекційна й племінна справа, виконання великомасштабних земельних і меліоративних робіт, використання дорогої складної техніки, переробка та збут сільськогосподарської продукції, постачання матеріально-технічними й фінансовими засобами, будівництво, страхові товариства тощо.

Широкий розвиток постачальницьких і збутових кооперативів по використанню

складних машин, племінній справі й насінництву, переробці продукції, кредитних кооперативів та інших, як вважав О.В. Чайнов, міг би здійснити в сільському господарстві справжню революцію, стати генеральним напрямом розвитку сільськогосподарського виробництва на віддалену перспективу [13].

Обсяг продажів і прибутку фермерських господарств, продуктивність праці та рентабельність їхньої діяльності наведені в таблиці 4.

4. Основні фінансові показники фермерських господарств України

(в розрахунку на одне господарство)

Показник	Роки					2015 до 2007, %
	2007	2008	2009	2010	2015	
Виручка від реалізації всього, тис. грн	121,8	162,5	199,6	288,2	468,5	384,6
у т.ч. від реалізації с.-г. продукції, тис. грн	113,4	148,4	186,9	261,1	434,2	382,9
Те ж, на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	111,8	152,9	188,4	251,4	428,9	383,6
Частка ФГ, які займалися також не-сільськогосподарськими видами діяльності, %	2,2	3,4	4,1	5,1	0,1	-2,1
Прибуток від реалізації продукції, тис. грн	25,5	31,4	38,1	63,2	69,8	273,7
у т.ч.: від галузі рослинництва	24,8	28,8	36,7	62,8	67,1	270,6

Прибуток на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	25,4	30,5	37,3	61,2	63,9	251,6
Рівень рентабельності від усієї діяльності, %	28,1	23,7	23,6	32,2	19,4	-8,7
Рівень рентабельності від с.-г. продукції, %						
з неї:	29,4	24,6	24,0	32,4	19,2	-10,2
рослинництва	34,1	27,0	26,1	35,4	20,8	-13,3
тваринництва	-4,6	6,7	3,0	1,8	2,6	x

Джерело: Розрахунки автора. Фермерські господарства, які звітувалися за формою № 50 – сг.

Причому два останніх показники важливіші, ніж площа сільськогосподарських угідь та поголів'я худоби: саме вони визначають матеріальний добробут сім'ї, окупність капітальних вкладень тощо. Щодо основних вимог і якісних характеристик власників фермерських господарств, то до них, на наш погляд, слід віднести насамперед, здоров'я, силу та звичку до роботи; мистецтво у сільськогосподарських роботах; здатність передбачати, які частини господарства можна поліпшити; вміння визначати, що суттєво й несуттєво, оцінювати, чим краще займатися в даний час і від чого слід відмовитися; знання сільськогосподарських рослин, тварин, ґрунту й погоди; самоконтроль, необхідний для виважених дій; зосередженість на роботі; вміння управляти роботою людей, співпрацювати із сусідами, віддавати та сприймати самому розпорядження й роз'яснення; звичка до систематичного виконання складеного для себе плану [7].

Отже, високий рівень професійної підготовки обов'язковий для ефективної роботи вітчизняного селянського господарства.

Висновки. Врахування різноманітних факторів, які визначають спеціалізацію і розміри фермерських господарств, високі особисті якості фермерів – запорука ефективної, дохідної та корисної для суспільства роботи селянських господарств.

Деякі економісти-аграрники й практики фермерського руху в Україні пропонують як своє бачення аграрної реформи – створення єдиної форми господарювання – сімейної ферми. З цього приводу слід підкреслити,

що для економічно розвинутих країн, де основною формою господарювання є фермерство, цей уклад формувався упродовж століть. Фермерство тут виступає одночасно і укладом життя, й формою господарювання. В українських селах укладом життя й нині залишається самотутнє село, сільський устрій, а сімейне фермерство зароджується поки що як форма господарювання на селі. У цьому криється основна проблема, тому в перехідний період реформування аграрного сектору економіки в українському селі, хочемо ми цього чи ні, будуть наявні різні форми господарювання, а уклад життя ще досить тривалий час буде сільським. Причому саме особисті селянські та сімейні фермерські господарства залишаються селоутворювальними господарськими структурами.

Без державної підтримки й одержання своєї комплексної ідентифікації у законодавстві від інших форм господарювання сімейно-самозайняте фермерство не може сформувати навколо себе необхідних інституційних механізмів – важливих елементів функціонування розвинутого ринку та соціально орієнтованої сільської економіки. Це, в свою чергу, призводить до уповільнення темпів їхнього розвитку, усталеного ставлення селян до своїх господарств як до підсобних, втрати заінтересованості середнього і молодшого поколінь сільських жителів до сімейного господарювання. Подальше звільнення та посилення зазначених явищ несе істотні загрози для сталого розвитку сільського господарства й сільської місцевості [5].

Список використаних джерел

1. Богданов А.А. Всеобщая организационная наука / А.А. Богданов. – М.: Мысль. – 1985. – С. 30–31.
2. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – 153 с.
3. Кропивко М. М. Селянські господарства України: моногр. / М.М. Кропивко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 254 с.
4. Збарський В.К. Особисті селянські господарства у формуванні продовольчої безпеки України / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 22–27.

5. Збарський В.К. Правові основи становлення та розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський // Вісн. Сумськ. НАУ. – 2011. – № 2. – С. 324–331.
6. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистим селянським господарством – витрати, ціни, ефективність : моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦАЕ, 2008. – 300 с.
7. Шульський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи : моногр. / М.Г. Шульський. – Львів: «Край», 2003. – 280 с.
8. Аграрные преобразования в Восточной Германии. – М.: Наука, 1997. – С. 27–30.
9. Аграрный сектор США в конце XX века ; под. ред. д.э.н. Б.А. Чернякова. – М.: Наука, 1997. – С. 32–38.
10. Энгельгардт А.Н. Из деревни: 12 писем, 1872–1887 / А.Н. Энгельгардт. – М.: Мысль, 1987. – 636 с.
11. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні : моногр. / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2006. – 396 с.
12. Прокопа І.В. Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НААН України – 2011. – 240 с.
13. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / А.В. Чаянов. – М.: Коопиздат, 1925. – 388 с.
14. Kenneth H. Cooper. Aerobics Program For Total Well-Being: Exercise, Diet, And Emotional Balance Paperback – March 1, 1985.
15. Things the New Census of Agriculture Tells Us About Family Farmers and Our Food System. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.farmaid.org/site/c.qll5IhNVJsE/b.9147949/k.EBAC/Ag_Census.htm.
16. Zvi Lerman. Land reform and farm performance in Europe and Central Asia: a 20 year perspective. Department of Agricultural Economics and Management, The Hebrew University of Jerusalem, Israel, 19 p.
17. David Aikman & Katherine Milligan. Leadership in Social Enterprise: How to Manage Yourself and the Team. May 2014. – 56.
18. Strategia rozwoju obszarów wiejskich. Polska – Ukraina / Sikora Tomasz – Stare Pole, 2006. – P. 15.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2017 р.

Фахове рецензування: 29.05.2017 р.

*

УДК 339.137.2:639.3:339.923:061.1

*О.В. КІРЕЙЦЕВА, Л.М. СОКОЛ, кандидати економічних наук, доценти
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва

Постановка проблеми. Традиційно вважалося, що основними порушниками природної рівноваги є промисловість і транспорт, а можливий шкідливий вплив сільського господарства на навколишнє середовище тривалий час недооцінювався. У сучасних умовах розвитку сільського господарства його негативний вплив на природу в багатьох випадках стає значно серйознішим, ніж вплив інших галузей суспільного виробництва. Саме з розвитком сільського господарства пов'язані зростання дефіциту водних ресурсів на великих територіях нашої країни, зменшення видового різноманіття рослинного й тваринного світу, засолення, заболочування та виснаження ґрунтів, накопичення у ґрунтах, водах і культурних рос-

линах особливо стійких та небезпечних забруднювальних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження екологічних аспектів сільськогосподарського виробництва, забезпечення реалізації ідей сталого розвитку сільського господарства висвітлили у своїх працях українські науковці: В.І. Артиш [1], В.І. Вовк [2], Т.П. Галушкіна [3], Н.М. Головченко [5], В.О. Греков [6], О.В. Ковальова [13], В.А. Соломаха [19], О.І. Шкуратов [23] й ін.

Недостатнє зосередження на екологічних проблемах сільськогосподарського виробництва (забруднення води, землі та повітря, теплове забруднення, ГМО) в свою чергу перешкоджає повноцінному забезпеченню здорового харчування населення й продовольчої безпеки.

© О.В. Кірейцева, Л.М., Сокол, 2017

5. Збарський В.К. Правові основи становлення та розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський // Вісн. Сумськ. НАУ. – 2011. – № 2. – С. 324–331.
6. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистим селянським господарством – витрати, ціни, ефективність : моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦАЕ, 2008. – 300 с.
7. Шульський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи : моногр. / М.Г. Шульський. – Львів: «Край», 2003. – 280 с.
8. Аграрные преобразования в Восточной Германии. – М.: Наука, 1997. – С. 27–30.
9. Аграрный сектор США в конце XX века ; под. ред. д.э.н. Б.А. Чернякова. – М.: Наука, 1997. – С. 32–38.
10. Энгельгардт А.Н. Из деревни: 12 писем, 1872–1887 / А.Н. Энгельгардт. – М.: Мысль, 1987. – 636 с.
11. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні : моногр. / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2006. – 396 с.
12. Прокопа І.В. Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НААН України – 2011. – 240 с.
13. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / А.В. Чаянов. – М.: Коопиздат, 1925. – 388 с.
14. Kenneth H. Cooper. Aerobics Program For Total Well-Being: Exercise, Diet, And Emotional Balance Paperback – March 1, 1985.
15. Things the New Census of Agriculture Tells Us About Family Farmers and Our Food System. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.farmaid.org/site/c.qll5IhNVJsE/b.9147949/k.EBAC/Ag_Census.htm.
16. Zvi Lerman. Land reform and farm performance in Europe and Central Asia: a 20 year perspective. Department of Agricultural Economics and Management, The Hebrew University of Jerusalem, Israel, 19 p.
17. David Aikman & Katherine Milligan. Leadership in Social Enterprise: How to Manage Yourself and the Team. May 2014. – 56.
18. Strategia rozwoju obszarów wiejskich. Polska – Ukraina / Sikora Tomasz – Stare Pole, 2006. – P. 15.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2017 р.

Фахове рецензування: 29.05.2017 р.

*

УДК 339.137.2:639.3:339.923:061.1

*О.В. КІРЕЙЦЕВА, Л.М. СОКОЛ, кандидати економічних наук, доценти
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва

Постановка проблеми. Традиційно вважалося, що основними порушниками природної рівноваги є промисловість і транспорт, а можливий шкідливий вплив сільського господарства на навколишнє середовище тривалий час недооцінювався. У сучасних умовах розвитку сільського господарства його негативний вплив на природу в багатьох випадках стає значно серйознішим, ніж вплив інших галузей суспільного виробництва. Саме з розвитком сільського господарства пов'язані зростання дефіциту водних ресурсів на великих територіях нашої країни, зменшення видового різноманіття рослинного й тваринного світу, засолення, заболочування та виснаження ґрунтів, накопичення у ґрунтах, водах і культурних рос-

линах особливо стійких та небезпечних забруднювальних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження екологічних аспектів сільськогосподарського виробництва, забезпечення реалізації ідей сталого розвитку сільського господарства висвітлили у своїх працях українські науковці: В.І. Артиш [1], В.І. Вовк [2], Т.П. Галушкіна [3], Н.М. Головченко [5], В.О. Греков [6], О.В. Ковальова [13], В.А. Соломаха [19], О.І. Шкуратов [23] й ін.

Недостатнє зосередження на екологічних проблемах сільськогосподарського виробництва (забруднення води, землі та повітря, теплове забруднення, ГМО) в свою чергу перешкоджає повноцінному забезпеченню здорового харчування населення й продовольчої безпеки.

© О.В. Кірейцева, Л.М., Сокол, 2017

Мета статті – дослідження екологічних аспектів сільськогосподарського виробництва та висвітлення основних екологічних проблем при запровадженні концепції сталого сільськогосподарського природокористування.

Виклад основних результатів дослідження. Кожна галузь сільського господарства по-різному впливає на навколишнє середовище. Так, інтенсивне землеробство призводить до забруднення ґрунтів залишками мінеральних добрив і засобів захисту рослин, досить помітно змінює водний баланс та гідрологічний режим агроландшафтів. Створення великих відгодівельних комплексів часто супроводжується забрудненням ґрунтів і вод екскрементами тварин, нагромадженням гною. Нагальну проблему становить забруднення поверхневих вод відходами боєнь, м'ясопереробних та молочних підприємств.

Основними екологічними проблемами ведення сільського господарства в Україні є [17]:

високий рівень розораності сільськогосподарських угідь і неефективне використання високого біопотенціалу родючих земель;

ріст валових зборів сільськогосподарських культур відбувається за рахунок збільшення посівних площ під експортно-орієнтованими культурами;

необґрунтоване використання засобів захисту рослин, добрив, що, з одного боку, підвищує врожайність сільськогосподарських культур, а з іншого – погіршує природні властивості ґрунтів;

стан родючості ґрунтів та їхня природна структура погіршуються від водної й вітрової ерозії;

значний рівень забруднення сільськогосподарських угідь регіону радіонуклідами внаслідок Чорнобильської катастрофи;

нераціональне використання прісної води для зрошення земель та інших сільськогосподарських потреб;

забруднення ґрунтових вод через інтенсивне агровиробництво, що призводить до погіршення якості питної води (збільшення вмісту нітратів, фосфору, органічних сполук, спостерігається бактеріологічне забруднення).

Серйозні проблеми для навколишнього середовища виникають у зв'язку з порушенням технологій застосування у сільському господарстві мінеральних добрив. Внесені на поля, вони лише частково поглинаються рослинами. Значна кількість азоту й фосфору потрапляє в ґрунтові та підземні води, а з них мігрує до рік і озер. Найбільше їх накопичується в слабопроточних водоймах.

За останні 20-40 років значно зросло надходження у водойми стоків, що містять сполуки азоту й фосфору. Це пов'язано зі змивом із полів добрив і залишків пестицидів. Внаслідок цього відбувається евтрофікація водойм, спостерігається посилений розвиток фітопланктону, водоростей, цвітіння води та ін. У глибинній зоні посилюється анаеробний обмін, нагромаджується сірководень, аміак тощо. Порушуються окислювально-відновлювальні процеси й виникає дефіцит кисню, що спричиняє загибель цінних видів риб і рослин, вода стає непридатною не лише для пиття, а навіть для купання. Така евтрофікована водойма втрачає господарське й біогеоценологічне значення. На 1 кг фосфору, що потрапив у водойму, утворюється 100 кг фітопланктону (інтенсивний ріст останнього відзначається за концентрації фосфору 0,09–1,8 мг/л, нітратного азоту 0,9–3,5 мг/л) [10].

На основі результатів аналізу якості питної води Санітарно-епідеміологічною службою Бориспільського району Київської області здійснено оцінку відповідності водних джерел нормативам якості питної води (згідно з референтними значеннями нормативних документів) (табл. 1).

1. Співвідношення кількості водних джерел Бориспільського району Київської області, що не відповідають нормам якості, до загальної кількості досліджуваних зразків води, %

Якісний показник (гранично допустиме значення)	Свердловини	Водогін	Криниці
Загальна жорсткість (не більше 7)	32	20	56
Мутність (не більше 1,5 мг/дм ³)	43	50	21
Запах (не більше 2 балів)	-	-	11
Кольоровість (не більше 20(35) градусів)	-	-	4
Вміст заліза (не більше 0,3 мг/дм ³)	75	55	30
Вміст хлоридів (не більше 350 мг/дм ³)	-	-	4
Вміст нітратів (не більше 45 мг/дм ³)	2	-	22

Джерело: Розраховано за даними Санітарно-епідеміологічної служби Бориспільського району Київської області та нормативів: Вода питьевая. ГОСТ2874-82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.septech.ru/items/307>; Про затвердження Державних санітарних норм та правил “Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною”. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12 трав. 2010 року № 400 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE17747.html.

Невідповідність нормам спостерігається переважно за органолептичними показниками та щодо вмісту заліза, хлоридів і нітратів. Основним джерелом надходження нітратів у водні джерела є сільське господарство.

У боротьбі зі шкідниками й хворобами застосовуються різні засоби (агрохімікати, сівозна, агротехніка), але проблема в цілому ще далека від розв'язання. Крім того, використання хімічних засобів захисту рослин призводить до збільшення забруднення довкілля.

За даними ЮНЕСКО [14], пестициди в загальному обсязі забруднення біосфери землі знаходяться на 8-9-му місці після таких речовин, як нафтопродукти, ПАР (поверхнево-активні речовини), фосфати, мінеральні добрива, важкі метали тощо. Потенційна загроза від їх використання полягає як у гострій токсичності при потраплянні в організм людини або тварин, так і в хронічній дії, в міграції залишків пестицидів водними і повітряними шляхами на значні відстані.

Ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від стану ґрунтів, а також від дотримання правил агротехніки і впровадження інноваційних технологій. На даний час стан земель України, що знаходяться у сфері сільськогосподарської діяльності, залишається незадовільним. Проведені в країні перетворення земельних відносин дещо змінили структуру земельного фонду, але не привели до суттєвого зниження антропогенних впливів на

ґрунтовий покрив, що викликають процеси деградації ґрунтів [12].

Відомо, що для утворення ґрунтового шару завтовшки 1,0 см природі потрібно в середньому від 100 до 400 років залежно від природно-кліматичних умов [11]. Людина ж здатна виснажити або знищити шар ґрунту такої товщини за один-два сезони. За історичний період у світовому масштабі було втрачено майже 2 млрд га земель – виведено зі сівозмін або перетворено на пустелі.

Надзвичайно негативно впливають на сільськогосподарські території вітрова та водна ерозія, яку більшою мірою спричиняють порушення агротехнічних правил обробки ґрунту.

За даними В.В. Горлачука, О.М. Гаркуші, В.Г. В'юна й ін. [22, с. 44-47], загальна площа еродованих земель в Україні становить майже 13 млн га сільськогосподарських угідь, або понад 35 % їх загальної площі. Щорічне збільшення площі еродованих земель у середньому 80–120 тис. га. На підставі показників річних втрат ґрунту від водної та вітрової ерозії на незахищених землях проведено розрахунок, який показує, що при відсутності протиерозійного захисту щорічно на сільськогосподарських угіддях в Україні втрачається понад 800 млн т ґрунту, або 26 млн т гумусу, в якому міститься 1,2 млн т азоту, 0,9 – фосфору, 13,9 млн т калію (табл. 2).

2. Показники річних втрат ґрунту від ерозії ґрунтів в Україні, т/га

Види угідь і ступінь змитості	Втрати ґрунту, т/га		
	Степ	Лісостеп	Полісся
Водна ерозія ґрунтів			
Рілля			
слабозмиті	10,37	9,84	7,86
середньозмиті	31,12	29,51	23,58
сильно змиті	63,50	59,71	50,01
Багаторічні насадження			
слабозмиті	9,58	9,31	7,19
середньозмиті	28,73	27,92	21,56
сильно змиті	58,89	56,38	46,75
Сіножаті та пасовища			
слабозмиті	10,92	9,27	7,57
середньозмиті	32,72	27,77	22,69
сильно змиті	66,44	56,23	48,80
Вітрова ерозія ґрунтів			
Рілля			
Північний і Центральний степ	7,13	-	-
Південний степ	26,48	-	-
Лісостеп	0,53	-	-
Полісся	0,43	-	-

Джерело: [22].

Втрати гумусу, поживних речовин, що зумовлено ерозією ґрунтів, супроводжуються втратами частини врожаю сільськогосподарських культур. Наприклад, на сильно

змитих ґрунтах Лісостепу – 12,1 ц/га зернових культур, а на Поліссі – 10,4 ц/га (табл. 3) [22, с. 44–47].

3. Річні економічні збитки від ерозії ґрунтів в Україні, 2011 р.

Збитки	Втрата умовно чистого доходу	
	млн дол. США	%
Прямі – всього	565	22,5
У т.ч. від: водної ерозії	246	9,8
дефляції	319	12,7
Недобір урожаю	1695	67,5
Інші види (10 %)	251	10,0
Разом	2511	100,0

Джерело: [22].

Існує проблема відходів сільськогосподарського виробництва й пов'язаної з ним переробної промисловості.

Виведені за межі тваринницьких приміщень гнойові стоки підлягають утилізації. Стічні води очищають механічними та біологічними методами. Найпоширеніші для механічного розподілу рідкої й твердої фракцій – відстійники. Для захисту довкілля від забруднення при використанні безпідстилкового гною необхідно застосовувати науково обґрунтовані норми внесення гною, а безпідстилковий гній вносити з урахуванням рельєфу в поєднанні з протиерозійним обробітком ґрунту, з розпушуванням його орного шару, кротуванням, лункуванням тощо.

Високий енергетичний потенціал гною уможливує використовувати його як харчовий субстрат для інших організмів, спрямовуючи їх потім на корм тваринам, та одержання пального для різнобічного застосування. Наприклад, гній від 50 свиней у 15-градусний мороз дає можливість, після відповідного перетворення, обігрівати приміщення площею 20 м², а влітку нагрівати 1200 л води на добу [15].

Одним із шляхів раціонального використання енергії рідкого гною є його метанове зброджування, при якому знешкоджуються стоки, утворюється біогаз (метан) і зберігається гній як органічне добриво. Активність мікробної реакції значною мірою визначається співвідношенням вуглецю С та азоту

N (оптимальне співвідношення цих речовин дорівнює = 10–16). За добу з гною від однієї тварини можна одержати таку кількість біогазу: велика рогата худоба (масою 500–600 кг) – 1,5 м³; свиня (масою 80–100 кг) – 0,2 м³, курка, кріль – 0,015 м³ [15].

Зрозуміло, що нарощування рівня хімізації сільськогосподарського виробництва спричинить подальше зниження родючості ґрунтів. Потрібно замість традиційного сільськогосподарського виробництва, яке має за пріоритети максимальний урожай при найменших затратах праці, запроваджувати методи альтернативного (органічного) сільськогосподарства. Ідея органічного виробництва (землеробства) полягає у повній відмові від застосування ГМО, антибіотиків, агрохімікатів і мінеральних добрив. Це приводить до підвищення природної біологічної активності у ґрунтах, відновлення балансу поживних речовин, підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу й підвищується врожайність сільськогосподарських культур.

Нині у світі близько 1% орних земель використовується для ведення органічного землеробства. Лідерами з його застосування є Швеція і Швейцарія – до 7%. Обсяги продовольчих товарів, які виробляються в усіх системах альтернативного землеробства в США становлять 2,4 %, у Західній Європі – 0,1–0,8 % [12].

Останнім часом Україна привертає особливу увагу провідних біотехнологічних компаній, що зацікавлені у просуванні своєї продукції на нові ринки збуту. Незважаючи на те, що в Україні законодавчо заборонено вирощування та комерційний продаж ГМ-культур, в країні вирощується 60–70% трансгенної сої, 10–20% кукурудзи, 5% ріпаку, хоча деякі дослідники висловлюють припущення про те, що третина вітчизняних полів засіяна ГМ-культурами [9]. Насіння, харчові продукти й продовольча сировина, що ввозяться в Україну, не реєструються та не перевіряються на вміст ГМО, а це, у свою чергу, має ризик неконтрольованої появи на продовольчому ринку продуктів харчування, що містять ГМО. Такий перебіг подій потребує від України вста-

новлення правил біобезпеки, розробки нормативно-правових актів і державного контролю.

Основний виробник продукції із вмістом ГМО – США (68%); Аргентина (11,8%); Канада (6%); Китай (3%) [8].

Серед країн ЄС найбільша кількість зареєстрованих повідомлень про використання ГМО належить Франції (28 % від загальної кількості по країнах ЄС), Італії (15 %), Іспанії (14 %) та Великобританії (12 %) [20].

Останнім часом до цього процесу приєдналися інші країни, в тому числі Росія й Україна [21].

На думку фахівців, запровадження ГМО має бути зваженим. З одного боку, потрібно враховувати переваги, які може забезпечити їхнє промислове використання, тоді як з іншого – необхідно гарантувати суспільству, що ці технології не завдаватимуть шкоди здоров'ю людини та довкіллю.

Встановлено, що можливими наслідками вживання людиною генетично модифікованих продуктів можуть бути: алергічні прояви; безпосередня токсична дія; поява стійкості мікрофлори до антибіотиків.

При створенні ГМО використовуються маркерні гени стійкості до антибіотиків, які, потрапляючи в організм людини, можуть перейти у кишкову мікрофлору. Наслідком може стати неможливість лікування багатьох інфекційних захворювань. У країнах ЄС із грудня 2004 року заборонено використання ГМО, що мають гени стійкості до антибіотиків [20].

Світове співтовариство приділяє велику увагу розробці науково обґрунтованих підходів до оцінки потенційного ризику при використанні ГМО, які б забезпечували належну охорону здоров'я людей і навколишнього середовища [8].

З огляду на це єдиним шляхом виходу зі зростаючої кризи визнано перехід до принципів сталого розвитку на основі комплексного агроекологічного підходу до формування агроландшафтів та агроecosystem, активного застосування досягнень біотехнології, інформаційних технологій, принципів збереження й регулювання біорізноманіття тощо.

Аналітична частина збалансованого або сталого розвитку включає динаміку індикаторів сталості, що характеризують кількісні та якісні зміни у навколишньому природному середовищі внаслідок господарського впливу. Індикатори сталого розвитку можна розглядати на різних ієрархічних рівнях – глобальному, національному, регіональному, локальному, галузевому тощо. До основних економічних показників розвитку й прогресу належить обсяг валового внутріш-

нього продукту (ВВП) на душу населення, що відображає добробут суспільства. Вандана Шива (Vandana Shiva) [24] у своїх дослідженнях дійшла такого висновку, що економічний розвиток затьмарює собою ту бідність, яку він створює знищенням природи, що в свою чергу призводить до появи націй, які не здатні самостійно себе забезпечити. Тому ріст ВВП відображає швидкість перетворення природи у гроші, а планети – в сировину.

Концептуальна модель запровадження сталого розвитку

Джерело: Власна розробка.

Міжнародними організаціями Організації Об'єднаних Націй розроблено методичку оцінки розвитку людського потенціалу, яка враховує показники ВВП на душу населення, очікувану тривалість життя, рівень освіти, грамотність. Поширеним індикатором сталого розвитку є показник «зеленого» ВВП (GreenGDP, Environmentally-Adjusted Domestic Product, Eco-DomesticProduct), що враховує екологічний фактор. Загальний підхід до визначення економічної суті даного показника полягає у коригуванні суспільного продукту на основі змін екологічних активів, ресурсів і благ: різниця між показ-

никами ВВП та економічними збитками від забруднення навколишнього природного середовища.

Слід зазначити, що на думку багатьох науковців ВВП повинен враховувати економічні збитки від забруднення навколишнього природного середовища в кілька етапів: коли відбувається забруднення й коли ліквідується, якщо негативно впливає на здоров'я населення, і коли економічно стимулюється екологізація виробничих технологій.

Природні ресурси є складовими сільськогосподарської екосистеми. Для того щоб земельні та водні ресурси залишалися постій-

ним джерелом багатства людей, засобами агропромислового виробництва, потрібна концепція сталого сільськогосподарського природокористування. Головна мета такої концепції – досягнення оптимального співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природних ресурсів і задоволенням потреб населення.

Висновки. Запровадження принципів сталого розвитку повинно відбуватися на основі одержаного досвіду про ведення сільського господарства, знань про ресурс, наукових розробок, підходів до збереження ресурсів та запровадження екологічно безпечних систем управління в аграрних підприємствах.

Такі системи сприятимуть зниженню і усуненню негативного впливу на навколиш-

не середовище, підвищенню продуктивності господарств і стабілізації відносини між аграрними підприємствами та сільськими громадами.

Концептуальна модель запровадження сталого розвитку передбачає вибір соціо-еколого-економічних пріоритетів розвитку аграрного сектору економіки, вибір і моніторинг індикаторів сталого розвитку, перебудову свідомості виробників та споживачів сільськогосподарської продукції й міжнародну співпрацю в даній сфері (рис.).

Управління сільськогосподарським природокористуванням неможливе без фінансового забезпечення, економічного стимулювання, обмеження, інституційної підтримки та законодавчо-нормативного забезпечення.

Список використаних джерел

1. *Артиш В.І.* Порівняльна оцінка інтенсивного та екологічно чистого ведення сільського господарства / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 20–23.
2. *Вовк В.І.* Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє / В.І. Вовк // Міжнар. семінар «Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу». – Львів, 2004. – С. 3–6.
3. *Галушкіна Т.П.* Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика): моногр. / Т.П. Галушкіна. – Одесса: ИПРЭИ НАНУ, 2000. – 280 с.
4. Генетично модифікований організм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
5. *Головченко Н.М.* Роль інтеграції сільськогосподарських підприємств в органічному виробництві України / Н.М. Головченко // Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів: міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Т. 2. – С. 286.
6. *Греков В.О.* Сертифікація ґрунтів в органічному виробництві / В.О. Греков, В.М. Панасенко, А.І. Мельник // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 3. – С. 51–55.
7. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
8. ДИРЕКТИВА № 2008/99/ЕС Европейського Парламенту і Ради об уголовно-правовій охороні оточуючої середовища. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a63
9. *Дідковська Л.І.* Вирощування ГМ-рослин: світова практика та вітчизняні реалії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_PN_2015/Economics/12_194880.doc.htm.
10. Екологія та охорона навколишнього природного середовища. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19240701/ekologiya/suchasniy_stan_gruntiv_ukrayini_shlyahi_yogo_polipshennya.
11. Екологічні проблеми агропромислового комплексу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/23475/>.
12. *Кірейцева О.В.* Екологічні проблеми в сільському виробництві / О.В. Кірейцева // Вісн. НУБіП України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес" / редкол.: С.М. Ніколаєнко (відп.ред.) та ін. – 2016. – Вип. 244. – С. 274–282.
13. *Ковальова О.В.* Методичний підхід до оцінки екологічної спрямованості сільськогосподарського виробництва / О.В. Ковальова // Вісн. Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства. Вип. 64. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – С. 182–187. – (Серія: «Економічні науки»).
14. Охорона водного середовища. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urokof.net/?id=NzQ0>.
15. Постанова Верховної Ради України про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecobank.org.ua/NB/DocLib/1.2.07.pdf>.
16. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1989-14>. – Заголовок з екрану.
17. *Сокол Л.М.* Удосконалення управління екологічною складовою сільськогосподарського землекористування / Л.М. Сокол // Вісн. НУБіП України: Серія «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес». – 2014. – Вип. 200, Ч.1. – С. 298–304.

18. Сокол Л.М. Концептуальні основи сталого розвитку сільськогосподарського природокористування / Л.М. Сокол // Вісник НУБіП України: Серія «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес». – 2013. – Вип. 181, Ч.2. – С. 299-306.

19. Соломаха В.А. Збереження біорізноманіття у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю / В.А. Соломаха та ін. – К.: Центр учбової літ-ри, 2005. – 124 с.

20. Теоретичні питання поводження з генетично модифікованими організмами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.sharaprynt.com.ua/load/referaty/referaty/teoretichni_pitannja_povodzhennja_z_genetichno_modifikovanimi_organizmami/6-1-0-380

21. Тимчасовий порядок ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні. Постанова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1304-98-p>

22. Управління землекористуванням: підруч. / [Горлачук В.В., Гаркуша О.М., В'юн В.Г. та ін.]; за ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 376 с.

23. Шкуратов О.І. Організаційно-економічний механізм екологічної безпеки в аграрному секторі економіки / О.І. Шкуратов // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 2.

24. Vandana Shiva. Howeconomicgrowthhasbecomeanti-life [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/nov/01/how-economic-growth-has-become-anti-life>.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.

Фахове рецензування: 06.06. 2017 р.

* * *

Новини АПК

Мінагрополітики працює над формуванням практичних моделей розвитку кооперації

У новій політиці сільського розвитку важливу роль відіграють такі організаційно-правові форми як фермерські господарства, сімейні ферми та кооперативи. Наразі Мінагрополітики працює над удосконаленням кооперативного законодавства та формуванням практичних моделей розвитку кооперації, щоб стимулювати кооперативну активність у сільській місцевості. Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова.

«Невеликому виробникові майже неможливо самостійно конкурувати без об'єднання, навіть у секторі нішових культур. У перспективі кооперативи мають допомогти їх учасникам вийти не тільки на внутрішні, але й зовнішні ринки. Якщо ми хочемо досягти успіху, маємо активізувати ініціативність територіальних громад», – відзначила Олена Ковальова.

За словами заступника Міністра, вже є приклади, коли українські кооперативи постачають свою продукцію на експорт, зокрема, мед та ягоди. Так, на допомогу їм при Мінагрополітики України діє офіс з підтримки експорту до країн ЄС, у якому всі охочі можуть отримати інформацію про те, які документи треба підготувати при здійсненні експортних операцій, куди їх подавати, як проходити процедури зовнішніх постачань. Більше того, цим проектом організуються поїздки «B to B» – «business to business» до Європейського Союзу з метою пошуку ділових партнерів.

Зокрема, показовим прикладом успішної кооперації є недавно відкритий перший кооперативний елеватор у Дніпропетровській області. 52 суб'єкти господарювання згуртувалися для його започаткування, двоє з них – фермерські господарства, взяли кредити в Українському державному фонді підтримки фермерських господарств, для того щоб зробити пайові внески.

Також заступник Міністра зазначила, що минулого року Верховна Рада України проголосувала за законопроект, розроблений за участі міністерства, яким ввела у правове поле поняття сімейного фермерства.

«На сьогодні, крім загального доступу до всіх програм підтримки, фермери можуть отримати безвідсоткові кредити в Українському державному фонді підтримки фермерських господарств з пріоритетом на тваринництво, органічне виробництво, садівництво та кооперацію», – додала Олена Ковальова.

Прес-служба Мінагрополітики України

*С.М. КВАША, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, проректор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
А.В. ІВАНЬКО, кандидат економічних наук, доцент,
заслужений працівник сільського господарства України
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»*

Моделювання часткової рівноваги на ринку молока та молочної продукції в Україні

Постановка проблеми. Рішення Кабінету Міністрів України про зняття державного цінового контролю [1] ставить перед наукою та практикою питання, які наслідки цієї постанови можна передбачити для ключових гравців ринку: виробників, споживачів і держави. З погляду економічної теорії очевидно, що цей захід держави має сприяти зростанню надходжень дохідної частини бюджету, оскільки за теоретичними положеннями передбачається збільшення доходів виробників завдяки лібералізації ролі держави відносно питань ціноутворення на продовольство, в тому числі й те, яке знаходиться під соціальним захистом. Зазначене вище теоретичне надбання науки разом із тим показує, що доходи вказаних груп мають бути одержані за рахунок зростання витрат споживачів. Отже, ці та інші очікування в результаті використання механізмів державного втручання в ринок є постановочними у цій науковій статті.

Ринок молока й молочних продуктів є невід'ємною складовою національного ринку України. Дія суб'єктів на ньому спрямована на розв'язання завдання забезпечення продовольчої безпеки населення по даній групі продуктів. У зв'язку з цим уточнення законірностей зміни попиту та пропозиції на ринку молока й молочної продукції в Україні, а також моделювання особливостей вста-

новлення стану ринкової рівноваги на даному ринку є важливим у теоретичному та прикладному відношенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для цілей аналізу господарської політики й управління розроблено багато моделей. Для їх підтримки сформовано та ведуться відповідні бази даних як по окремих країнах, так і ринках та галузях економіки. Відносно можливостей моделювання стану рівноваги всі відомі розробки можна поділити на моделі двох типів: часткової й загальної рівноваги. Принципова відміна між зазначеними моделями полягає в горизонті галузевого охоплення. Так, предметом моделей загальної рівноваги виступають як усі продуктові ринки, так і ринки, що забезпечують їх функціонування – ринки робочої сили, капіталу тощо. Принцип формування моделей загальної рівноваги полягає в агрегуванні значної кількості галузей. Залежно від сфери охоплення моделі це можуть бути як галузі окремої держави, так і будь-якої групи держав. Порівняно з ними моделі часткової рівноваги є надто дезагрегованими й зосереджені на ринку певної конкретної продукції, зокрема на взаємозалежності між попитом і пропозицією на ньому.

Проблеми моделювання та складання моделі, за якою можна було формалізувати будь-яку господарську систему й одержувати оптимальні управлінські рішення за нею, є актуальними і нині. Даній тематиці прис-

вячено багато публікацій теоретичного й практичного плану. Будь-яке дослідження питань рівноваги буде неповним без урахування особливостей підходу щодо розгляду часткової рівноваги А. Маршалла [2] та загальної рівноваги Л. Вальраса [3, 4]. У свою чергу, серед численних зарубіжних публікацій з моделювання ринкових ситуацій можна відзначити роботи В. А. Babcock [5], С. Taylor [6], М. F. Cardenete, А.-І. Guerra, F. Sandro [7], L. G. Bellú [8], а серед вітчизняних дослідників роботи таких авторів, як С. М. Кваша [9], О. В. Жемойда [10], Р. О. Гладиш [11] і багатьох інших.

Для розв'язання певних локальних завдань окремої галузі або відповідного продуктового ринку доцільним є використання моделей часткової рівноваги, які уможливають предметний опис об'єкта дослідження (галузь або ринок) у визначених макроекономічних умовах. У свою чергу перевагою використання моделей загальної рівноваги є можливість оцінки сценаріїв політики при різних макроекономічних варіантах розвитку. При виборі інструментарію моделі загальної або часткової рівноваги для розв'язання певного наукового або господарського завдання вихідною позицією буде співвіднесення витрат часу на розробку складних та менш прозорих моделей порівняно з використанням простіших модельних методів.

У моделях часткової рівноваги не враховуються фактори, що є основою формалізації взаємозв'язків у моделях загальної рівноваги [2 – 4]. Ця обставина побудови моделей часткової рівноваги є одночасно й їхнім недоліком і перевагою, серед сукупності яких можна відзначити такі:

відносно більша доступність даних та необхідної інформації для формування моделі й більша точність достовірності їхньої оцінки;

більша простота викладу та легкість простежування модельних алгоритмів;

більша можливість адекватної економічної інтерпретації рішень за моделлю й оперативності аналізу багатьох проблем економічної політики.

При цьому слід відзначити умовні недоліки моделей часткової рівноваги, які, зокрема, не дають змоги оцінити:

певні макроекономічні ефекти, наприклад, зміну обсягу національного доходу або рівня зайнятості;

порівняну перевагу оцінки перетікання ресурсів (праці, капіталу тощо) між галузями;

макроекономічні наслідки використання в переробній промисловості дешевшої імпоротної сировини при можливому зниженні внутрішніх тарифних бар'єрів, порівняно з дорожчою вітчизняною (за рівнем зайнятості, обсягом доходів вітчизняних працівників, рівнем створюваної доданої вартості) [5 – 7, 9].

Функціонування агропромислового виробництва не ізольовано від інших галузей економіки. Вхідними ресурсами, що зумовлюють конкурентоспроможність продукції аграрного сектора, є основні та оборотні засоби, що надходять споживачам в аграрний сектор з інших секторів економіки. У багатьох випадках суб'єкти підприємництва аграрного сектора не в змозі впливати на ціни на ресурси тільки з позицій сектора. Для модельного розв'язання певних господарських завдань часто до моделей часткової рівноваги роблять доповнення для характеристики макроекономічних процесів. Це доповнення може бути сформовано як додатковий аналіз таблиць «витрати – випуск» або як SAM аналіз (Social Accounting Matrix) матриць фінансових потоків [7, 8].

Для розв'язання окремих суспільних завдань доцільним є застосування моделей часткової рівноваги. Одними з організацій, що дієво використовують даний тип моделей, є інститут FAPRI [FAPRI] (FOOD and Agricultural Policy Research Institute) – інститут із досліджень політики в галузі продовольства та сільського господарства; IASA (International Institute for Applied Systems Analysis) – Міжнародний інститут аналізу прикладних систем. Інститут FAPRI входить у структуру Центру розвитку сільського господарства та сільської місцевості (CARD – Center for Agricultural and Rural Development) Університету штату Айова. За допомогою часткових моделей оцінювалася

ефективність впливу на сільське господарство торговельної політики США й інших країн [5, 6] на основі порівняння сценаріїв торговельної політики з різною лібералізацією зовнішньої торгівлі через оцінку варіантів співвідношення торговельних, митних та інших субсидій. Модель враховувала макроекономічні параметри, рівень інфляції, зміну курсів валют тощо.

Інститут спеціалізується на виконанні замовлень різних урядових і громадських організацій, зокрема на розробці прогнозів попиту та пропозиції тощо. Моделі формуються за допомогою відповідного інструментарію з моделювання інституту (FAPRI Modeling System) з можливістю оцінки зовнішніх впливів, зокрема зміни клімату. Система моделювання включає галузеві моделі – рослинництва й тваринництва, моделі торгівлі окремих країн, груп країн або регіонів. У цілому при складанні моделей необхідним є дотримання вимог BLS (Basic Linked System), що висуваються до формування національних моделей [5, 6, 12].

Зазначене підтверджує актуальність для України напрацювання інструментарію з моделювання ринкових ситуації та підготовки політичних і управлінських рішень на такій основі.

Мета статті – визначити закономірності зміни попиту та пропозиції на ринку молока і молочної продукції в Україні й уточнити особливості встановлення стану часткової рівноваги на ньому.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрний ринок України є важливою складовою вітчизняної економіки, який фундаментально впливає на перебіг суспільно-економічних процесів та опосередковує питання продовольчої безпеки населення й конкурентоспроможність функціонування господарських одиниць. Узагальнено ринок можна визначити як сукупність економічних відносин, які виникають у процесі операцій обміну між виробниками товарів (послуг) і споживачами. Умовою здійснення зазначених відносин є вільний доступ на ринок та конкурентна основа взаємодії між виробниками й споживачами або суб'єктами попиту та пропозиції [13, с. 23-28]. У свою чергу, розкриття особливостей трактування

ринку молока й молочної продукції пов'язано з характеристикою сукупності економічних відносин на ньому з урахуванням впливу на умови та результати господарської діяльності факторів зовнішнього середовища.

Відносно ринків слід зазначити наявність множини підходів до їх групування. Детальніше дане питання розглядається в значній кількості навчальних посібників, одним з яких є «Економіка аграрного виробництва» [14, с. 28-32]. Класифікацію ринків можна здійснювати за різними підходами. При цьому слід відзначити, що відносно предмета даної статті для нас інтерес становить групування ринку щодо міри його насиченості, його характеристики за критеріями оцінки попиту, пропозиції, а також рівня їх збалансування. Аналіз відмінностей ринкових структур відповідно до рівня насиченості ринків зумовлює необхідність вивчення станів ринку із дефіцитною, надлишковою й рівноважною пропозицією або задоволеним чи незадоволеним попитом [13, 14]. Так, С. М. Кваша [15, с. 163, 165-166] виділяє три групи ринків: 1) в яких сукупна пропозиція перевищує сукупний попит; 2) сформовані на ринковій рівновазі; 3) які характеризуються дефіцитом пропозиції – внутрішній попит не задовольняється рівнем пропозиції національних виробників. Наприклад, до першої групи ринків належать ринок зерна, ринок олії, частково – ринок молока; до другої – ринок картоплі, до третьої – ринок м'яса, молока та молочних продуктів тощо.

Серед дослідників, хто приділив увагу дослідженню закономірностей зміни попиту й пропозиції та відмінностей встановлення стану часткової ринкової рівноваги, виділяється Альферд Маршалл [2]. Ним доведено, що в ринковій економіці наслідком впливу вільної конкуренції та вільного співвідношення між попитом і пропозицією є встановлення стану рівноваги, яка характеризується рівноважною ціною. При цьому така ціна означає рівність обсягів попиту та пропозиції на товари й послуги на конкретному конкурентному ринку та відсутність як дефіциту, так і надлишку по них. Також встановлення зазначеної ціни означає відсутність тенденції до зміни обсягів пропозиції товару.

Серед основних постулатів теорії рівноваги Л. Вальраса [3, 4] можна зазначити такі:

зміни попиту й пропозиції впливають на ціни, аналогічним чином зміна ціни впливає на зміну обсягів попиту та пропозиції. Зміна пропозиції зумовлює зміну попиту таким же чином, як і вплив зміни попиту на пропозицію. Щодо зазначеного слід визнати, що тільки взаємозв'язок між попитом та пропозицією впливає на встановлення стану рівноваги;

факторами, що зумовлюють встановлення рівноважної ціни, є: конкуренція, обсяг наявних товарів на ринку або ресурсів, співвідношення між попитом і пропозицією тощо;

загальна рівновага на ринку встановлюється щодо всіх товарів. Дана обставина зумовлюється властивостями взаємозамінності та взаємодоповнюваності між товарами й тим, що потреба та обсяг споживання одного товару залежать від наявності інших аналогічних товарів;

рівень рівноваги характеризується на основі мінової вартості.

Конкурентні механізми вільного ринку сприяють усуненню диспропорцій і встановленню мінової вартості, що ґрунтується на ціні рівноваги, тоді як в умовах монополії відсутні механізми подолання диспропорцій;

суб'єктами досягнення рівноваги є всі учасники ринку;

за наявності ресурсів встановлення стану рівноваги зумовлює забезпечення максимально високого рівня задоволення потреб споживачів;

відзначається залежність попиту на певний товар не тільки від рівня його ціни, а й від ціни на інші товари. Наприклад, подорожчання групи харчових продуктів може призвести до скорочення споживання різних промислових товарів і товарів народного споживання внаслідок обмеження рівня платоспроможності споживачів;

відзначається рівність між сумою закуплених товарів та послуг споживача й вартістю проданих ним товарів і послуг з урахуванням вартості власної праці;

на конкурентному ринку безперервно виявляють прояв тенденції та процеси встановлення рівноважних цін;

конкуренція є визначальним фактором встановлення рівноважної ціни й стану рівноваги. Діючі цінові сигнали сприяють встановленню рівноваги та регулюванню ринку;

основою досягнення стану рівноваги є ринковий механізм і конкуренція.

Попит і пропозиція на ринку характеризуються через обсяги запропонованого або реалізованого товару і рівнів цін. Повноцінний аналіз реального попиту і пропозиції без урахування цінових аспектів неможливий. Стосовно цього можна відзначити наявність ціни попиту, ціни пропозиції й ціни рівноваги як характеристики рівня їх збалансування. При розгляді ціни рівноваги можна відзначити, що вона є поза попитом і пропозицією. Але, водночас, вона включена в обсяг рівноважного попиту та в обсяг рівноважної пропозиції як їх основна ознака. Наприклад, трактувати попит у ціновому контексті в умовах ринкової рівноваги можливо через певний обсяг товару, який може купити суб'єкт попиту за такою ціною, за якою він може бути проданий суб'єктом пропозиції.

У спрощеній інтерпретації, за ринкової рівноваги рівні попиту й пропозиції еквівалентні, оскільки вимірюються однаковим обсягом реального товару, що купується та продається за однаковою ціною.

Характеристика ринку молока і молочної продукції потребує усвідомлення особливостей організаційної його побудови та специфіки прояву на ньому тенденцій попиту й пропозиції. Специфіка проведення досліджень відносно будь-якого ринку, зокрема ринку молока та молочної продукції, зумовлюється тенденцією євроінтеграції України й потребою адаптації її господарського механізму до європейських стандартів і правил ведення бізнесу [16]. Так, при аналізі тенденції пропозиції молока обов'язково слід враховувати той факт, що переважну його частину хоча й виробляють у господарствах населення, частка надходження його на молокопереробні підприємства значно менша, ніж по сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

1. Динаміка виробництва молока за основними категоріями виробників в Україні за 2010-2016 рр., тис. т

Показник	Рік				2016 р. у % до	
	2010	2014	2015	2016	2010	2015
Вироблено молока - всього	11249	11133	10615	10387	92,3	97,9
у тому числі:						
сільськогосподарськими підприємствами	2217	2648	2669	2711	122,3	101,6
господарствами населення	9032	8485	7946	7676	85,0	96,6
частка господарств населення у загальних обсягах виробництва молока, %	80,3	76,2	74,9	73,9	-	-
Надійшло молока переробним підприємствам, - всього	4793	4647	4551	4182	87,3	91,9
у тому числі від:						
сільськогосподарських підприємств	1890	2428	2198	2494	132,0	113,5
господарств населення	2544	1737	2353	1688	66,4	71,7
частка господарств населення у загальних обсягах продажу молока переробним підприємствам, %	53,1	37,4	51,7	40,4	-	-
Рівень товарності молока, %:						
у сільськогосподарських підприємствах	85,3	91,7	82,4	92,0	-	-
у господарствах населення	28,2	20,5	29,6	22,0	-	-

Джерело: Розраховано за даними [17 – 19].

Аналіз даних таблиці 2 підтверджує, що ринок молока і молокопродуктів, який спрямований на задоволення попиту населення в даній групі продуктів харчування, на нинішній час не забезпечує достатності

споживання молока та молокопродуктів і характеризується дефіцитною пропозицією — у 2016 році індикатор достатності споживання становив 55,3 % до раціональної норми споживання.

2. Динаміка споживання молока та молокопродуктів в Україні за 2010-2016 рр. (на одну особу за рік, кг)

Показник	Рік				2016 р. у % до	
	2010	2014	2015	2016	2010 р.	2015 р.
Споживання молока на 1 особу в рік	220	223	210	210	95,5	100,0
Індикатор достатності споживання, % * (відношення споживання молока до РНС)	57,9	58,7	55,3	55,3	-	-

* Джерело: Розраховано за даними [17, 18, 20].

* Довідково: Раціональна норма споживання (РНС) молока і молокопродуктів (за розрахунками МОЗ України) становить 380 кг на рік [20].

До речі, середньодушове споживання молока та молокопродуктів у 2015 році було одним із найнижчих показників порівняно з іншими видами продуктів харчування (крім риби і рибопродуктів) та суттєво варіювалося по регіонах України (від 171,2 кг в Донецькій до 259,3 кг в Івано-Франківській областях) [20].

З урахуванням вищевикладеного, дослідження залежності пропозиції й попиту на ринку молочної сировини здійснювалося з використанням методів економіко-математичного моделювання. За основу взято підхід щодо моделювання галузевого ринку

С. М. Кваші, М. М. Ільчука, І.А. Коновала та М. М. Федюшко [9]. Інформаційною базою побудови математичних моделей попиту та пропозиції на ринку молока в Україні стала статистична звітність (форма № 50-сг) за 2015 рік по 8502 сільськогосподарських підприємств із бази даних Державної служби статистики України. Критеріальною ознакою поділу загальної сукупності сільськогосподарських підприємств на групи обрано за вищезазначеним підходом виробничу собівартість 1 т молока. Розрахунки проводили з використанням програми Excel. На початковому етапі було здійснено сортуван-

ня загальної сукупності сільськогосподарських підприємств із метою відбору тих із них, що займалися виробництвом молока. У результаті із загальної сукупності 8502 підприємств було виділено значущих 1629 підприємств із розмахом варіації собівартості від 892,4 до 12000 грн/т.

Наступний крок розрахунків дав змогу визначити кількість груп, за якими слід поділити одержану сукупність на групи. Кількість груп, одержаних за експертним підходом для нормального розподілу досліджуваної сукупності підприємств, становила 12 груп.

Для визначення інтервалів груп при групуванні сукупності досліджуваних підприємств використовували формулу (1):

$$t = (x_{\max} - x_{\min})/n, \quad (1)$$

де $x_{\max}$ – максимальне значення в сукупності; $x_{\min}$ – мінімальне значення в сукупності; n – кількість груп.

На підставі проведеного групування зроблено розрахунки попиту, пропозиції та ціни на ринку молочної сировини. Узагальнені розрахунки пропозиції молока на ринку України за 2015 рік наведено нижче (рис. 1).

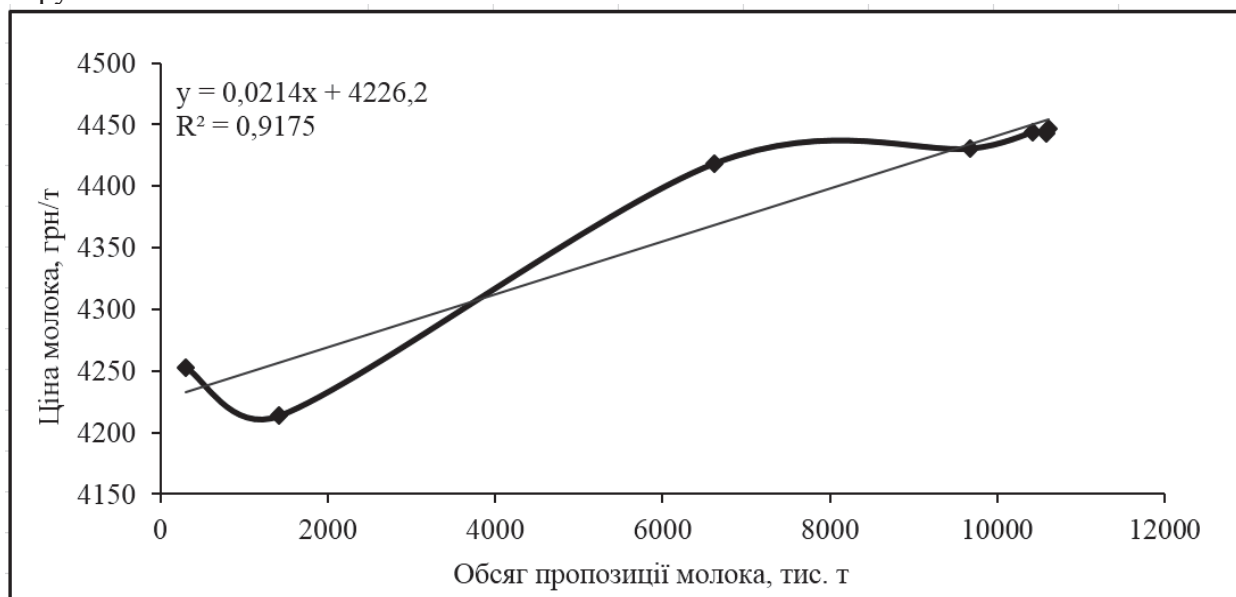

Рис. 1. Крива пропозиції молока

Джерело: Власні розрахунки на основі аналізу форми 50-сг по сільськогосподарських підприємствах.

Ціна ринкової рівноваги встановлюється на основі зведення кривих попиту та пропозиції. Звідси впливає необхідність моделювання кривої попиту. Інтерес до неї зумовлюється мірою її впливу на ціну ринкової рівноваги.

Крива національного попиту на молоко складається з індивідуальних кривих попиту, у тому числі з кривих попиту молокопереробних підприємств, споживчого попиту людей і кривої експорту. У моделі не досліджуватиметься попит кожної конкретної групи, а буде побудована одна загальна крива.

Для моделювання попиту на молоко на ринку України було використано лінійну функцію загального типу, яка описується рівнянням:

$$Y = a - bp, \quad (2)$$

де a – обсяг споживання молочної сировини, т; p – ціна, грн./т; b – кутовий коефіцієнт нахилу кривої попиту.

У 2015 році середня ціна реалізації молока становила 4446,36 грн/т, а обсяг спожитого молока за цією ціною — 2158,7 тис. т. Знаючи співвідношення між ціною й обсягами реалізації, обчислимо еластичність кривої попиту – вона становить -0,197 і є меншою за одиницю, що означає відсутність еластичності у попиті на молоко. Це пояснюється низьким рівнем задоволеності попиту на молоко й молочні продукти у населення.

Виходячи з вищенаведених даних, розрахуємо параметри функції.

$$a = (1 + Ed) = 2584,9$$

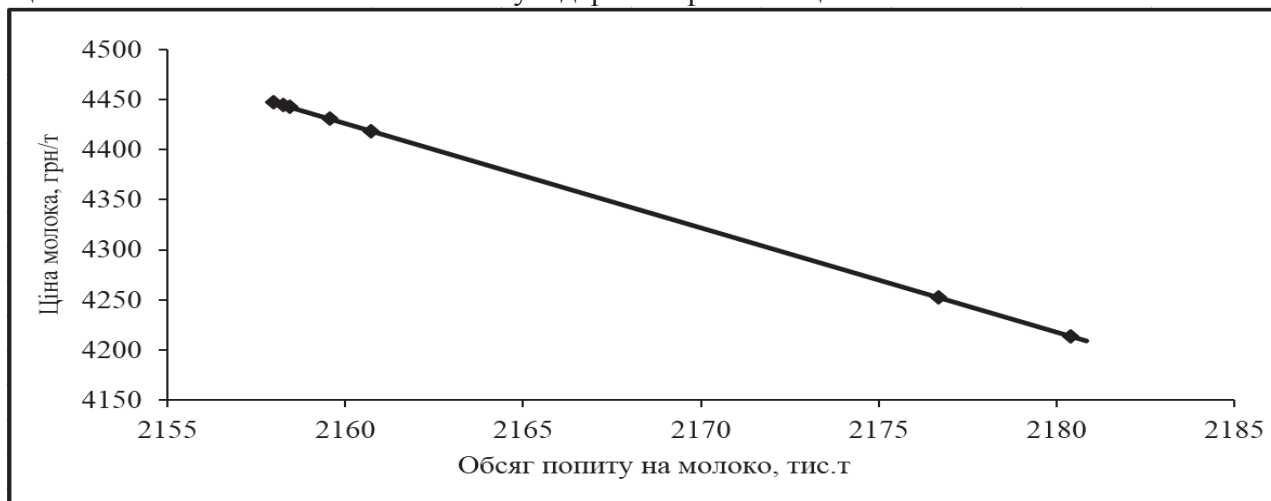
$$b = 0,096.$$

Таким чином, одержимо функцію попиту на молоко

$$Y = 2584,9 - 0,096 * p. \quad (3)$$

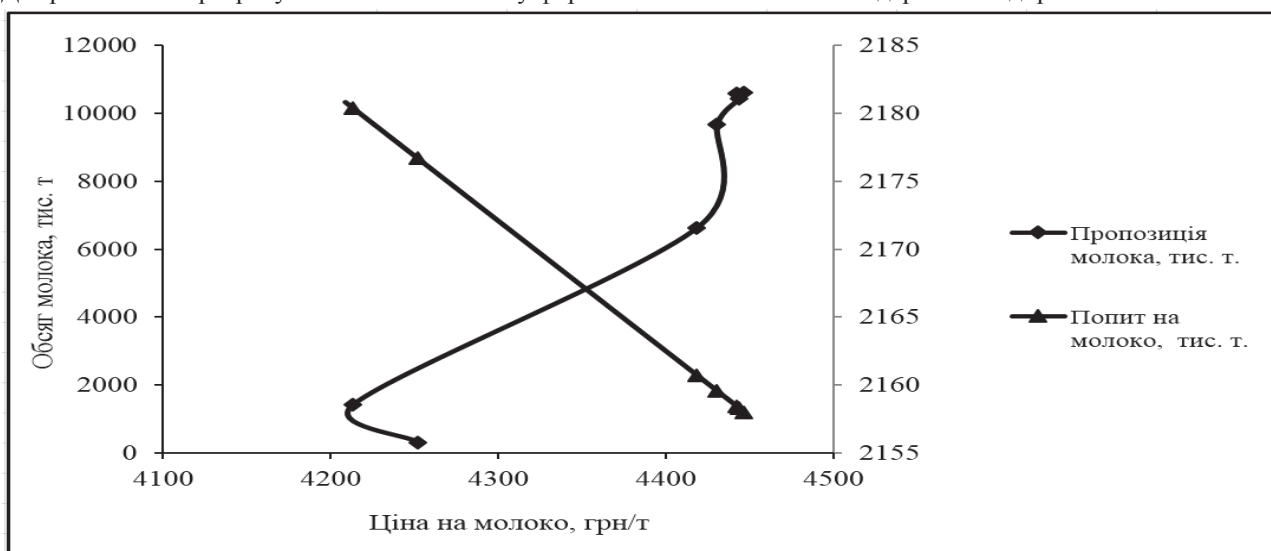
За градацією рівня ціни реалізації та функціональної залежності зміни попиту одержимо значення лінії попиту, що узагальнено представлено нижче (рис. 2).

Одержана функція попиту є некомпенсованою, оскільки не враховує ефект доходу при зміні ціни.

Рис. 2. Крива попиту на молоко

Джерело: Власні розрахунки на основі аналізу форми 50-сг по сільськогосподарських підприємствах.

Рис. 3. Модель попиту та пропозиції на ринку молока для базового 2015 р.

Джерело: Власні розрахунки на основі аналізу форми 50-с-г. по сільськогосподарських підприємствах.

Моделі часткової рівноваги по своїй суті є багатофункціональними. Ця властивість означає можливість вибору різних функцій для одержання рішення за моделлю. Загальновизнаним є розміщення незалежного фактору на горизонтальній осі (x), а залежної змінної – на вертикальній осі (y). При цьому відповідно до цілей економічного дослідження припустимою є зміна місцями факторів за осями. Так, залежність між двома факторами, наприклад ціною й обсягом пропозиції, можна розглядати за двома під-

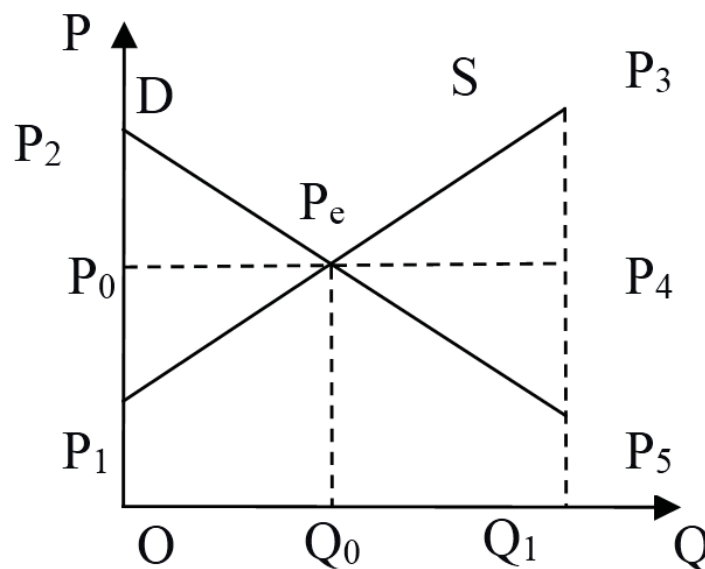
ходами. За першим підходом – функцією є ціна, слід акцентувати увагу на виявленні закономірності зміни ціни залежно від зміни обсягу пропозиції. За другим підходом – функцією є обсяг пропозиції, акцент дослідження зосереджений на виявленні тенденції зміни обсягу пропозиції залежно від зміни ціни.

Зазначені моделі є багаторівневими. На одному рівні за моделлю окремо можна визначити тенденції зміни попиту та пропозиції, а на іншому – особливості встановлен-

ня рівноваги на окремому ринку або в економіці. Залежно від глибини дослідження ринку молока й молочної продукції доцільно встановити тенденцію зміни попиту на основі врахування таких факторів: рівня доходів населення, структури населення за віковими групами, рівнів цін на інші товари (продовольчої і непродовольчої групи, в тому числі на товари – субститути), смаків населення протягом року тощо. У свою чергу, при виявленні закономірностей зміни пропозиції важливо врахувати такі фактори: технологічний рівень виробництва, ціни на різні ресурси, складові державної аграрної політики (щодо обсягу держзамовлення, рівнів імпортих й експортних тарифів, квот) тощо.

У теоретичному та практичному плані важливо при моделюванні скористатися можливістю інтерпретації одержаних результатів виграшу чи втрат основних груп

учасників відповідного ринку, зокрема щодо споживачів і виробників. Графічне зображення результатів встановлення рівноважного стану з боку виробників наведено на рис. 4. Точка P_e є точкою рівноваги, що характеризує рівноважні обсяги виробництва та рівноважну ціну. Фактичним виграшем виробника є різниця між мінімальною ціною, за якою він готовий реалізувати свій товар, і ринковою ціною, за якою він фактично його продає. Це є доходом виробників, отриманим від обміну. Виграш виробників можна розрахувати як площу трикутника $P_0P_eP_1$, розміщеного під лінією рівноважної ціни та над лінією пропозиції. Загальний обсяг виграшу виробників залежить від витрат на виробництво, завищення яких має наслідком скорочення його надлишку, а їх оптимізація веде до його зростання. Наслідком реалізації продукції вище рівноважної ціни P_e будуть втрати виробників.

Рис. 4. Інтерпретація результатів встановлення рівноваги для виробників та споживачів

Виграш споживача становитиме різницю між максимальною ціною, яку він готовий заплатити за певну кількість товару, та фактично сплаченою ним ринковою ціною. Це буде доходом споживачів, отриманим у результаті обміну. Інтерпретувати виграш споживачів можна наступним чином: виграш є тією сумою, яку споживачі готові були заплатити понад фактично витрачену ними на придбання даного товару суму, що дорівнює площі трикутника $P_2P_eP_0$, розта-

шованого нижче лінії попиту та вище лінії рівноважної ціни.

Загальний виграш суспільства, який визначає його економічне становище, буде сумою площ трикутників виграшу виробників і споживачів, обмежених лініями попиту та пропозиції, тобто площею трикутника $P_2P_eP_1$. Тому за умови збільшення сумарного виграшу шляхом ефективного розподілу ресурсів результативність діяльності на ринку буде найбільшою.

Висновки. Ринок молока і молочної продукції є галузевим ринком, спрямованим на забезпечення національної продовольчої безпеки через задоволення потреб населення у даній групі продуктів. Досліджуваний ринок характеризується як ринок незадоволеності попиту – попит населення у даній продукції у 2015 році був задоволений лише на 55 %. При цьому переважаючою групою виробників на ринку виробництва молочної сировини упродовж 2010-2016 років в Україні були господарства населення, виробляючи практично $\frac{3}{4}$ її обсягів.

Моделі часткової рівноваги розглядаються як дієвий інструмент дослідження стану ринку, обґрунтування заходів економічної політики й аналізу результатів її впровадження. Залежно від цілей дослідження зазначені моделі можна використовувати для встановлення залежності функціональної ознаки від факторної; поглибленого вивчення закономірностей зміни попиту, пропозиції та рівня їх збалансування; визначення наслідків встановлення ринкової рівноваги для основних учасників ринку, зокрема для виробників і споживачів тощо.

Модель ринку молока може бути використана для оцінки впливу діючих регуляторних рішень на зміну рівня дохідності суб'єктів господарювання з виробництва молока і молочних продуктів, добробуту населення й на економіку країни в цілому. Прогноз зміни цін на продукцію дає можливість за допомогою моделі досліджуваного ринку сприяти встановленню оптимальних обсягів попиту та пропозиції на даний вид продукції.

Зазначена ситуація показує, що для її стабілізації на даному ринку недоцільним є покладання на лібералізацію механізму його регулювання. Тому рухаючись євроінтеграційним курсом, Україна повинна сформувавши адаптивну з ЄС ідеологію державної стратегії аграрного розвитку загалом і молочної галузі зокрема. виправити ситуацію на цьому ринку, на наш погляд, можливо через застосування регулятивних заходів, які чітко визначатимуть параметри розвитку й ефективність функціонування ринку молока. Зокрема, до заходів, які сприятимуть збільшенню попиту на продукцію, можна віднести: збільшення ємності внутрішнього ринку молока і молокопродуктів поліпшенням купівельної спроможності населення; диверсифікацію діяльності на ринку; розширення географії та збільшення експорту готової продукції; поліпшення якості та зниження собівартості молочної сировини тощо. При цьому на пропозицію позитивно може вплинути розвиток кооперації й інтеграційних процесів (наприклад, створення інтегрованих кооперативів і міні-ферм та використання ними в своїй діяльності інноваційного менеджменту, сучасних маркетингових заходів, системи професійного навчання працюючих); запровадження у процес виробництва міжнародних стандартів якості; будівництво нових і реконструкція існуючих ферм; поліпшення генетики тварин тощо. Все це сприятиме тому, що ефективна пропозиція відповідатиме платоспроможному попиту, тобто встановленню ринкової рівноваги на ринку молока.

Список використаних джерел

1. «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» Постанова КМУ від 7 червня 2017 р. № 394. Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.
2. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / А. Маршалл – М. : Прогресс, 1993. – 594 с.
3. *Вальрас Л.* Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства / Л. Вальрас ; пер. с франц. □- М. : Изограф, 2000. – 448 с.
4. *Walras L.* Studies in Applied Economics / L. Walras ; trans. an engl. J. Daal. – London and New York: Routledge. – 2005.
5. *Babcock B. A.* Overview of the FAPRI Modeling System / B. A. Babcock. - [Electronic resource]. – Access mode : <http://rsb.org/pdfs/workshops/Babcock.pdf>.
6. *Taylor C.* Agricultural Sector Models for United States / C. Taylor, K. Reichelderfer, S. Johnson. – Iowa State University Press, Ames, 1993.
7. *Cardenete M. A.* Applied general equilibrium. An introduction / M. A. Cardenete, A. I. Guerra, F. Sandro. - Springer texts in business and economics. - Berlin, 2012. - 118 p.
8. *Bellú L.G.* Social accounting matrix (SAM) for analysing agricultural and rural development policies. Conceptual aspects and examples / L.G. Bellú. - Food and Agricultural Organization of the United Nations. EASYPol MODULE 130. - 19 p.

9. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / С. М. Кваша, М. М. Ільчук, І. А. Коновал, М. М. Федюшко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 244 с.
10. Жемойда О. В. Напрями формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України : моногр. / О. В. Жемойда. - К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2014. - 376 с.
11. Гладий Р. О. Економічний механізм регулювання пропозиції пшениці в Україні // Р.О. Гладий : / дис. ... канд. екон. наук. - 2006. - 20 с.
12. FAPRI. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fapri.iastate.edu>.
13. Іванько А. В. Ринкова рівновага на аграрному ринку: особливості узгодження сил попиту і пропозиції / А. В. Іванько // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський нац. екон. ун-т; редкол.: В.А.Дерій (гол. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2015. – Т. 19. – №3. – 139 с. – С. 23-28.
14. Іванько А. В. Економіка аграрного виробництва: навч. посіб. / А. В. Іванько. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 664 с.
15. Кваша С. М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 161-167.
16. Тивончук С.В. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / С. В. Тивончук, Я. О. Тивончук, Т. П. Павлоцька // Економіка АПК. – 2017. – № 4. – С. 25-31.
17. Виробництво продукції тваринництва в Україні у 2015 році. Стат. бюл. / Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. - К. : Держстат України, 2016. – 44 с.
18. Офіційний веб-сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
19. Тваринництво України. Стат. зб. 2015 ; За ред. Н. С. Власенко ; відп. за вип. О. М. Прокопенко. - К. : Державна служба статистики України, 2016. - С. 30-31.
20. Продовольча безпека в Україні погіршилась. Огляд основних індикаторів за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-pogirshylasya-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-za-2015-rik>.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2017 р.

Фахове рецензування: 10.07.2017 р.

*

УДК 631.1.027

*Т.Г. ДУДАР, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, професор
О.Т. ШУМЕЙКО, кандидат економічних наук, доцент
В.Т. ДУДАР, кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет*

Маркетинг у системі формування ринку органічної агропродовольчої продукції

Постановка проблеми. Для сучасного агропродовольчого ринку України характерними особливостями є обмежена пропозиція і нерозвинений попит на екологічно чисті й безпечні продукти харчування. Стратегічно важливим на цьому етапі постає питання щодо використання суб'єктами підприємницької діяльності сучасного маркетингу для виявлення цільового споживача органічної продукції, дослідження його попиту, потреб та особливостей поведінки, аналізу марке-

тингового середовища й кон'юнктури ринку – загалом розробки ефективної системи ведення агробізнесу на внутрішньому й зовнішньому ринках органічної продукції.

Ринкові умови господарювання певною мірою ускладнюють процес прийняття управлінських рішень з огляду на мінливість і непрогнозованість агропродовольчого ринку, тому стратегічним напрямом забезпечення динамічної рівноваги між попитом органічної продукції та пропозицією має стати маркетинг як основа сучасного управління ринковими процесами. Особлива увага приділяється концепції маркетингу орга-

© Т.Г. Дудар, О.Т. Шумейко, В.Т. Дудар, 2017

9. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / С. М. Кваша, М. М. Ільчук, І. А. Коновал, М. М. Федюшко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 244 с.
10. Жемойда О. В. Напрями формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України : моногр. / О. В. Жемойда. - К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2014. - 376 с.
11. Гладий Р. О. Економічний механізм регулювання пропозиції пшениці в Україні // Р.О. Гладий : / дис. ... канд. екон. наук. - 2006. - 20 с.
12. FAPRI. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fapri.iastate.edu>.
13. Іванько А. В. Ринкова рівновага на аграрному ринку: особливості узгодження сил попиту і пропозиції / А. В. Іванько // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський нац. екон. ун-т; редкол.: В.А.Дерій (гол. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2015. – Т. 19. – №3. – 139 с. – С. 23-28.
14. Іванько А. В. Економіка аграрного виробництва: навч. посіб. / А. В. Іванько. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 664 с.
15. Кваша С. М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 161-167.
16. Тивончук С.В. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / С. В. Тивончук, Я. О. Тивончук, Т. П. Павлоцька // Економіка АПК. – 2017. – № 4. – С. 25-31.
17. Виробництво продукції тваринництва в Україні у 2015 році. Стат. бюл. / Державна служба статистики України; за ред. О. М. Прокопенко. - К. : Держстат України, 2016. – 44 с.
18. Офіційний веб-сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
19. Тваринництво України. Стат. зб. 2015 ; За ред. Н. С. Власенко ; відп. за вип. О. М. Прокопенко. - К. : Державна служба статистики України, 2016. - С. 30-31.
20. Продовольча безпека в Україні погіршилась. Огляд основних індикаторів за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-pogirshylasya-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-za-2015-rik>.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2017 р.

Фахове рецензування: 10.07.2017 р.

*

УДК 631.1.027

*Т.Г. ДУДАР, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, професор
О.Т. ШУМЕЙКО, кандидат економічних наук, доцент
В.Т. ДУДАР, кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет*

Маркетинг у системі формування ринку органічної агропродовольчої продукції

Постановка проблеми. Для сучасного агропродовольчого ринку України характерними особливостями є обмежена пропозиція і нерозвинений попит на екологічно чисті й безпечні продукти харчування. Стратегічно важливим на цьому етапі постає питання щодо використання суб'єктами підприємницької діяльності сучасного маркетингу для виявлення цільового споживача органічної продукції, дослідження його попиту, потреб та особливостей поведінки, аналізу марке-

тингового середовища й кон'юнктури ринку – загалом розробки ефективної системи ведення агробізнесу на внутрішньому й зовнішньому ринках органічної продукції.

Ринкові умови господарювання певною мірою ускладнюють процес прийняття управлінських рішень з огляду на мінливість і непрогнозованість агропродовольчого ринку, тому стратегічним напрямом забезпечення динамічної рівноваги між попитом органічної продукції та пропозицією має стати маркетинг як основа сучасного управління ринковими процесами. Особлива увага приділяється концепції маркетингу орга-

© Т.Г. Дудар, О.Т. Шумейко, В.Т. Дудар, 2017

нічної продукції, яка повністю взаємодіє із сучасною концепцією сталого розвитку підприємств і уможливорює гармонізувати інтереси товаровиробників (прибутку), споживачів (задоволення потреб) та суспільства (сталого еколого-соціально-економічного розвитку).

Повне врахування інструментів маркетингу органічної продукції вітчизняними підприємствами органічного сектора є стратегічно важливою умовою досягнення Україною конкурентних переваг на зовнішніх ринках органічної сільськогосподарської продукції й продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним проблемам пов'язаним із дослідженням наукових основ сучасного маркетингу, особливостей формування вітчизняного органічного агровиробництва, функціонування ринку органічної продукції, маркетингової діяльності на ринку останньої присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: В. Артиш [2], Г. Армстронг [1], Г. Бронковські [15], М. Бжезінські [18], М. Гжибовська [18], І. Рудавська [19], О. Рудницька [12], Т. Зінчук [6], М. Кобець [8], Ф. Котлер [1], В. Пілярчик [17], С. Пілярські [18], Є. Милованов [4], О. Попова [9], Р. Нестеровіч [17], О. Шубравська [14], С. Урбан [20].

Проте існуючі розбіжності в окремих поглядах науковців щодо трактування сутності маркетингу органічної продукції, його концептуальних взаємозв'язків з іншими маркетинговими концепціями, а також відсутність інституцій і механізмів регулювання виробництва органічної агропродовольчої продукції в Україні, доводять про складність та актуальність цих назрілих проблем і необхідність подальших наукових досліджень.

Мета статті – розкрити сутність поняття “маркетинг органічної продукції”, охарактеризувати етапи його розвитку й дослідити концептуальні взаємозв'язки маркетингу органічної агропродовольчої продукції з екологічним маркетингом, маркетингом відносин, стратегічним маркетингом, соціальним і маркетингом комплексної якості в контексті повноцінного та здорового харчу-

вання людей, збереження довкілля. Обґрунтувати модель інституцій і механізмів регулювання виробництва органічної агропродовольчої продукції в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Усвідомлення зростаючої екологічної загрози внаслідок інтенсивного ведення аграрного виробництва у світі стимулювало розробку альтернативних моделей землеробства, які б краще відповідали життєвим інтересам суспільства. За твердженням Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO), яка багато років вивчала результати застосування органічних засобів та методів індустріального ведення сільського господарства, майбутнє аграрного розвитку в світі має будуватися виключно на органічних технологіях для виробництва екологічно чистої продукції [7].

Т. Зінчук справедливо відзначає, що “Позитивна динаміка подальшого великомасштабного переходу країн на органічне землеробство мотивується двома основними факторами: по-перше, бурхливим розвитком новітніх технологій в аграрній сфері (зокрема, в агроекології й біології); по-друге, об'єктивно існуючою потребою суспільства у споживанні екологічно чистих продуктів харчування, зниженні матеріальних та енергетичних витрат, раціональному використанні ресурсного потенціалу сільського господарства” [6].

Одним із засновників ідеології нових форм ведення сільського господарства був японський філософ М. Окада, який вважав, що “... сільське господарство має розв'язувати такі завдання: пропонувати продукти харчування, що не тільки підтримують життєдіяльність, а й поліпшують здоров'я людей; бути економічно вигідним для виробника і споживача; виробляти продукти в кількості, достатній для задоволення потреб зростаючого населення; не порушувати біологічної рівноваги в природі; бути екологічно безпечним; використовувати досить прості, стабільні й доступні методи та засоби ведення господарства” [8].

Нероздільність завдань збереження природного середовища й економічного розвитку світової спільноти стали ключовою проблемою на найбільшій в історії людства зу-

стрічі лідерів держав світу під егідою ООН у м. Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яка одержала назву “Саміт “Планета Земля”, на якій було прийнято фундаментальний підсумковий документ – Програма дій “Порядок денний на XXI століття” (AGENDA-21). Грунтуючись на основних ідеях і принципах, задекларованих на цій конференції ООН із питань навколишнього середовища й розвитку, Україна вважає доцільним перехід до сталого розвитку, за якого забезпечується збалансоване розв’язання соціально-економічних завдань, збереження сприятливого стану навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього й майбутніх поколінь [11]. Це означає, що сталий розвиток аграрного сектору неможливий без екологізації сільськогосподарського виробництва. Тому формування складної екологічно збалансованої системи сільськогосподарського виробництва, ключовими завданнями якої є ефективне виробництво натуральної продукції для забезпечення повноцінного харчування людей, задоволення потреб товаровиробників і запитів споживачів, тісно пов’язане з розумінням наукових засад та застосуванням концепції маркетингу.

У цьому контексті проведено вивчення сутності поняття “маркетинг органічних продуктів”, дослідження етапів його еволюції, формування теорії і практичного застосування на ринку органічної агропродовольчої продукції.

У науковій літературі немає однозначного твердження щодо розуміння та першооснов виникнення поняття “маркетинг органічних продуктів”. Це поняття слід відрізнити від понять “екологічний маркетинг”, “зелений маркетинг”, “екомаркетинг”, або загальних маркетингових заходів спрямованих на виробництво, переробку, просування й поширення органічної продукції та ідей, пов’язаних з охороною навколишнього природного середовища.

Уперше маркетинг, орієнтований на екологію, був описаний американськими вченими в середині 70-х років ХХ ст., як і будь-яка маркетингова діяльність, яка може сприяти пошуку засобів правового захисту від існуючих проблем щодо охорони навколи-

шнього середовища [16]. Це фактично був перший етап його розвитку у відповідь на тривожні попереджувальні сигнали про наявні проблеми в доквіллі, що надходили від представників екологічного руху.

Другий етап припав на кінець 80-х та початок 90-х років, який безпосередньо пов’язаний із запровадженням концепції сталого розвитку [19].

Реалізація останньої залишила свій слід у маркетингових підходах підприємств органічного сектора в таких напрямках:

маркетинг став не тільки однією з форм ринкової діяльності підприємств, але й частиною цілісної системи (маркетингові дослідження, виробництво органічної продукції, безпосередній її розподіл і взаємозв’язок з іншими суб’єктами агропродовольчого ринку);

під впливом основних ідей та принципів, задекларованих у концепції сталого розвитку, товаровиробники намагалися зменшити шкідливий вплив технологій на довкілля, кінцевих продуктів і послуг, а також їх сукупності;

проекологічний маркетинг виступає не як тактика, а як стратегія підприємств.

Для другого етапу розвитку екологічного маркетингу характерним є широкий погляд на господарську діяльність підприємств, яка безпосередньо впливає на навколишнє природне середовище не тільки через виробничі процеси, а й через обмін та споживання, освоєння нових ринків, зокрема просування на агропродовольчі ринки органічних продуктів як інноваційної продукції з урахуванням умов їх виробництва (фрукти органічного вирощування), поява символів і гасел, таких як “Екопродукт”, “Екологічно чисті” для рекламних оголошень та запровадження в торгівлю екологічно чистої упаковки товарів (паперові мішечки, полотно, так звані “зелені мішечки”).

Сучасний екологічний маркетинг нині знаходиться на третьому етапі розвитку, в ході якого акцент все чіткіше зміщується з позиції впливу лише на довкілля до орієнтації на сталий розвиток аграрного сектора, запровадження у виробництво таких методів господарювання, що зменшують забруднення навколишнього природного середовища і

сприяють збереженню сільських ландшафтів [5]. Наприклад, одним із найактуальніших аспектів функціонування аграрної сфери країн Європейського Союзу стає виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Важливою характеристикою органічного сільського господарства як сталої виробничої системи є його здатність до саморозвитку за обмеження залучення синтетичних ресурсів ззовні [9]. У документах ЄС зазначено, що органічний спосіб є особливим способом виробництва, який може відіграти важливу роль у переорієнтації цієї сільської політики щодо реалізації кращої рівноваги між попитом та пропозицією на сільськогосподарську продукцію, захистом довкілля й підтримкою сільського середовища [3; 4]. Регулювання у сфері органічного виробництва, маркування органічних продуктів і контролю унормовано Постановою Ради ЄС № 834/2007, в якій наведено основні вимоги до цього, та Постановою Комісії ЄС № 889/2008, в якій викладено детальні правила (ці постанови чинні від 1 січня 2009 р.). Крім відомих вимог щодо органічного сільського господарства, встановлено обмеження на використання мінеральних добрив, пестицидів, антибіотиків і гормонів, генетично модифікованих організмів, регламенти здійснення контролю на всіх стадіях виробництва та збуту органічної продукції.

Концепція маркетингу на засадах сталого розвитку підприємства виконує одночасно три взаємозв'язані завдання: задовольняє потреби клієнтів, зміцнює й підтримує вигідні обміни з цільовими споживачами; реалізовує стратегічні цілі підприємства; організовує господарський процес, який не суперечить функціонуванню екосистеми. По суті підприємство, яке реалізовує сучасний маркетинг у процесі використання довкілля, стає його охоронцем, формуючи екологічну свідомість у своїх клієнтів і не спрямовує виробничу діяльність на погіршення екосистеми.

Польський дослідник Г. Бронковські стверджує, що "... екологічний маркетинг – це система маркетингу, яка включає в себе

екологічні знання, звички та стиль управління для того, щоб задовольнити потреби і досягти задоволеності серед клієнтів на ринку екологічно чистих товарів" [15].

Тобто, екологічний маркетинг – це процес управління, відповідальний за прогнозування та задоволення потреб споживачів органічних продуктів харчування, який враховує вимоги щодо захисту навколишнього природного середовища.

Специфічне поєднання сутності екологічного маркетингу з маркетингом органічних харчових продуктів можна знайти у погляді, згідно з яким «... екомаркетинг – це особливий вид маркетингової стратегії, яка полягає у застосуванні біологічних методів при виробництві й переробці продуктів харчування, а також у використанні екологічних підходів у маркетинговій діяльності» [20]. Разом із тим маркетинг органічної агропродовольчої продукції, на відміну від екологічного маркетингу, є поняттям значно вужчим, в яке входить маркетингова діяльність сертифікованих підприємств, пов'язана з виробництвом, постачанням, просуванням і реалізацією натуральної продукції та продуктів харчування на органічний ринок. Якщо ж виходити із соціально-економічної сутності, то можна вважати, що маркетинг органічної агропродовольчої продукції – це процес управління, за допомогою якого виявляють, прогнозують і задовольняють потреби споживачів та суспільства в цілому в повноцінних продуктах для безпечного й здорового харчування людей, що виготовлені за органічними стандартами на засадах сталого розвитку і дохідності агровиробництва без створення загроз для довкілля. Слід зауважити, що потреби суспільства, на відміну від потреб споживачів органічної продукції та продуктів харчування, належать до довгострокових потреб, що виникають у зв'язку з такими проблемами, як забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, поширення голоду у світі.

Концепція маркетингу органічної агропродовольчої продукції має безпосередні зв'язки не тільки з екологічним маркетингом, але й з іншими концепціями маркетингу (рис. 1).

Рис. 1. Зв'язки маркетингу органічної агропродовольчої продукції з іншими концепціями маркетингу

Джерело: Побудовано авторами на основі наукових узагальнень.

Зв'язки маркетингу органічної продукції з наведеними концепціями є очевидними. Важливе значення у формуванні цих зв'язків безперечно належить маркетингу відносин, який вважається концепцією управління та функціонування на ринку, оскільки ринкова дієвість підприємств залежить від встановлення партнерських відносин із суб'єктами агропродовольчого ринку. Відповідно до цієї концепції, мета маркетингу полягає в тому, щоб встановити довгострокові відносини з різними суб'єктами ринку органічної продукції. Концепція маркетингу відносин передбачає не тільки встановлення тісних і тривалих партнерських відносин між виробниками товарів та надання послуг та їхніми покупцями, а й співпрацю обох сторін для створення пропозиції та її реалізації. Крім того, це сприяє гармонізації функціонування суб'єктів на ринку органічних продуктів харчування. Слід зауважити, що через обмежену кількість агровиробників і переробних підприємств органічної продукції, а також селективний розподіл, характерними для цього ринку є потреби кінцевого покупця, які добре відомі, а відносини з ним встановити не важко.

Наступна концепція – стратегічний маркетинг, значною мірою пов'язаний із наукою про управління, яка надає особливого значення вивченню маркетингового середовища, і акцент із ролі покупця на ринку переміщується в напрямку конкурента, а його

функції – в послугу фінансової вигоди з ринку. Для маркетингу органічної агропродовольчої продукції реалізація цієї концепції полягає у вирішенні поставлених цілей на перспективу.

Практичною концепцією в галузі управління якістю органічною продукцією є система управління якістю, з якої впливає концепція маркетингу комплексної якості. Ця концепція вимагає врахування результатів маркетингових досліджень (аналізу потреб та очікувань споживачів, а також сприйняття ними якості продукції) при виробництві й удосконаленні продукції, властивостей, необхідних за рівнем якості. При цьому, дуже важливо, щоб якість була метою і способом діяльності кожного підприємства та безпосередніх товаровиробників на ринку органічної агропродовольчої продукції.

Для ефективного функціонування вітчизняного ринку органічної агропродовольчої продукції важливо відчувати реально сформовану нормативно-правову базу, щоб споживач, купуючи продукт із написом «органічний», був упевнений у його якості, безпечності й користі для здоров'я.

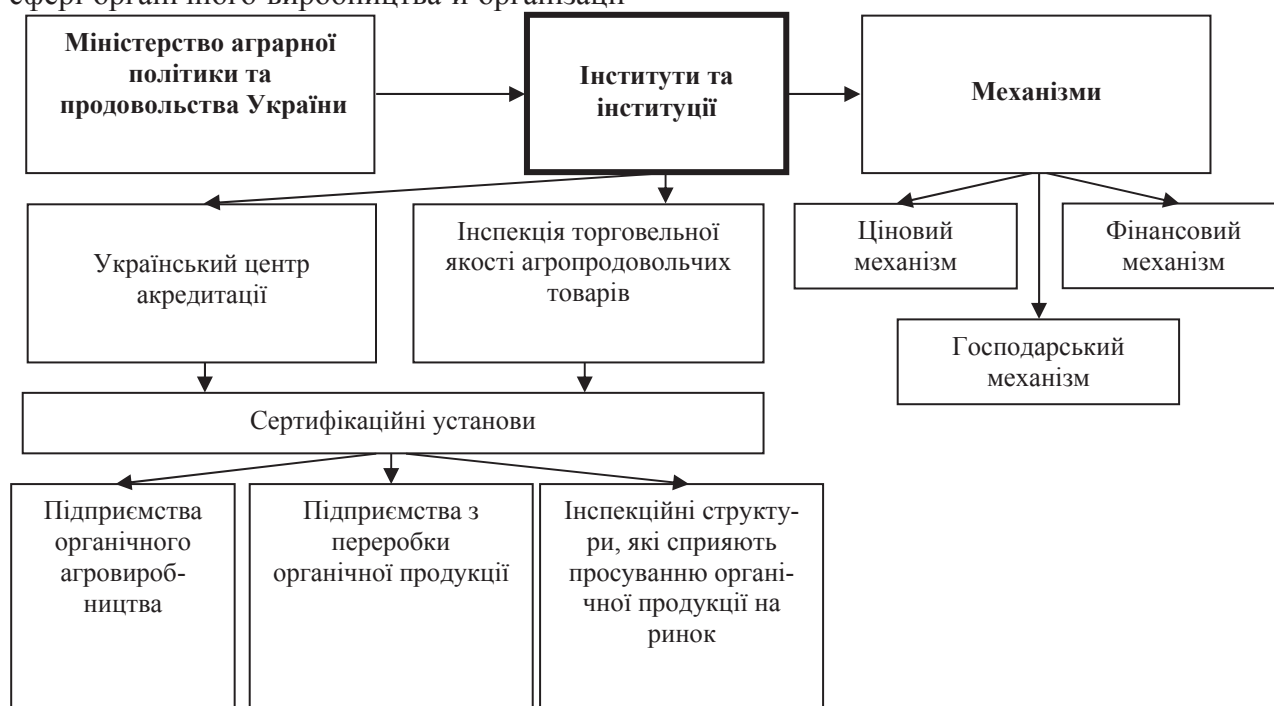
Нині розвиток органічного агровиробництва на державному рівні регулюється Законом України № 425-VII від 03.09.2013 року «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [10]. Чинний Закон є дуже важливим кроком у розширенні органічного сектора, визначає

правові й економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції й сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю. Законодавчий документ зорієнтований на забезпечення справедливої конкуренції, належного функціонування ринку органічної продукції й сировини, поліпшення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах і сировині, маркованих як органічні.

Проте цей Закон України, ще й досі залишається не імplementованим. Близько двадцяти вкрай необхідних підзаконних актів все ще знаходяться на стадії розробки, або в процесі затвердження. Це породжує основну проблему, пов'язану з відсутністю політичної волі, відповідних ресурсів, системного підходу та підтримки держави у сфері органічного виробництва й організації

збуту, формування державної політики в органічному сільському господарстві. Внаслідок цих упущень формується несприятливий інвестиційний клімат і практично відсутній доступ малого й середнього бізнесу до фінансових ресурсів та адаптованих технологій, які б уможливили розвиватися органічному агробізнесу.

Обмежений інституційний розвиток на національному й регіональному рівнях, а також повна відсутність функціонуючих інституцій для запровадження органічного законодавства (наприклад, ведення Всеукраїнських реєстрів органічних операторів, створення сертифікаційних органів відповідно до органічного законодавства як України, так і ЄС) вимагають формування відповідних структур для активізації розвитку органічного сільського господарства. Схематично перспективну модель інституцій та механізмів регулювання виробництва органічної агропродовольчої продукції можна зобразити таким чином (рис. 2).

Рис. 2. Перспективна модель інституцій та механізмів регулювання виробництва органічної агропродовольчої продукції в Україні

Джерело: Розроблено авторами.

Із метою активізації роботи над питаннями органічного виробництва координатором повинно бути Міністерство аграрної політики та продовольства України. Головними його функціональними обов'язками є фор-

мування консолідованої позиції органічного сектору, координація роботи всередині цього міністерства, між уповноваженими органами державної влади, залученими до розробки підзаконних актів у сфері органічно-

го виробництва, які у подальшому мають виконувати функції державного контролю й нагляду. Зокрема, Міністерство повинно надавати повноваження сертифікаційним органам, а інспекція торговельної якості агропродовольчих товарів здійснювати нагляд як за сертифікуючими, так і за господарствами, які пройшли акредитацію в Українському центрі акредитації.

Функціональні обов'язки цієї інспекції полягатимуть у здійсненні державного нагляду за уповноваженими органами та проведенні контролю органічних продуктів, наданні дозволів на ввезення таких продуктів із інших країн. Крім цього, інспекція торговельної якості прийматиме заяви виробників, які хочуть розпочати виробництво органічної продукції. Усі урядові сертифікаційні органи, які попередньо одержать акредитаційні сертифікати в Українському центрі акредитації, матимуть право здійснювати контроль органічних господарств і підприємств із переробки органічної продукції, а при необхідності позбавляти сертифікатів на право продовження господарської діяльності.

Запровадження національної системи контролю й сертифікації органічного агровиробництва сприятиме утвердженню ефективної моделі інституціонального забезпечення органічного сектора, який сповідує інноваційний шлях розвитку вітчизняного аграрного сектора.

Нові можливості для розширення органічного агровиробництва та розвитку ринку органічної продукції відкриває Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У главі 17 “Сільське господарство та розвиток сільських територій” цього міждержавного документа визначено, що “... співпраця має сприяти заохоченню сучасного і сталого сільськогосподарського виробництва, але з урахуванням захисту навколишнього середовища й тварин, зокрема через поширення методів органічного výro-

бництва; підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору, ефективності ринків, створення умов для інвестування; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції та ін.” [13].

Водночас слід зауважити, що в сучасних умовах формування зони вільної торгівлі України з країнами ЄС серйозною перешкодою є те, що українське законодавство зовсім не гармонізоване у сфері органічної продукції з правовим полем ЄС щодо органічного виробництва.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в державі, національний органічний агросектор потребує адресної державної підтримки, зокрема стимулюючої політики щодо залучення інвесторів (у тому числі й зарубіжних) до сфери органічного агровиробництва, наданням певних пільг, спільним фінансуванням проектів, створенням інфраструктури органічного агропродовольчого ринку.

Висновки. За результатами досліджень встановлено, що маркетинг на ринку органічної агропродовольчої продукції – це комплексна, гнучка та ефективно діюча система, здатна швидко адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища, яка безпосередньо впливає на формування попиту з боку кінцевих споживачів продукції. Суб'єкти органічного ринку повинні формувати маркетингові інструменти, виходячи зі своїх можливостей, з урахуванням очікувань потенційних клієнтів.

Водночас сучасні реалії функціонування маркетингу в системі ринку органічної продукції потребують науково обґрунтованої системи щодо адресної підтримки органічного сектору й захисту від великого агробізнесу, утвердження ефективної моделі інституціонального забезпечення, встановлення чітких і прозорих правил щодо функціонування цього інноваційного напрямку в аграрному секторі економіки України.

Список використаних джерел

1. Армстронг Г. Маркетинг: Загальний курс / А. Армстронг, Ф. Котлер. – М.К.: Видав. Дім “Вільямс”, 2001. – 608 с.
2. Артиш В.І. Розвиток світового ринку органічної продукції / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 113-116.
3. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 1 / [Редкол. Милованов Є. та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.

4. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 2 / [Редкол. Милованов Є. та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2010. – 160 с.
5. *Залога З.М.* Державне регулювання аграрної сфери країн Європейського Союзу: еволюція і сучасність / З.М. Залога, І.М. Галіней // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. Екон. пробл. ринк. трансформації України: Зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 1 (39). – С. 305-314.
6. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: моногр. / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Держ. агроеколог. ун-т”, 2008. – 384 с.
7. Інтернет ресурс: <https://rolnictwoekologiczne.org/>.
8. *Кобець М.І.* Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець // Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт 2003-2004. – № 11. – С. 106-132.
9. *Попова О.Л.* Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова – К.: Ін-т екон. та прогнозув НАН України, 2009. – 352 с.
10. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013р. № 425 – VII. – Голос України. – 2013. – № 188.
11. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” / ВГО “Україна порядок денний на XXI століття”. – 2000. – 360 с.
12. *Рудницька О.В.* Ринок продукції органічного землеробства в Україні / О.В. Рудницька // Агроінком. – 2006. – №1. – С. 31-34.
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
14. *Шубравська О.В.* Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку / О.В. Шубравська // Економіка України. – 2015. № 5 (642) – С. 40-51.
15. *Bronakowski H.* Marketing i rynek produktów oraz usług ekologicznych. Encyklopedyczny zarys wybranych problemów, Politechnika Białostocka, Białostok 1996, s. 100.
16. *Henion K.E., Kinneer T.C.*, Ecological Marketing, AMA, Chicago, 1974.
17. *Pilarczyk B, Nesterowcz R.* Marketing ekologicznych produktów żywnościowych. – Warszawa: Wydawnictwo Oficyna a Wolters Kluwer business, 2010. – 260 s.
18. *Pilarski S., Grzybowska M., Brzeziński M.* Rynek żywności ekologicznej // Seria: Monografie i rozprawy. – Łomża: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, 2003. – 199 s.
19. *Rudawska I.* Ekologiczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. „Marketing i Rynek” 2008, nr. 5, s. 7-12.
20. *Urban S.* Marketing produktów spożywczych. Wydawnictwo AE im. Langego we Wrocławiu 1999.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.

Фахове рецензування – 30.06.2017 р.

* * *

Новини АПК

Кількість українських підприємств, які мають право експорту до ЄС, збільшилася до 283

7 липня 2017 року ще два українські підприємства з виробництва харчових продуктів тваринного походження отримали право експорту на ринок Європейського Союзу молока і молокопродуктів та риби і рибної продукції.

Тепер до країн Європейського Союзу мають право експорту 283 українські підприємства, в тому числі 103 виробники харчових продуктів, зокрема м'яса птиці, риби, меду, яєць, молока та молочних продуктів. Також до Євросоюзу можуть експортувати продукцію 180 підприємств-виробників нехарчових продуктів тваринного походження, а саме: пухо-перової сировини, шкірсировини, кормів для непродуктивних тварин, субпродукти нехарчові, племінний матеріал, інші нехарчові продукти тваринного походження.

Від початку функціонування Держпродспоживслужби було відкрито та відновлено експорт до таких країн: Європейський Союз (молочні продукти), Китайська Народна Республіка (молочні продукти, яловичина), Ізраїль (столові яйця, корми для домашніх тварин), Об'єднані Арабські Емірати (м'ясо птиці та продукти з нього, яловичина, м'ясо овець та продукти з нього), Королівство Саудівська Аравія (м'ясо птиці та продукти з нього), Єгипет (яловичина), Гонконг (столові яйця), Чорногорія (м'ясо птиці, мед), Сербія (м'ясо птиці), Боснія (м'ясо птиці), Ліван (м'ясо птиці та продукти з нього), Танзанія (м'ясо птиці та продукти з нього).

Упродовж 2016-2017 років Держпродспоживслужба вела переговори із 22-ма країнами щодо експорту української продукції тваринного походження на закордонні ринки.

Прес-служба Мінагрополітики України

*П.М. ГРИЦЮК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
Л.Д. БАЧИШИНА, старший викладач кафедри
Національний університет водного господарства
та природокористування*

Чинники підвищення цін на зерно в Україні

Постановка проблеми. Ринок зерна є одним із найважливіших стратегічних ринків для України, а зерновиробництво – основа продовольчої безпеки держави. Крім того, особливе місце цієї галузі в економіці визначається зовнішніми валютними надходженнями від продажу зерна. У зв'язку з цим збільшення виробництва та забезпечення стабільної ціни на зерно є основними стратегічними завданнями розвитку аграрного сектору України.

За підсумками 2015/2016 маркетингового року (МР) Україна увійшла в трійку лідерів серед світових експортерів продукції зернової галузі поряд із США та ЄС [13]. Незважаючи на те, що динаміка виробництва зерна виявилася негативною (у 2015 році аграрії зібрали 60,13 млн т, що на 3,73 млн т, або на 6%, менше, ніж у попередньому році) [10], Україна експортувала більше 39,5 млн т зернових у 2015/2016 МР, що на 13,5% перевищує показник попереднього періоду (у 2014/2015 МР обсяг експорту зерна склав 34,6 млн т). Але за даними Держзовнішінформ показники у грошовому еквіваленті від експорту зернових знизилися на 4,7%: у 2015/2016 МР валютні надходження від продажу зерна дорівнювали 6,1 млрд дол., а роком раніше – 6,5 млрд дол. [7].

Серед причин зниження ціни на зерно на світових ринках можна назвати такі: спад цін на нафту, зміцнення курсу долара до євро, девальвація валют у країнах-експортерах зернових, перевиробництво зернових куль-

тур і рекордний світовий запас зерна на рівні 465 млн т.

Разом зі зниженням ціни на зернові культури на світових ринках відбулося різке підвищення внутрішньої ціни на зерно в Україні, спричинене падінням курсу національної грошової одиниці. Це ініціює загрози для продовольчої безпеки держави та створює передумови соціальної нестабільності. Нами поставлено завдання виявити вплив коливань валового виробництва зерна в Україні й інших чинників на формування його ціни на внутрішньому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями економіки зерновиробництва займаються багато українських науковців. Серед них В. Г. Андрійчук [1], О. В. Боднар [2], В. В. Харченко [12], П. Т. Саблук, О. М. Шпичак, М. М. Паламарчук, О. М. Саківська [11], Н.Є. Голомша [3] та ін. У публікаціях цих дослідників багато уваги приділяється висвітленню тенденцій кон'юнктури на зовнішньому й внутрішньому ринках зерна, аналізу ефективності зерновиробництва та пошуку шляхів її підвищення.

Мета статті – проаналізувати вплив коливань показників валового збору зернових і ціни на зерно на міжнародних ринках на формування внутрішньої ціни на зернові культури в Україні; розробити математичні моделі для прогнозування внутрішньої ціни на зерно.

Виклад основних результатів дослідження. Високий рівень ризику зерновиробництва пов'язаний зі значним впливом погодних та кліматичних факторів. Їх зміни впливають на врожайність і викликають коливання

ціни й прибутковості у галузі виробництва зерна [6]. Вплив погодних і кліматичних факторів є тим помітнішим, чим нижчий рівень аграрних технологій. Аграрії більше цікавляться розміром прибутку та стабільністю доходів, ніж коливаннями ціни на зерно. Але досягнення цінової стабілізації на внутрішньому ринку зерна є важливим стратегічним фактором продовольчої, економічної й соціальної безпеки держави й опосередко-

вано може збільшити прибуток виробників зерна та компаній-експортерів, а також забезпечити збільшення податкових надходжень до бюджету держави. На формування ціни на зернові впливають такі внутрішні фактори, як витрати на виробництво й обсяг валового збору, та зовнішні фактори, основним з яких є світова ціна на зерно. В таблиці 1 подані значення цих показників, запозичені з офіційної статистики [8].

1. Статистичні дані показників зерновиробництва в Україні

Рік	Валовий збір, млн т	Витрати, грн/т	Курс долара	Експортна ціна, дол./т	Внутрішня ціна, грн/т
2001	39.71	266.09	5.37	98.83	381.3
2002	38.80	261.94	5.33	112.59	312.5
2003	20.23	367.01	5.33	116.96	535.1
2004	41.81	377.27	5.32	123.36	453.1
2005	38.02	405.24	5.12	113.72	417.8
2006	34.26	479.70	5.05	138.94	515.2
2007	29.30	647.63	5.05	190.25	833.5
2008	53.29	668.90	5.45	247.67	778.6
2009	46.03	744.64	7.79	177.70	799.0
2010	39.27	984.11	7.94	198.78	1120.9
2011	56.75	1089.77	7.97	289.80	1374.2
2012	46.22	1342.97	7.99	298.42	1547.1
2013	63.05	1276.82	7.99	267.30	1299.8
2014	63.86	1431.96	11.89	211.13	1801.4
2015	60.13	2033.59	21.84	185.22	2912.1
2016	64.20	2318.29*	25.55	180.00*	3381.9

Джерело: Сформовано з даними Державної служби статистики України.

* Попередні оцінки експертів.

Необхідно дати додаткові пояснення до двох останніх стовпців таблиці 1. Значення ціни на зерно на внутрішньому ринку взято з офіційної статистики. Порядок визначення внутрішньої середньозваженої ціни на зерно встановлений законодавчо [9] і визначається за результатами біржових торгів в Україні за спотовими контрактами. Для розрахунку експортної ціни нами було використано методику розрахунку середньозваженої ціни на зерно, яка визначається видовою структурою експорту зерна з України [4]. При цьому ціну зерна кожної культури на світовому ринку (дані Міністерства сільського господарства США [12]) множили на частку

даної культури в річному експорті зерна з України.

Слід підкреслити, що між цінами на зерно різних зернових культур існує висока кореляція (рис. 1). Коефіцієнт парної лінійної кореляції для цін становить 90–95%. При прогнозуванні ціни на зерно зерновиробників та трейдерів цікавить не абсолютно точний прогноз, а тренд ціни й можливості його зміни. Маючи прогноз середньозваженої ціни на зерно, можна легко одержати достатньо точний прогноз ціни для окремих зернових культур (наприклад, за допомогою регресійного моделювання).

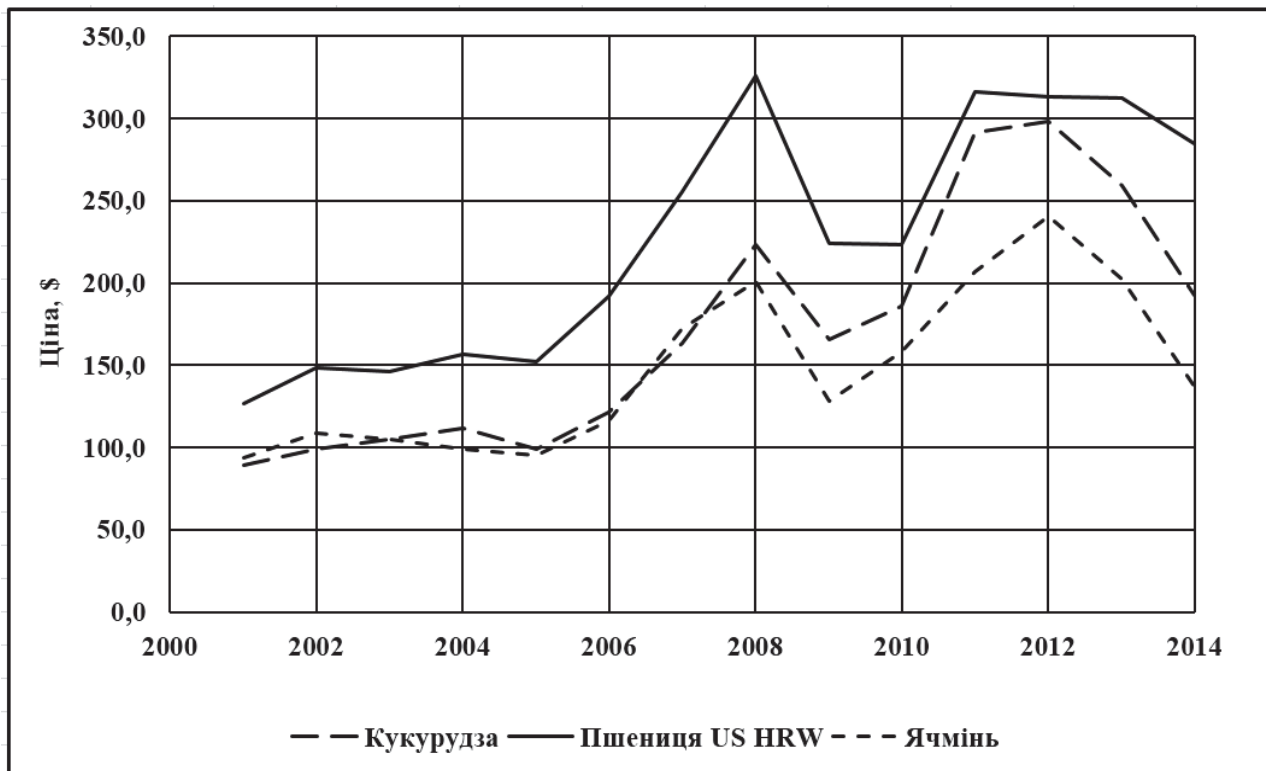

Рис. 1. Динаміка ціни на зерно різних зернових культур

Джерело: Побудовано авторами за даними [13].

Як показали попередні наші дослідження, витрати зерновиробництва щорічно зростають за експоненціальним законом, що пов'язано, передусім, з інфляційними процесами в Україні та світі. При цьому середній темп зростання ціни на зерно за період 2004–2014 років становив 14,6%, зростання витрат на зерновиробництво характеризується темпом 19,4% [4]. Вищі темпи росту витрат на зерновиробництво порівняно з те-

мпями росту ціни на зерно пояснюються тим, що витрати на зерновиробництво чутливі до інтегрального ефекту від росту ціни на посівні, пально-мастильні матеріали; мінеральні добрива й засоби хімічного захисту рослин. Використовуючи гіпотезу про експоненціальний ріст ціни на зерно та витрат зерновиробництва нами перебудовано відповідні трендові моделі з урахуванням нових статистичних даних (табл. 2).

2. Трендові моделі основних показників зерновиробництва в Україні

Показник	Рівняння лінії тренду	Коефіцієнт детермінації R ²	Трендовий прогноз	
			2015 р.	2016 р.
Ціна внутрішня, грн/т	$C_v = 282,07 \cdot \exp(0,1305 \cdot x)$	0,92	1997	2275
Ціна експортна, дол.	$C_e = 92,83 \cdot \exp(0,0826 \cdot x)$	0,80	320	348
Витрати, грн/т	$C_v = 219,10 \cdot \exp(0,1411 \cdot x)$	0,98	1818	2094
Валовий збір, млн т	$W = 27,382 + 2,1642x$	0,53	59,84	62,01

Джерело: Розраховано авторами.

Як видно з даних таблиці 2, модель експоненціального тренду добре описує динаміку внутрішньої ціни на зерно й витрат зерновиробництва, але дещо гірше відтворює динаміку ціни на зернові культури на світових ринках. Це пояснюється відчутною залежністю останньої від загальносвітового виробництва зерна. У подальшому викорис-

товуватимемо трендову модель внутрішньої ціни на зерно в Україні виду:

$$y = 282,07 e^{0,1305 x}, \quad (1)$$

де x – номер року, 1..16, y – ціна 1 т зерна, грн. Трендова модель експортної ціни на зерно має вигляд:

$$y = 92,83 e^{0,0826 x}, \quad (2)$$

де y – ціна 1 т зерна, дол. Експоненціальний тренд витрат зерновиробництва описується залежністю:

$$y = 219,10 e^{0,1411 x}, \quad (3)$$

де y – витрати на виробництво 1 т зерна, грн. Співвідношення (1) – (3) підтверджують висновок про вищі темпи росту витрат зерновиробництва порівняно з темпами росту внутрішньої ціни на зерно, одержаний у роботі [4].

Динаміка валового збору зерна в останні 15 років характеризується лінійним трендом із певними відхиленнями, зумовленими змі-

нами природно-кліматичних умов. Стабільне зростання валового виробництва зерна в Україні останніми роками зумовлено застосуванням нових технологій і сортів насінневого матеріалу. Темпи росту збору зернових культур в Україні за 2001–2014 роки добре описуються лінійним трендом:

$$y = 27,382 + 2,1642 x. \quad (4)$$

Низьке значення коефіцієнта детермінації цієї моделі (табл. 2) пояснюється значними міжрічними коливаннями валового збору (рис. 2).

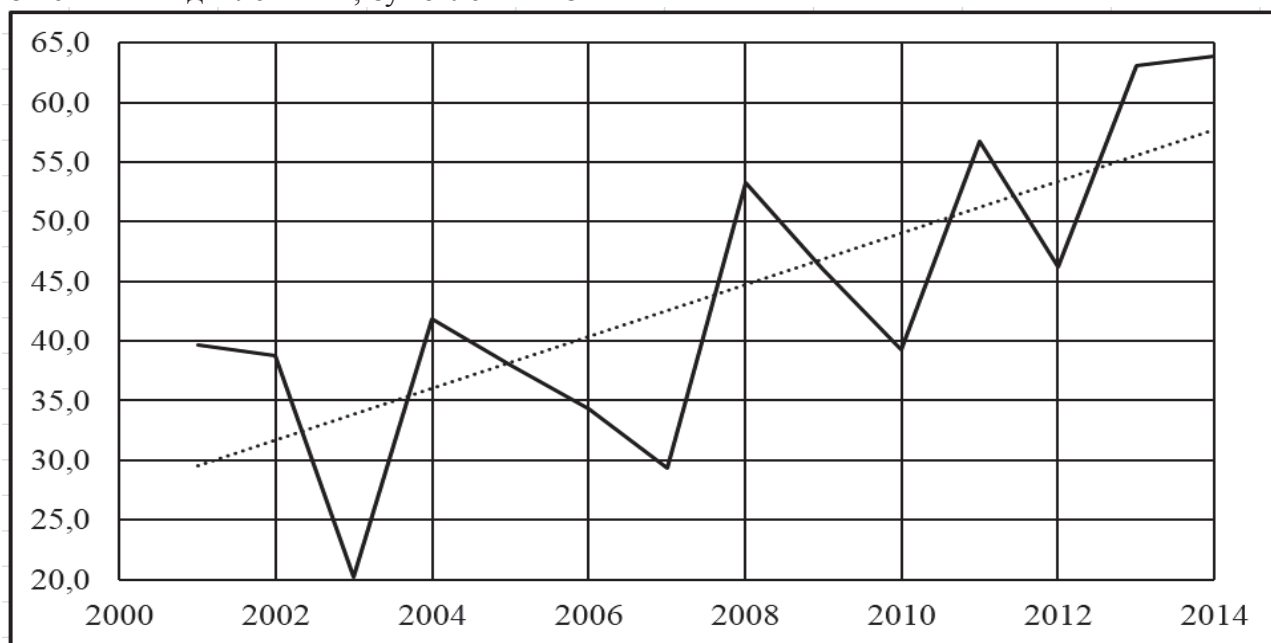

Рис. 2. Динаміка валового збору зерна в Україні

Джерело: Побудовано авторами.

Цей ефект був описаний у монографії [5] як «реверсивність зерновиробництва» і є результатом законів функціонування ґрунтово-кліматичної системи. Складніші прогностичні моделі, які враховують ефект реверсивності, побудовані у роботах [14,15].

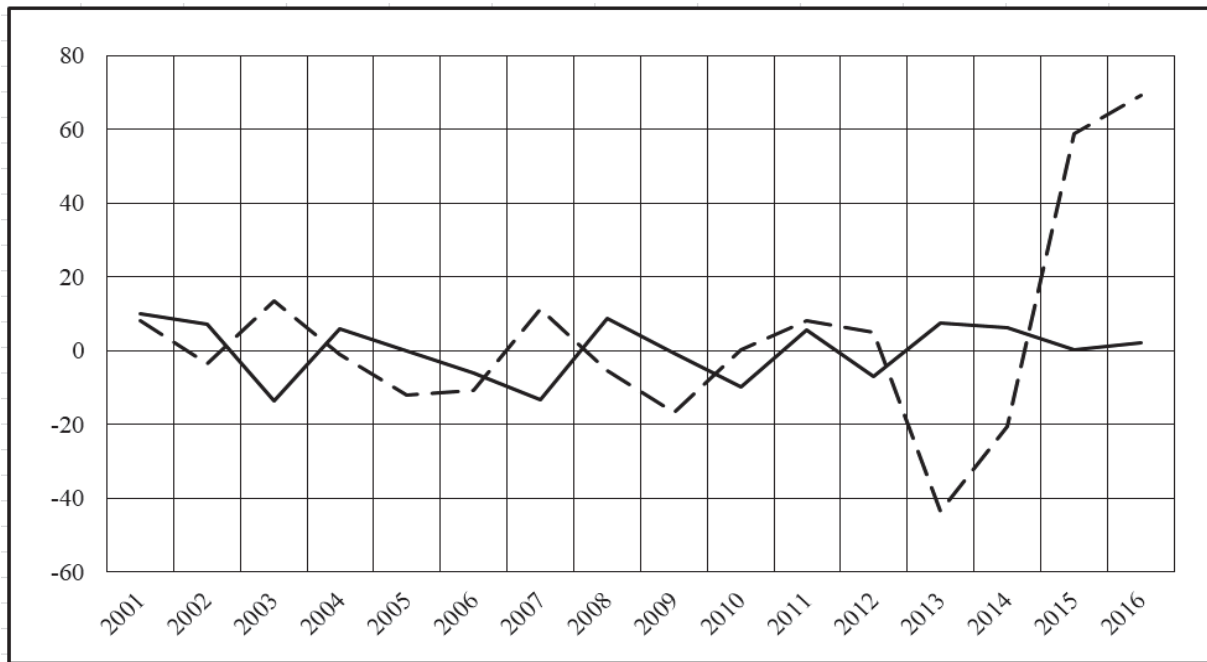
При стабільному валовому зборі зернової ціни на зерно збільшується за експоненціальним законом, що пояснюється впливом інфляційних процесів. Але коливання валового збору згідно із законом залежності ціни від пропозиції додатково впливають на зміну ціни на зерно. Додатні відхилення валового збору від тренду супроводжуються від'ємними відхиленнями значення ціни від цінового тренду і навпаки (рис. 3).

Для виявлення залежності між відхиленнями валового збору та ціни на зерно від від-

повідних трендових моделей використано методичку кореляційно-регресійного аналізу. Дослідження показали, що між показниками ΔW і ΔC існує помітна негативна кореляція (коефіцієнт кореляції $r = -0,59$). Це дає змогу побудувати регресійну модель, яка описує взаємозв'язок факторів «приріст валового збору – приріст ціни на зерно». Рівняння моделі має вигляд:

$$\Delta C = - 11,37 \cdot \Delta W - 76,26, \quad (5)$$

де ΔC – відхилення ціни від тренду, ΔW – відхилення валового збору від тренду. Модель є адекватною згідно з F -критерієм Фішера (значення F -критерію становить $F = 5,22$ та перевищує критичне значення $F_{tab} = 4,96$ при рівні надійності 95%).

Рис. 3. Динаміка відхилень валового збору зернових (суцільна лінія) та відхилень ціни зерна (штрихова лінія) від трендових моделей

Джерело: Побудовано авторами.

Для верифікації моделі (5) на відрізьку 2015-2016 років проведено статистичний аналіз ряду відхилень валового збору зернових від лінійного тренду, побудованого для інтервалу 2001–2014 років. Усі відхилення

розділені на дві групи – додатні й від’ємні. Згідно з нашими припущеннями, існує зв’язок між знаками послідовних відхилень, який представлено у вигляді матриці ймовірностей переходів (табл. 3).

3. Матриця ймовірностей зміни знаку відхилення валового збору від тренду

Поточний рік	Наступний рік	
	“+”	“-”
“+”	0,33	0,67
“-”	0,57	0,43

Джерело: Розраховано авторами.

Кожний рядок таблиці містить значення ймовірності зміни знаку відхилення від тренду валового збору в поточному році залежно від знаку відхилення у минулому році. Аналіз таблиці показує, що знаки відхилення від тренду частіше змінюються, ніж залишаються постійними. У середньому після додатного відхилення з ймовірністю 2/3 слідує від’ємне відхилення і навпаки.

Перейдемо до верифікації моделі (5) на проміжку 2015–2016 років. При цьому використаємо три різних підходи до побудови прогнозу відхилення від тренду валового збору ΔW :

Трендова модель валового збору, тобто нульове відхилення валового збору від лінійного тренду ($\Delta W = 0$).

Трендова модель валового збору із середньостатистичною поправкою. До тренду додається середньостатистичне значення відхилення валового збору від трендової моделі ($\overline{\Delta W} = 7,27$ млн т).

Трендова модель валового збору з ймовірнісною поправкою. До тренду додається значення відхилення валового збору, розраховане з використанням матриці ймовірностей зміни знаку відхилення від тренду (табл. 3). Якщо останнє відхилення від тренду валового збору було додатним, то майбутнє очікуване відхилення становитиме $(0,33-0,67) \cdot \overline{\Delta W} = -2,42$ млн т. Якщо ж останнє відхилення валового збору від тренду є від’ємним, то майбутнє очікуване від-

хилення дорівнює $(0,57-0,43) \cdot \overline{\Delta W} = +1,02$ млн т.

Уточнений прогноз ціни C^* розраховано за співвідношенням:

$$C^* = C + \Delta C, \quad (6)$$

де C – значення прогнозу ціни, одержане за трендовою моделлю (1); ΔC – відхилен-

ня ціни від тренду, розраховане за моделлю (5). Уточнені прогнозні ціни на зерно C^* , обчислені за моделлю (6) з використанням різних значень параметра ΔW , наведені в таблиці 4. В дужках вказано похибки прогнозу.

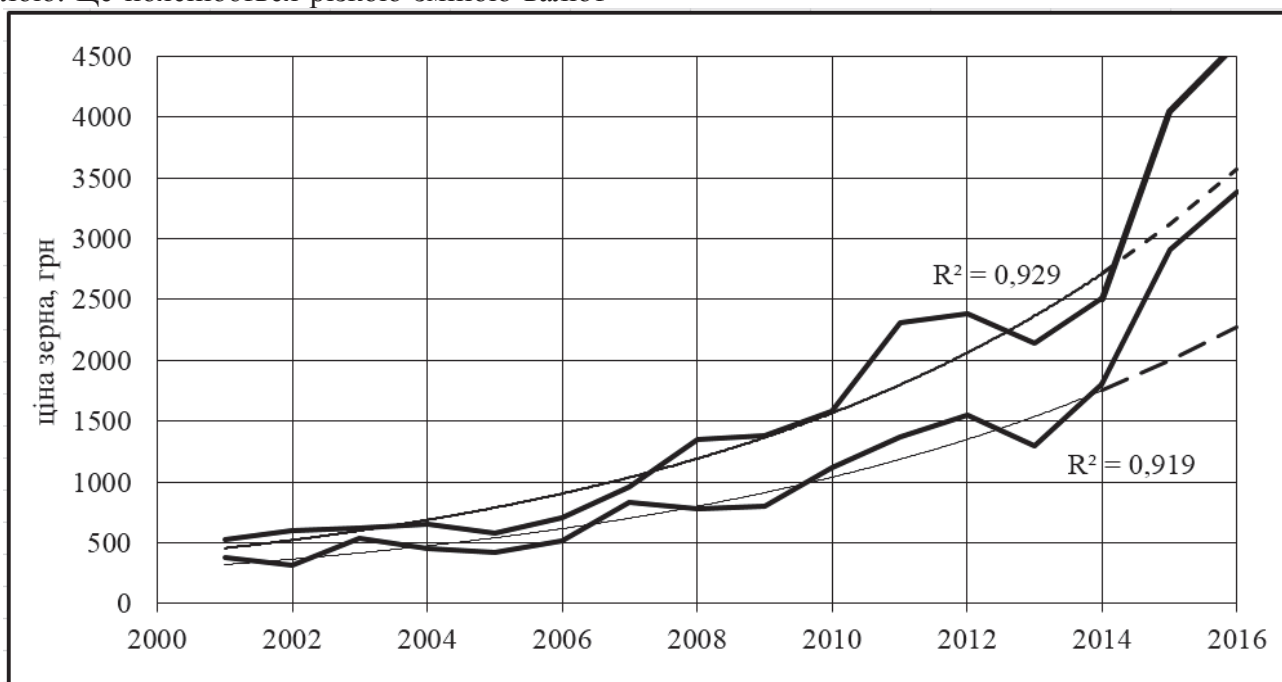
4. Прогноз валового збору та ціна зерна

Метод	Валовий збір, млн т		Ціна, грн/т	
	2015 р.	2016 р.	2015 р.	2016 р.
1	59,84 (-1%)	62,01 (-3%)	1921,25 (-34%)	2199,70 (-35%)
2	52,57 (-13%)	69,28 (8%)	1838,61 (-37%)	2117,06 (-37%)
3	62,27 (4%)	64,43 (0.4%)	1948,80 (-33%)	2227,25 (-34%)
Фактичне значення	60,13	64,20	2912,10	3381,90

Джерело: Розраховано авторами.

Як видно з даних таблиці 4, перший і третій методи прогнозування валового збору показують добру точність. Але спроба прогнозування внутрішньої ціни на зерно з використанням моделей (1), (5), (6) є невдахою. Це пояснюється різкою зміною валют-

ного курсу й цінової політики в Україні у 2015 та 2016 роках. Внутрішня й експортна ціна на зерно в цей період різко відхиляються від попереднього експоненціального тренду (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка ціни зерна в Україні. Верхня ламана лінія – експортна ціна, нижня ламана лінія – внутрішня ціна, тонкі лінії – експоненціальний тренд

Джерело: Побудовано авторами.

Основною причиною цього стало значне падіння курсу гривні по відношенню до долара. Очевидно, що неможливо побудувати адекватну модель динаміки внутрішньої ціни на зерно без урахування цього ефекту. Використовуючи статистичні дані за 2001–

2014 роки, побудуємо регресійну модель для внутрішньої ціни на зерно, враховуючи вплив валового збору, витрат зерновиробництва, експортної ціни на зерно та курсу гривні до долара. Одержана модель має вигляд:

$$C_v = -284,09 - 5,58W + 0,63Z + 1,74C_e + 91,41K, \quad (7)$$

де C_v – внутрішня ціна на зерно; W – валовий збір; Z – витрати зерновиробництва; C_e – експортна ціна на зерно; K – курс гривні до долара. Згідно з критерієм Фішера, модель є адекватною: значення F -критерію становить $F = 122,53$ і є більшим від критичного значення $F_{\text{таб}} = 3,63$ при рівні надійності 95%. Коефіцієнт детермінації моделі $R^2 = 0,98$. Отже, модель відповідає статистичним даним на основі яких була побудована. Рівняння (7) дає змогу визначити еластичність внутрішньої ціни на зерно щодо факторів, які на неї впливають. Відповідні

факторам моделі (7) значення еластичності становлять: 0,28; 0,53; 0,37; 0,70. Це доводить про значний вплив на формування внутрішньої ціни на зерно витрат зерновиробництва та валютного курсу.

Верифікація моделі (7) здійснена за ретроспективним прогнозуванням на 2015–2016 роки. Для цього використано трендові прогнозні значення валового збору зернових, витрат зерновиробництва й експортної ціни на зерно і фактичні значення курсу долара відносно гривні (див. табл. 1). У таблиці 5 наведено прогнозні значення внутрішньої ціни на зернові, обчислені на основі рівняння множинної регресії, описаної моделлю (7).

5. Прогноз внутрішньої ціни на зернові, грн/т

Рік	Факт	Прогноз	Похибка, %
2015	2912,10	3078,85	5,7
2016	3381,90	3626,55	7,2

Джерело: Розраховано авторами.

Як бачимо, ретроспективне прогнозування підтвердило добрі прогнозні якості моделі (7), оскільки вона враховує всі основні фактори, які визначають динаміку внутрішньої ціни на зерно в Україні в умовах різких змін валютно-фінансової політики.

Формування прибуткового механізму господарювання повинно орієнтуватися на досягнення високоефективних результатів виробництва. Своєчасне й гнучке реагування на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища, прогноз зміни цін на ресурси та продукцію дає можливість встановити оптимальні обсяги попиту й пропозиції. Світові ціни на зерно безпосередньо впливають на доходи аграріїв від експорту продукції, а також на цінову ситуацію на внутрішньому ринку. Як показує статистика, світове виробництво зерна збільшується [16]. Ринкової пропозиції достатньо для забезпечення зростаючих потреб країн Азії та Африки. Як результат, ціни на основні види зерна на міжнародному ринку мають тенденцію до зниження. Отже, головним завданням для аграріїв є зберегти зібраний урожай, а також одержати максимально можливі доходи від його продажу. За останні 15 років урожайність зернових в Україні зросла на 60%. Водночас урожайність зернових у розвинутих країнах Європи є вдвічі вища. Таким чином, перед українськими зерновиробниками сто-

їть завдання найближчими роками досягти подальшого підвищення врожайності зернових культур, для чого слід продовжити оновлення сортової бази, застосування нових технологій обробітку землі, високоточних і високоощадних агротехнологій вирощування зернових культур, використання нової продуктивнішої техніки.

Іншим інструментом підвищення прибутковості зерновиробництва є прогнозування. Як показано вище, в умовах нестабільної економіки фактична ціна на зерно може відхилитися від оцінки, одержаної трендовим прогнозуванням, на 1000 грн/т. Це означає потенційний додатковий прибуток 4500 грн з гектара при середній урожайності зернових 45 ц/га. Таким чином, високоточне прогнозування врожайності зернових у цілому та їхніх окремих видів відкриває широкі можливості щодо оптимального планування структури посівних площ і підвищення дохідності аграрного виробництва в Україні.

Висновки. Проаналізовано взаємозв'язок між коливаннями показників валового збору та ціною на зернові внутрішнього ринку України. Виявлено помітну кореляційну залежність між відхиленнями валового збору й відхиленнями ціни на зерно від відповідних трендових моделей, побудовано регресійну модель, яка описує взаємозв'язок факторів «приріст валового збору – приріст ціни на

зерно». Проте спроба прогнозування внутрішньої ціни із застосуванням вищезгаданої моделі виявилася невдалою. Однією з причин цього факту є значна зміна курсу гривні до долара. За статистичними даними 2001–2014 років побудовано регресійну модель внутрішньої ціни на зерно, в якій враховано вплив валового збору, витрат зерновиробництва, експортної ціни на зерно та курсу гривні до долара. Верифікація, здійснена ретроспективним прогнозуванням на 2015–2016

роки, підтвердила добрі прогностичні якості цієї моделі.

Визначено основні інструменти підвищення прибутковості зернової галузі на сучасному етапі: оновлення сортової бази, застосування нових технологій обробки ґрунту, використання високопродуктивної техніки, високоточних та високоощадних агротехнологій вирощування зернових культур, надійне прогнозування основних показників зернової галузі.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук / Київський національний економічний ун-т. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Боднар О.В. Економічна ефективність виробництва зерна / О.В. Боднар / Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія «Фінанси і кредит». – 2009. – Вип. 2(27). – С. 277–282.
3. Голомша Н.Є. Перспективи світового ринку зерна / Н.Є. Голомша, О.Я. Дзядикувич // Економіка АПК. – 2016. – № 8. – С. 49.
4. Грицюк П.М. Рентабельность производства зерна в Украине: факторы риска. – Моделирование и Анализ Безопасности и Риска в Сложных Системах / П.М. Грицюк, Т.Ю. Бабич. – Труды Междунар. науч. школы МАБР – 2015 / СПб. ГУАП, 2015. – С. 243–248.
5. Грицюк П.М. Аналіз, моделювання та прогнозування динаміки врожайності озимої пшениці в розрізі областей України: [моногр.] / П.М.Грицюк. – Рівне : НУВГП, 2010. – 350 с.
6. Грицюк П.М. Вплив зміни кліматичних умов на динаміку врожайності зернових в Україні / П.М. Грицюк, Л.Д. Бачишина // Економіка України. – 2016. – № 6 (655). – С. 68–75.
7. Офіційний сайт Держзовнішінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dzi.gov.ua/>.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Про затвердження Порядку визначення середньозважених цін на зерно за результатами біржових торгів в Україні за спотовими контрактами: Наказ Мінфіну та Мінсільгосппроду України [від 29.03.1996, № 54/98] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0175-96>.
10. Ринок зерна урожаю 2016 р. Аналітика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://propozitsiya.com/ua/rynok-zerna-vrozhayu-2016-roku>.
11. Саковська О.М. Організація та функціонування регіонального ринку зерна / О.М. Саковська // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 45–50.
12. Харченко В.В. Формування ринку зерна України та його місце в світовому розподілі виробництва і споживання / В.В. Харченко // Агроінком. – 2005. – № 8. – С. 6–10.
13. Grain: World Markets and Trade // United States of Department of Agriculture / Foreign Agricultural Service, FG-02-16, February 2016. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/>.
14. Hrytsiuk P.M., Bachyshyna L.D. Forecasting the yield of grain crops using fuzzy logic systems. – International Journal of new economics and social sciences. – №2 (4), 2016. – P. 61–70.
15. Hrytsiuk P.M., Babych T.Yu. Mathematical modeling of grain production profitability in Ukraine taking into account risks. – International Journal Risk and Management. – Vol. 19, No 1, 2016. – (прийнято до друку).
16. Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://es.europa.eu/agriculture/hubli/caprep/prospects>.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2017 р.

Фахове рецензування: 16.05.2017 р.

* * *

*Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Концептуальні засади реформування та розвитку системи оподаткування сільськогосподаровиробників

Постановка проблеми. Динамічний розвиток аграрного сектора економіки в двохтисячних забезпечувався активною фінансовою підтримкою з боку держави, ключовою складовою якої виступали стимулюючі податкові механізми та режими оподаткування. Застосовуваний до податкової реформи 2015-2016 років інструментарій оподаткування сільськогосподарських товаровиробників сформувався в кінці дев'яностих років як невід'ємний компонент державної підтримки суб'єктів аграрного бізнесу в умовах реформаційних перетворень у галузі й тривалий час функціонував у практично незмінному вигляді.

Податкові механізми та інструменти, що застосовувалися в аграрній галузі донедавна й частково продовжують застосовуватись донині, мали переважно стимулюючу та підтримувальну направленість і спрямовувалися на підвищення рівня фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств за рахунок залишених податкових зобов'язань в умовах дефіциту державних фінансових ресурсів на пряме бюджетне фінансування потреб розвитку аграрної галузі.

Ключовими перевагами застосовуваної в аграрному секторі економіки податкової моделі була простота адміністрування податків та мінімізація адміністративного впливу при наданні державної фінансової підтримки. Низький рівень податкового навантаження й залишення податкових зобов'язань

із податку на додану вартість (ПДВ) у розпорядженні сільськогосподарських підприємств забезпечували сприятливе податкове середовище в галузі, що позитивно позначилося на обсягах сільськогосподарської діяльності в Україні та доходах суб'єктів аграрного бізнесу.

У результаті податкових реформ 2015-2016 років розпочалося поступове позбавлення сільськогосподарських підприємств податкових преференцій, зокрема в частині застосування стимулюючих податкових режимів, переведення їх на загальні умови оподаткування. Така ситуація потребує опрацювання концептуальних засад подальшого розвитку системи оподаткування сільськогосподаровиробників, які б стали базою реформування системи податкових відносин та забезпечили прогнозованість та стабільність податкових умов у галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням функціонування системи оподаткування щодо сільського господарства присвячена значна кількість наукових досліджень, серед яких варто виділити праці П. Боровика [1], Р. Бірда [16], М. Боелджи [17], Д. Вільямсона [27], Х. Віна [26], О. Грищенко [2], Р. Дарста [18], М. Дем'яненка [3], Л. Ебрілла [19], Ю. Лупенка [4; 5; 21], Н. Малініної [6; 7], О. Непочатенко [8], О. Прокопчук [10], І. Раджараман [22], Н. Сеперович [11], В. Синчака [12] й інших.

Проте наявним дослідженням проблем формування оптимальної системи оподаткування сільськогосподаровиробників бракує комплексності - при дослідженні окремих

аспектів функціонування податкового механізму в сільському господарстві більшість авторів розглядає проблему фрагментарно, без застосування системного підходу. Внаслідок цього, донині не окреслено науково обґрунтованих орієнтирів розвитку системи оподаткування щодо сільського господарства, які б передбачали комплексне врегулювання даної проблеми. Натомість, більшість авторів, вказуючи на необхідність збереження дії спеціальних режимів оподаткування, не розглядають інших варіантів розвитку податкової системи щодо аграрного сектора економіки та не оцінюють їх вплив на забезпечення інтересів усіх заінтересованих сторін економічних відносин у галузі.

Мета статті – опрацювання концептуальних засад реформування й розвитку системи оподаткування сільгосптоваровиробників в умовах трансформації спеціальних податкових режимів і розробка на цій основі оптимальної податкової моделі й інструментарію оподаткування суб'єктів аграрного бізнесу, які б забезпечили вирівнювання умов господарювання в галузі для товаровиробників різних організаційно-правових форм і збалансування інтересів усіх заінтересованих сторін (держави, територіальних громад, виробників, споживачів).

Виклад основних результатів дослідження. Тривалий час політика державного протекціонізму щодо аграрної галузі в Україні передбачала максимальне використання стимулюючих та підтримувальних властивостей оподаткування. Практичним втіленням такого підходу було функціонування спецрежиму оподаткування доходів сільгоспприємств у формі фіксованого сільгоспподатку (ФСП) – як реалізація бажання аграріїв сплачувати єдиний податок, а також спецрежиму справляння ПДВ (безпосередньо із сільськогосподарських та переробних підприємств). При цьому представники дрібного (мікро) аграрного бізнесу (переважно особисті селянські господарства) мали свої переваги – звільнялися від оподаткування доходів від сільгоспдіяльності й користувалися низкою пільг при справлянні земельного податку.

Запровадження спеціальних податкових режимів відіграло позитивну роль у розвит-

ку аграрного сектора: за рахунок фіскального стимулювання відбувся бурхливий розвиток агротехнологій, суттєво зросли обсяги валової продукції сільського господарства та рентабельність сільгоспдіяльності. За рахунок формування сприятливих податкових умов в аграрній галузі Україна стала вагомим експортером сільгосппродукції на світовому ринку, а частка аграрної складової у загальних обсягах експорту перевищила 40 %.

Проте «ліберальний» підхід до формування податкової політики щодо сільського господарства в Україні, поряд із очевидним позитивом, зумовив також і негативні аспекти розвитку аграрної економіки, серед яких, насамперед, варто виділити: формування нераціональної її структури, надто залежної від стану зовнішніх ринків; нераціональне землекористування, що призводить до погіршення якості ґрунтів; втрату соціальної орієнтованості більшістю суб'єктів аграрного бізнесу, які нехтують соціальними зобов'язаннями щодо розвитку сільських територій, на яких ведуть господарську діяльність. Наявність таких негативних аспектів вимагає їх врахування при визначенні напрямів реформування системи оподаткування сільгосптоваровиробників, зокрема й обмеженням сфери застосування податкових преференцій для окремих суб'єктів аграрного бізнесу, які використовують їх переважно для збагачення своїх власників, не продукуючи інших значимих соціально-економічних ефектів.

Формуванню концептуальних засад реформування та розвитку системи оподаткування сільгосптоваровиробників має передувати комплексна науково обґрунтована оцінка сучасного стану розвитку податкових відносин у галузі. При оцінці наявної практики оподаткування суб'єктів аграрного бізнесу насамперед варто проаналізувати рівень податкового навантаження, а також ефективність механізмів податкового адміністрування.

Характеристика податкового навантаження передбачає розрахунок величини податкового коефіцієнта (відношення сплачених податків до загальних доходів), а також аналіз частки сплачених податків

суб'єктами галузі у загальних податкових надходженнях до Зведеного бюджету України (рис. 1). При цьому останню доцільно порівняти із часткою сільського господарства у загальній валовій доданій вартості (ВДВ) (рис. 2).

Як видно з даних рисунка 1, податкове навантаження на сільгоспідприємства до 2016 року важко назвати надмірним. Подат-

ковий коефіцієнт характеризувався найвищим значенням у 2000-2002 роках, коли при нарахуванні ФСП застосовувався підвищувальний коефіцієнт. У 2011-2015 роках значення податкового коефіцієнта було найнижчим - унаслідок того, що доходи сільгоспідприємств зростали вищими темпами, ніж нараховані їм суми податків (при цьому прибуток не оподатковувався).

Рис. 1. Податкове навантаження на сільгоспідприємства (без єдиного соцвнеску та непрямих податків)

Джерело: Складено автором за даними ДФС, наданими на запит ННЦ «ІАЕ».

Про низький рівень податкового навантаження на сільгоспідприємства до 2016 року показує й частка сплачених ними податків у загальних податкових надходженнях до Зведеного бюджету України: у 2004-2014 роках (понад десять років) вона не перевищувала 2%.

У 2015 році податкове навантаження дещо зросло (зокрема, за рахунок підвищення ставок єдиного податку (ЄП) IV групи), проте все ще було нижчим за рівень 2000-2003 років - перших після запровадження ФСП, який із 2015 року було трансформовано в ЄП IV групи. У 2016 році за рахунок «розщеплення» сум ПДВ податкове навантаження на сільгоспідприємства суттєво зросло, а в 2017 році прогнозується подальше зростання даного показника.

Аналіз співвідношення між часткою сплачених сільгоспідприємствами податків у загальних податкових надходженнях і ВДВ сільського господарства у загальній ВДВ (по економіці в цілому) (рис. 2) показав, що в динаміці даний показник суттєво коливався.

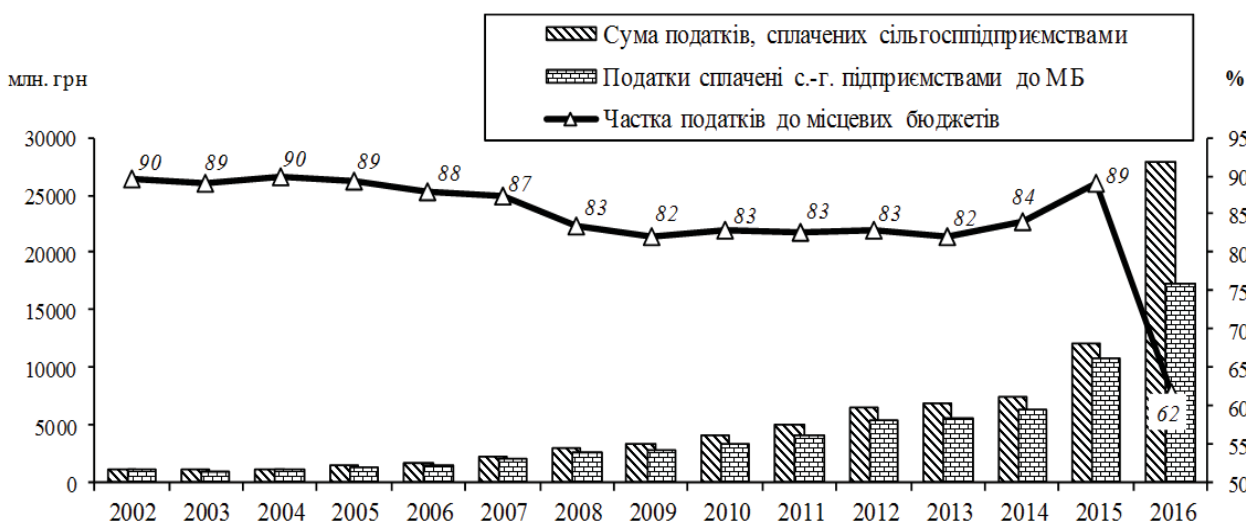
На початку двохтисячних аналізоване співвідношення становило 5,5 раза, у 2005 році - зросло до 7,3, у 2014-му - знизилося до 5,9 раза. Після часткового скасування у 2016 році режиму ПДВ-акумуляції досліджуваний показник знизився до 3,2 раза, що доводить про зростання рівня податкового навантаження на сільгоспідприємства після податкової реформи 2015 року.

При цьому варто відзначити, що до 2016 року понад 82% податків, що сплачувалися сільгоспідприємствами, спрямовувалися до місцевих бюджетів - переважно до бюджетів органів місцевого самоврядування, на території яких проводилася відповідна діяльність (рис. 3). Із 2016 року з реформуванням механізму справляння ПДВ із сільгоспідприємств та зміною порядку розподілу надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), частка надходжень до місцевих бюджетів у сплачених сумах податків сільгоспідприємствами суттєво знизилася (до 62%).

Рис. 2. Частка сільського господарства у валовій доданій вартості та частка сільгоспідприємств у загальних податкових надходженнях (без єдиного соцвнеску та непрямих податків)

Джерело: Складено автором за даними ДФС, наданими на запит ННЦ «ІАЕ».

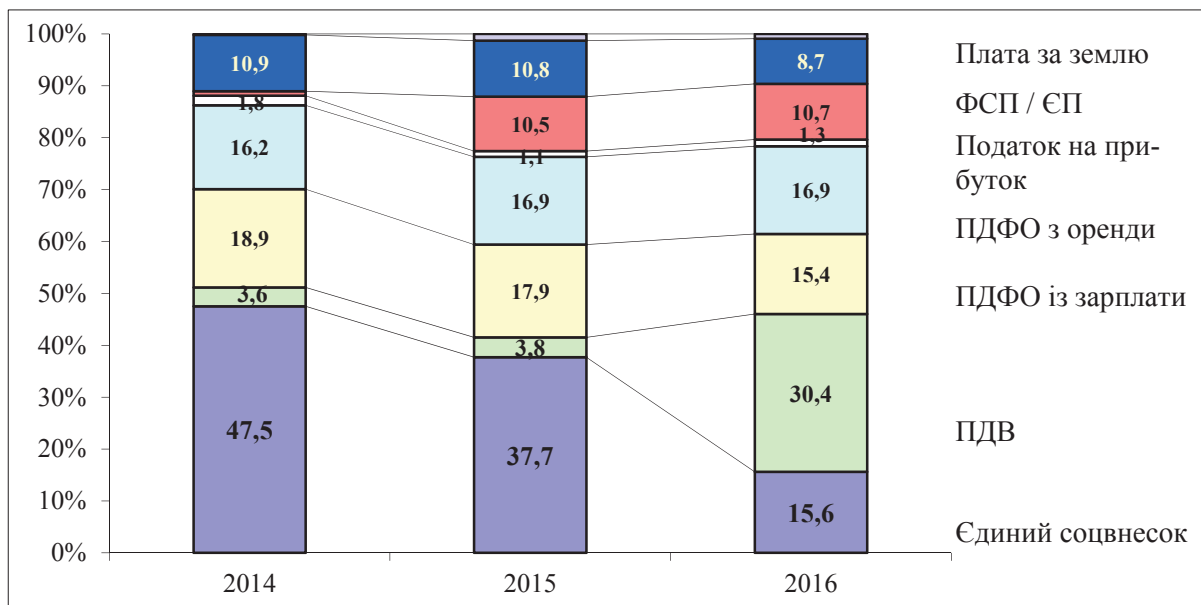

Рис. 3. Участь сільгоспідприємств у наповненні місцевих бюджетів (без єдиного соцвнеску та непрямих податків)

Джерело: Складено автором за даними ДФС, наданими на запит ННЦ «ІАЕ».

Важливою характеристикою механізму оподаткування сільгоспідприємств є структура сплачуваних податків та обов'язкових платежів (рис. 4). Вона характеризується суттєвою зміною частки окремих складових. Так, у 2014 році майже половину в загальній сумі податків та податкових платежів, сплачуваних сільгоспідприємствами, займав єдиний соціальний внесок (ЄСВ), тоді як частка ПДВ становила 3,6 %, а ЄП IV групи (на той час ще ФСП) – лише 1,8 %. У

2015 році у зв'язку з різким підвищенням ставок ЄП IV групи (у майже 21 раз) його частка зросла до 10,5 % (майже на 9 в.п.), а частка ЄСВ, навпаки, знизилася (до 37,7 %). У 2016 році внаслідок «розщеплення» ПДВ, його частка в зросла до 30,4 %, а надходження ЄСВ, у зв'язку зі значним зниженням ставки (майже в 1,7 раз – із 37 до 22 %), знизилася на понад 22 в.п., зайнявши лише третє місце в загальній структурі (на рівні ПДФО із зарплати).

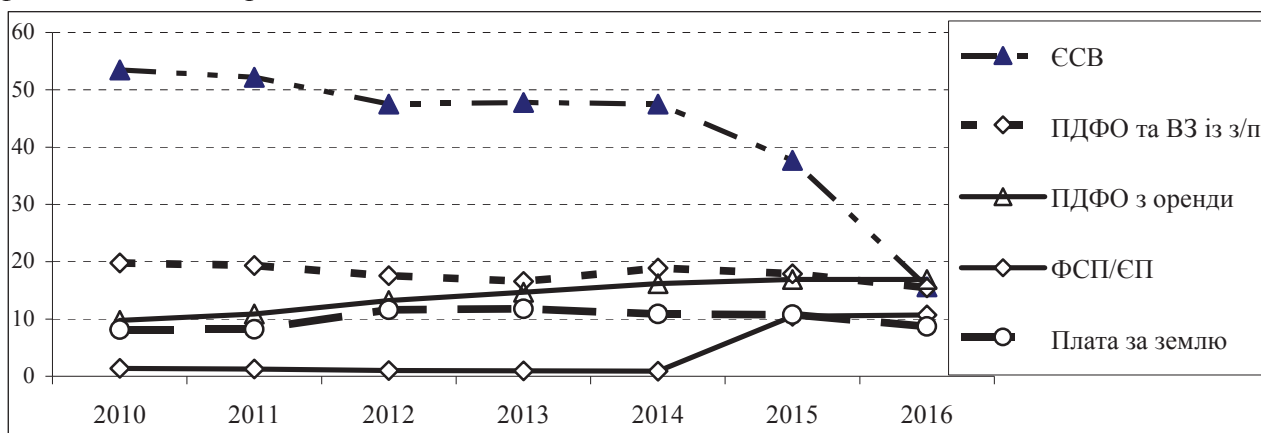
Рис. 4. Структура податків та інших обов'язкових платежів, сплачуваних сільгоспідприємствами

(з урахуванням єдиного соцвнеску та ПДВ, без урахування акцизу та мита)

Джерело: Складено автором за даними ДФС, наданими на запит ННЦ «ІАЕ»

Таким чином, із 2016 року основними видами обов'язкових платежів державі від сільгоспідприємств є податок на доходи фізичних осіб з оренди, податок на доходи

фізичних осіб із зарплати найманих працівників, а також єдиний соціальний внесок, зараховуваний на заробітну плату (рис. 5).

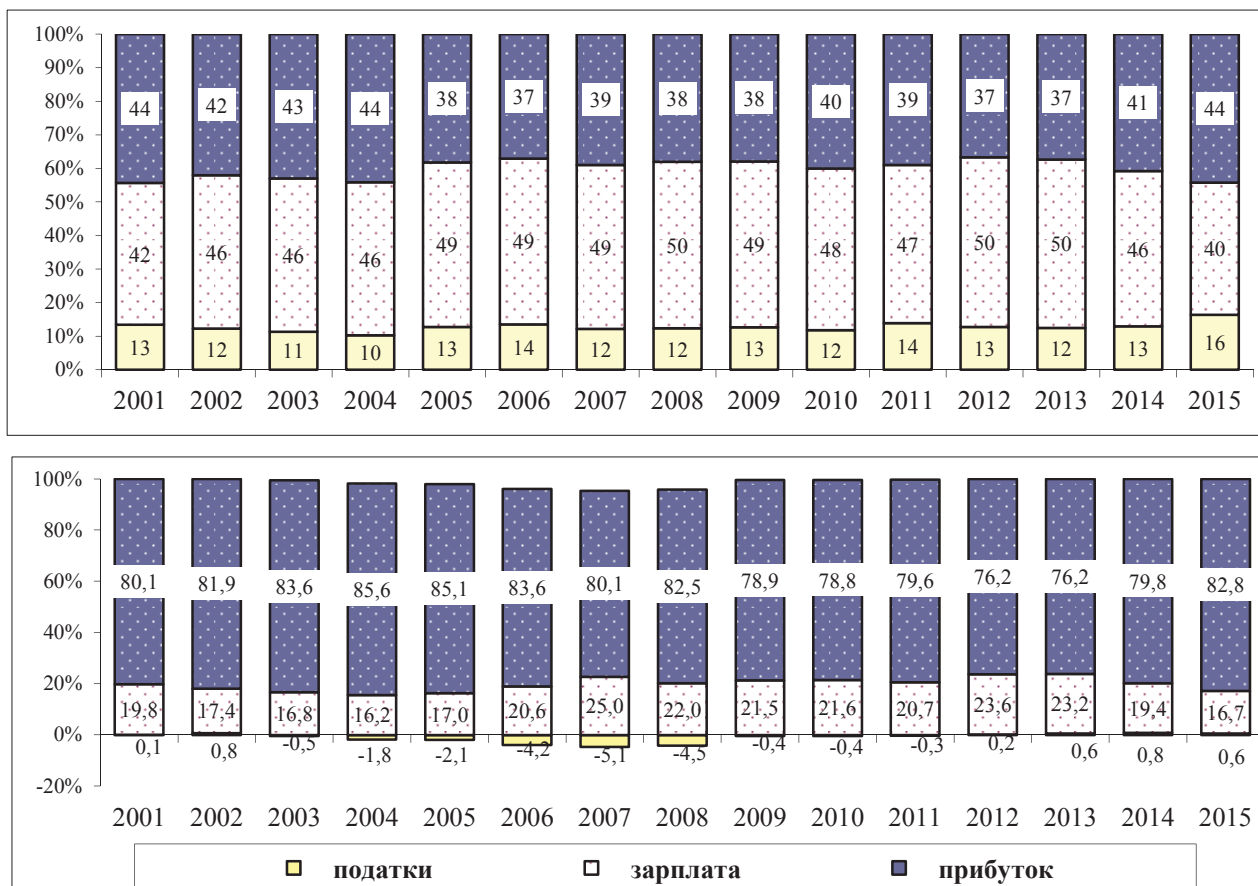
Рис. 5. Динаміка часток окремих видів обов'язкових платежів сільгоспідприємств державі у їх загальній структурі

(з урахуванням єдиного соцвнеску та ПДВ, без урахування акцизу та мита)

Джерело: складено автором за даними ДФС, наданими на запит ННЦ «ІАЕ»

У 2016 році їхня частка є приблизно однаковою й становить 15-17 %. При цьому динамічно зростає частка ЄП IV групи, яка у 2017 році може наблизитися до вищезазначених платежів. У 2016 році частка ЄП IV групи перевищила частку плати за землю та становила майже 11 %.

Одним із показників збалансованості розвитку як економіки в цілому, так і окремої галузі, є структура створюваної ВДВ. Варто зазначити, що вітчизняному аграрному сектору економіки притаманна низька частка оплати праці найманих працівників у створюваній валовій доданій вартості (рис. 6).

Рис. 6. Структура доданої вартості в цілому по економіці (зверху) та по сільському господарству (знизу)

Джерело: Складено автором за даними ДССУ.

Як видно з даних рисунка 6, частка зарплати у створюваній ВДВ у сільському господарстві в 2,3 раза нижча, ніж у цілому по економіці: у 2008 році 22 проти 50 %, у 2013 – 23,2 проти 50 %, у 2015-му – 16,7 проти 40 %. Водночас прибуток у структурі ВДВ сільського господарства в середньому має майже 80 % - при цьому в галузі він не оподатковується. Варто відзначити, що до 2012 року сума податків на продукти (як складова ВДВ) в галузі була від’ємною, а в 2013-2015 роках характеризується мізерними значеннями (у понад 20 разів нижчими за загальний показник по економіці).

Окремої уваги заслуговує питання застосування в сільському господарстві України уніфікованого податкового інструментарію для будь-яких суб’єктів господарювання, незалежно від спрямованості їхньої діяльності, обсягів доходів і земельного банку, величини використовуваних активів, участі у соціальному розвитку сільських територій, на яких ведеться господарська діяльність тощо.

Проведення уніфікованої політики при оподаткуванні сільгоспідприємств, незалежно від їх розміру та спрямованості діяльності, зумовлює зростання частки афілійованих суб’єктів, що займаються переважно виробництвом високомаржинальних видів сільгосппродукції й при цьому користуються податковими преференціями (зокрема, у вигляді звільнення від оподаткування прибутку) на рівні із представниками малого бізнесу та соціально відповідальними «класичними» сільгоспідприємствами – правонаступниками колишніх КСП.

Натомість середні й особливо малі сільгосптоваровиробники, що є базисом розвитку аграрної галузі в європейських країнах, неспроможні на рівних конкурувати з великими агроформуваннями, а тому із року в рік зменшують обсяги діяльності, займаючи лише ринкові ніші, які є непривабливими для високорентабельних суб’єктів, або віддаючи останнім землі у приховану оренду.

Проведений аналіз показує, що розподіл прибутку від сільгоспдіяльності між сільго-

спідприємствами є вкрай нерівномірним (табл. 1).

1. Розподіл сільгоспідприємств України за розміром прибутку по результатах господарювання у 2014-2015 роках

Групи за розміром прибутку на 1 підприємство, млн грн	Частка підприємств, %	Частка у доходах (виручці), %	Частка у прибутках, %	Частка у земельній площі, %	Дохід (виручка) на 1 га с.-г. угідь, грн	Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	Рентабельність, %
2014							
До 0 (збиткові)	19,7	13,7	х	18,0	7085	-1444	-16,9
До 1,00	32,4	7,4	2,5	14,8	4666	370	8,6
1,01-5,00	30,1	19,9	16,2	26,0	7158	1372	23,7
5,01-25,00	15,0	26,8	32,1	24,6	10139	2867	39,4
Понад 25,00	2,9	32,2	49,2	16,6	18146	6538	56,3
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	9331	1941	26,3
2015							
До 0 (збиткові)	10,8	5,1	х	6,8	12766	-3218	-20,1
До 1,00	21,5	3,2	0,7	6,7	8109	582	7,7
1,01-5,00	29,0	10,9	7,1	18,1	10152	2142	26,7
5,01-50,00	35,2	44,6	46,9	47,4	15920	5433	51,8
Понад 50,00	3,4	36,2	45,4	21,1	28966	11806	68,8
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	16898	5276	45,4

Джерело: Складено автором за даними ДССУ.

Як видно з даних таблиці 1, у 2014 році лише 2,9 % від загальної кількості сільгоспідприємств (244 од.), що одержали понад 25 млн грн прибутку кожне, мали майже третину в загальних доходах (виручці) сільгоспідприємств і понад половину у загальній сумі прибутку від основної діяльності – за середньої рентабельності даної групи понад 56 %. У 2015 році відповідні показники підприємств, що одержали понад 50 млн грн прибутку кожне, становили: 3,4 % (293 од.); 36,2; понад 45; понад 68 %.

Отже, дані проведеного аналізу показують, що близько 3,2 % сільгоспідприємств (менше як 300 од.) займають понад третину в загальній сумі доходів (виручки), понад 45 % – у загальній сумі прибутку від основної діяльності, понад 20 % – у загальній земельній площі, рентабельність їх основної діяльності в середньому перевищує 60 %, а прибуток із розрахунку на 1 га сільгоспугідь у середньому в 2,5 раза перевищує середньогалузевий показник.

При цьому такі суб'єкти користуються тими ж податковими преференціями, що й сільгоспідприємства, які мають значно скромніші фінансові результати та масштаби діяльності. Внаслідок цього високоефективні (у силу різних, в тому числі й

суб'єктивних причин) сільгоспідприємства мають конкурентні переваги та знаходяться у привілейованому становищі. Останнє посилюється в разі входження таких сільгоспідприємств до складу фінансово-промислових груп (об'єднання з іншими видами капіталу), що дає можливість оптимізувати податкові зобов'язання бізнес-партнерів (холдерів) і таким чином штучно підвищувати результативність ведення власної сільгоспдіяльності – до жодних податкових наслідків у сільгоспідприємств це не призведе.

Серед негативних аспектів функціонування нинішньої практики оподаткування сільськогосподарської діяльності в Україні варто виділити такі:

стимулювання «сировинного» напряму розвитку аграрної економіки – в умовах звільнення від оподаткування прибутку сільгоспідприємств (незалежно від джерела формування) та здійснення відшкодування ПДВ при експорті будь-якому суб'єкту (незалежно від статусу) повністю відсутні будь-які податкові стимули для збільшення частки сільгосппродукції із вищою доданою вартістю на основі більш глибокої її переробки;

суттєві бюджетні втрати внаслідок надання сільгоспідприємствам податкових пре-

ференцій без відповідного підвищення рівня їхнього фінансового забезпечення – відсутність оподаткування прибутку високодохідних екстериторіальних підприємств забезпечує лише підвищення статків їхніх власників без формування інших значущих соціальних ефектів (зкономлений прибуток переважно виводиться з економіки України);

зниження соціальної відповідальності більшості суб'єктів аграрного бізнесу, внаслідок чого селоформуєчим підприємствам доводиться нести додаткові витрати на розвиток сільської інфраструктури (фактично – вимушено займатися благодійністю, оскільки екстериторіальні суб'єкти після сплати податків у пільговому розмірі вважають свої соціальні зобов'язання виконаними);

існування великих площ фактично неоподатковуваних земель (або земель із невиправдано низьким рівнем оподаткування), функціонування тіньового ринку оренди сільгоспугідь - від цього потерпають сільгоспідприємства, що функціонують у рамках правого поля;

нерівномірний розподіл податкового навантаження – найбільше податкове навантаження припадає на соціально відповідальні підприємства, оскільки: афілійовані (економічно не самостійні) суб'єкти активно «вмонтовуються» у схеми податкової оптимізації, а представники малого аграрного бізнесу часто працюють за рамками офіційного податкового поля, не оформляючи належним чином використання земельні ділянки;

зниження рівня офіційної сільської зайнятості внаслідок значного рівня оподаткування "зарплатними" податками та відносно легкої можливості їх оптимізації при застосуванні «тіньових» схем;

суттєве зростання обсягів тіньових доходів і тіньових розрахунків, що зумовлює значні бюджетні втрати в аграрній, а також у суміжних галузях;

формування нераціональної структури сільськогосподарського виробництва, стійкість якої повністю визначається станом зовнішніх аграрних ринків та нераціональне використання сільгоспугідь, зумовлене максимізацією прибутку як єдиним мотивом діяльності окремих суб'єктів аграрного біз-

несу, що призводить до суттєвих втрат якісних характеристик ґрунтів.

Ключовими дискусійними питаннями у сфері оподаткування сільгосптоваровиробників залишаються такі:

доречність використання грошової оцінки землі як бази оподаткування єдиним сільгосподатком (що є спрощеною формою оподаткування доходів) як для рослинницької, так і тваринницької галузей;

доцільність застосування уніфікованого податкового інструментарію як для представників вертикально інтегрованих сільгоспструктур, які обробляють десятки тисяч гектарів сільгоспугідь, так і для малих та середніх господарств, у яких значно нижчий рівень доходів із розрахунку на гектар;

невизначеність спрямованості стимулюючого податкового механізму, який не заохочує суб'єктів господарювання до збільшення робочих місць та доданої вартості в агровиробництві, а навпаки, провокує перетворення вітчизняного агробізнесу в світовий сировинний придаток;

доцільність звільнення від оподаткування прибутку афілійованих сільгоспідприємств, пов'язаних з іншими господарськими структурами, операційна діяльність яких характеризується надвисокими показниками рентабельності – при цьому відсутні вимоги щодо цільового використання додатково згенерованих унаслідок надання пільг фінансових ресурсів, що характерно при застосуванні інвестиційного податкового кредиту в міжнародній практиці.

Крім того, нині постає питання формування дієвої системи фіскального регулювання діяльності представників дрібного аграрного бізнесу, передусім високотоварних особистих селянських господарств. Для них необхідно створити спеціальні умови оподаткування з метою стимулювання їх державної реєстрації та повноцінного залучення у систему фінансових відносин.

Врегулювання вищезазначених питань потребує розробки й затвердження на державному рівні Концепції реформування та розвитку системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Метою Концепції має стати формування сприятливої системи оподаткування суб'єктів агроп-

ромислового виробництва, яка забезпечить рівність податкових умов для різних категорій (груп) сільгоспвиробників, стимулюватиме спрямування діяльності окремих суб'єктів аграрного бізнесу в правове поле, сприятиме формуванню раціональної структури агропромислового виробництва, збільшенню частки сільгосппродукції із вищим рівнем доданої вартості, підвищенню рівня сільської зайнятості й наповненню місцевих бюджетів сільських територій.

Ключовими критеріями формування нової моделі системи оподаткування щодо аграрного сектора економіки повинні стати:

забезпечення рівності податкових умов для всіх суб'єктів аграрного бізнесу, недопущення проявів податкової дискримінації, необгрунтованого надання податкових преференцій окремим групам сільгосптоваровиробників;

застосування диференційованого підходу до формування механізму оподаткування окремих груп сільгосптоваровиробників - залежно від спрямованості діяльності, природи прав на земельні ділянки, територіальної приналежності, особливостей використання найманої праці;

забезпечення стабільності податкових умов і прогнозованості податкової політики в галузі в середньостроковій перспективі;

врахування стану розвитку інших складових системи фінансового регулювання сільськогосподарської діяльності й тенденцій загальної системи оподаткування суб'єктів господарювання;

функціонування прозорого податкового інструментарію, який ґрунтувався на чітко визначених транспарентних податкових нормах, що позитивно сприймалися суб'єктами аграрного бізнесу, а також уникнення використання складних в адмініструванні податкових механізмів;

забезпечення оптимального поєднання наявних функцій податків, передусім стимулюючої та регулювальної, зокрема в частині підтримки розвитку пріоритетних форм господарювання й видів сільгоспдіяльності;

формування достатньої та стабільної дохідної бази місцевих бюджетів сільських територій для належного фінансування розвитку соціальної інфраструктури й забезпе-

чення комфортності проживання сільських жителів.

Серед основних завдань, що повинні бути покладені в основу реформування системи оподаткування щодо сільського господарства, слід виділити:

вирівнювання умов господарювання для різних категорій (груп) сільгосптоваровиробників;

зменшення обсягів тіньової (неофіційної) економіки у сільському господарстві - ринку прихованої оренди сільгоспугідь і готівкових неоподатковуваних розрахунків, унеможливлення практики несплати обов'язкових платежів державі при використанні товарних сільгоспугідь;

максимальне спрощення механізму адміністрування податків у сільському господарстві, мінімізація виїзних податкових перевірок та обмеження можливостей адміністративного податкового тиску на товаровиробників;

стимулювання: розвитку пріоритетних видів діяльності й форм господарювання; підвищення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного бізнесу; зростання сільської зайнятості; раціонального землекористування;

недопущення суттєвого зростання частки податків у ціні сільгосппродукції з метою збереження цінової доступності продуктів харчування для населення в умовах низької його платоспроможності;

формування достатньої й стабільної бази формування доходів місцевих бюджетів сільських територій.

Ключовим питанням подальшого розвитку системи оподаткування щодо сільського господарства є уточнення суб'єктного складу платників податків для уможливлення застосування диференційованого підходу до формування податкового механізму. З цієї метою, на наш погляд, доцільно застосувати такі критерії диференціації суб'єктів аграрного бізнесу: спрямованість діяльності та структура доходів; територіальна приналежність та економічна самостійність; - особливості використання найманої праці; рівень соціальної відповідальності; природа прав на земельні ділянки.

На основі вищезазначених критеріїв доцільно сформувавши окремі групи платників податків із числа сільгосптоваровиробників, для кожної з яких необхідно розробити спеціальний податковий інструментарій, зокрема:

екстериторіальні (не прив'язані до певної території - такі, що ведуть діяльність на території декількох територіальних громад), афілійовані, пов'язані з іншими господарюючими суб'єктами, сільгосп підприємства;

"класичні" сільгосп підприємства, що ведуть діяльність переважно за місцем реєстрації (використовують сільгоспугіддя не більше 2-3 територіальних громад), є соціально відповідальними (сприяють розвитку соціальної інфраструктури сільських терито-

рій за місцем ведення діяльності), мають більш-менш збалансовану структуру виробництва (зокрема, у платників ЄП частка тваринництва не перевищує 75 % загального обсягу доходів);

суб'єкти малого аграрного бізнесу (МАБ) – переважно невеликі за площею фермерські господарства (що використовують не більш як кілька сотень гектарів сільгоспугідь), а також високотоварні особисті селянські господарства, що здійснюють систематичний продаж власно виробленої сільгосппродукції;

особисті селянські господарства (ОСГ), що володіють землями для ведення товарного сільгоспвиробництва площею понад 2 га (табл. 2).

2. Формування суб'єктного складу платників податків у сільському господарстві з метою диференціації податкового інструментарію

Суб'єкт податкових відносин	Мета діяльності	Використовувані ресурси	Ефект від функціонування для держави
Афілійовані ¹ екстериторіальні підприємства	Максимізація прибутку на інвестований капітал без урахування інших критеріїв	Залучений капітал Найма праця Орендована земля Мін. соцзобов'язання	Збільшення обсягів випуску продукції сільського господарства Нарощення експорту Надходження валютної виручки
«Класичні» сільгосп підприємства (право наступники КСП)	Забезпечення прибутковості діяльності на основі збалансованої структури виробництва, сприяння розвитку сільських територій, збереження зайнятості	Переважно власний капітал Найма праця переважно місцевих жителів Орендована земля Витрати на соціальний розвиток	Досягнення продовольчої безпеки Нарощення експорту Збереження рівня зайнятості у сільській місцевості Формування раціональної структури сільгоспвиробництва
Суб'єкти МАБ - переважно невеликі фермерські господарства ²	Одержання доходів за рахунок ведення аграрного бізнесу	Обмежені фінансові ресурси Мінімальне використання найманої праці Переважно власна земля Нерозвинені технології	Зменшення видатків на виплату субсидій малозабезпеченим Підвищення рівня доходів сільського населення Підвищення зайнятості на селі
Товарні ОСГ, що володіють землями для ведення ТСВ	Забезпечення додаткових доходів за рахунок несистематичного продажу власно виробленої продукції на стихійних ринках	Мінімальний капітал Власна праця Власна земля Примітивні технології	Досягнення продовольчої безпеки на окремих нішевих ринках Підвищення рівня доходів сільського населення

¹ Пов'язані із іншими суб'єктами господарювання.
Джерело: Складено автором.

² Також високотоварні ОСГ, що зареєстрували СПД.

Вищенаведені групи суб'єктів аграрного бізнесу суттєво вирізняються за спрямованістю діяльності, природою прав на земельні ділянки, територіальною приналежністю,

рівнем соціальної відповідальності й обсягами використання найманої праці, що вимагає застосування для них диференційованого податкового інструментарію (табл. 3).

3. Пропонований інструментарій прямого оподаткування окремих груп сільгосптоваровиробників залежно від спрямованості їхньої діяльності

Суб'єкти податкових відносин	Ключові параметри діяльності	Інструментарій оподаткування
Афілійовані екстериторіальні підприємства	Максимізація прибутку Максимізація земельного банку на основі використання орендованих земель Значне використання найманої праці	Оподаткування прибутку Оподаткування орендної плати (агент) Оподаткування зарплати (агент) Інші форми оподаткування (за наявн.)
«Класичні» сільгосп-підприємства (правонаступники КСП)	Одержання прибутку на основі раціонального використання наявних ресурсів Використання орендованих земель переважно місцевих жителів Значне використання найманої праці (переважно місцевих жителів)	Єдиний сільгоспподаток на базі НГО земельної ділянки Оподаткування орендної плати (агент) Оподаткування зарплати (агент) Інші форми оподаткування (за наявн.)
Суб'єкти МАБ-переважно невеликі фермерські господарства	Одержання прибутку на основі раціонального використання наявних ресурсів Використання орендованих земель переважно місцевих жителів Обмежене використання найманої праці	Єдиний сільгоспподаток на базі НГО земельної ділянки Оподаткування орендної плати (агент) Оподаткування зарплати (агент) Інші форми оподаткування (за наявн.)
Товарні ОСГ, що володіють сільгоспугіддями для ведення ТСВ	Одержання додаткового доходу від господарств використання наявної у власності ділянки Використання власної земельної ділянки Мінімальне використання найманої праці	ПДФО із доходів від сільгоспдіяльності у спецпорядку (спрощена система) Майнове оподаткування Сплата ЄСВ у спецпорядку

Джерело: Складено автором.

Окремого дослідження потребує питання запровадження так званого «єдиного земельного (сільськогосподарського) податку», механізм справляння якого передбачав би об'єднання у даному комплексному платежі усіх наявних податків та обов'язкових платежів (без урахування непрямих податків) і визначення як бази оподаткування нормативної грошової оцінки використовуваних сільгоспугідь. При цьому, на переконання представників аграрного бізнесу, відповідне податкове навантаження повинне поширюватися на всі сільгоспугіддя товарного призначення, в тому числі й на земельні ділянки ОСГ площею понад 1 га [9]. На нашу думку, незважаючи на привабливість даної ідеї з погляду сільгоспідприємств, що працюють у рамках офіційного правового поля, практична її реалізація є досить ускладненою.

Заходи, що повинні здійснюватись у рамках Концепції реформування та розвитку системи оподаткування сільгосптоваровиробників, доцільно розглядати у двох напрямках – у сфері прямого й непрямого оподаткування.

Зважаючи на те, що непряме оподаткування безпосередньо впливає на рівень цін на продукти харчування, по даному напрямку насамперед доцільно передбачити запрова-

дження зниженої ставки ПДВ на окремі види сільгосппродукції, зокрема на ті, переважна частка з обсягів виробництва яких постачається на експорт (зернові та олійні культури), нішеву сільгосппродукцію, продукцію рослинництва, обсяги виробництва якої характеризуються значною часткою господарств населення (овочі, фрукти), а також на відповідні продукти харчування (хлібобулочні вироби, борошно, крупи, комбікорми, олія соняшникова, натуральні соки, повидло, джеми).

У частині неекспортоорієнтованих видів сільгосппродукції, які оподатковуватимуться ПДВ за стандартною ставкою, необхідно забезпечити цільову спрямованість надходжень ПДВ (як від сільськогосподарських, так і переробних підприємств) з метою надання державної підтримки у формі бюджетних дотацій за рахунок закумуляованих у спецфонді держбюджету сум податку тим видам сільгоспвиробництва, які потребують такої підтримки з огляду на низьку купівельну спроможність населення й підвищену частку доданої вартості (насамперед – продукції тваринництва).

Як альтернативний варіант надання підтримки через механізм справляння ПДВ доцільним також є запровадження практики

залишення сум нарахованого до бюджету ПДВ сільгоспприємствами, що планують інвестиційні проекти в пріоритетних секторах аграрної економіки, у їх користуванні на умовах інвестиційного податкового кредиту - терміном до дванадцяти місяців та зі сплатою відсотків на прийнятному для суб'єктів аграрного бізнесу рівні.

Із метою усунення податкової дискримінації щодо суб'єктів МАБ доцільним є запровадження спеціального порядку адміністрування ПДВ на основі схеми із компенсаційною ставкою ПДВ, яка б забезпечувала покриття частини вхідного ПДВ представникам МАБ, що пройшли державну реєстрацію.

У рамках заходів Концепції у сфері непрямого оподаткування доцільним є застосування в Україні європейської практики справляння акцизу на дизельне паливо – за рахунок повернення сільгоспвиробникам частини сплаченої за нього суми на основі підтвердження напрямів його використання. Це сприятиме зниженню витрат на виробництво сільгосппродукції, особливо з урахуванням того, що сільгосптехніка, як правило, не пересувається по дорогах загального користування – відповідно, сільгоспприємства в цій частині не повинні фінансувати будівництво та ремонт доріг.

Із метою усунення надмірної кількості посередників на аграрному ринку, підвищення закупівельних цін зернотрейдерами на сільгосппродукцію, що спрямовується на експорт, стимулювання розвитку кооперативних процесів в аграрному секторі доцільним є надання права на одержання бюджетного відшкодування з ПДВ при експорті сільгосппродукції лише безпосереднім сільгосптоваровиробникам і суб'єктам, які придбали сільгосппродукцію безпосередньо у сільгосптоваровиробників.

У сфері прямого оподаткування передбачається диференціація податкового механізму залежно від сформованого суб'єктного складу платників податків у сільському господарстві, зокрема:

обмеження права користування спеціальними податковими режимами, що передбачають звільнення від оподаткування прибутку: а) суб'єктам, які відповідають ознакам

афілійованості й екстериторіальності – організаційно підпорядковуються іншим господарюючим структурам та/або ведуть свою діяльність на території кількох адміністративно-територіальних одиниць (більше трьох); б) суб'єктам, в яких частка доходів від тваринницької продукції й продуктів її переробки перевищує 75 % загальних доходів (в них відсутні об'єктивні підстави для сплати ЄП IV групи);

підвищення значимості земельного оподаткування та забезпечення уніфікованого порядку оподаткування сільгоспугідь, що використовуються для товарного сільгоспвиробництва (незалежно їх приналежності та наявності у їх власників податкових преференцій) - для будь-яких власників земельних ділянок, наданих для товарного сільгоспвиробництва, передбачається підвищення мінімальної ставки земельного податку й скасування наявних податкових пільг – це сприятиме зменшенню обсягів прихованої оренди в галузі;

встановлення максимального співвідношення між ставками земельного податку за земельні ділянки громадян, призначені для ведення товарного сільгоспвиробництва, та єдиним сільгоспподатком (не більше 2);

приведення у відповідність бази оподаткування єдиним податком і земельним податком за землі сільгосппризначення (усунення розбіжностей);

перехід на справляння єдиного сільгоспподатку за заліковим принципом – надання платникам права зменшувати його суми, належні до сплати за останній звітний період поточного року, на суми сплаченого протягом року ПДФО із заробітної плати, нарахованої найманим працівникам;

передбачення можливості для ОСГ, що виявили бажання зареєструвати ФОП та організувати на його базі СФГ, сплати єдиного сільгоспподатку у порядку, передбаченому для сільгоспприємств (замість сплати ПДФО);

посилення соціальної відповідальності суб'єктів МАБ посиленням контролю з боку місцевих громад за оформленням використовуваних земельних ділянок та трудових відносин із найманими працівниками.

Висновки. Нині відбувається поступове позбавлення сільгосп підприємств податкових преференцій в частині застосування стимулюючих режимів оподаткування та їх поетапне переведення на загальні податкові умови. При цьому відсутнє належне наукове обґрунтування ідеології реформування інструментарію оподаткування сільгосптоваровиробників, не опрацьовано концептуальних засад розвитку податкової системи щодо сільського господарства. Як наслідок, реформування системи оподаткування сільгосптоваровиробників відбувається безсистемно, без врахування науково-обґрунтованих принципів оподаткування та офіційно затвердженої Концепції її розвитку.

Ідеологія спеціальних режимів оподаткування сільгоспвиробників в тому вигляді, в якому вони запроваджувались наприкінці дев'яностих років в умовах принципово іншого аграрного устрою вже себе вичерпала. Зміна структури аграрної економіки та землекористування, втрата соціальної орієнтованості більшістю суб'єктів аграрного бізнесу вимагають свого об'єктивного урахування при формуванні інструментарію та механізмів оподаткування.

Враховуючи це, гостро постає питання опрацювання концептуальних засад реформування системи оподаткування сільгосптоваровиробників в умовах трансформації спеціальних режимів оподаткування. Врегулювання даної проблеми передбачає забезпечення компромісу інтересів держави, територіальних громад, суб'єктів аграрного бізнесу та споживачів продуктів харчування.

За результатами опрацювання Концепції реформування та розвитку системи оподат-

кування сільгосптоваровиробників обґрунтовано доцільність застосування диференційованого податкового інструментарію в залежності від спрямованості діяльності суб'єктів аграрного бізнесу, обсягів доходів, величини земельного банку, участі у соціальному розвитку сільських територій, на яких здійснюється господарська діяльність. При цьому ключовим питанням подальшого розвитку системи оподаткування щодо сільського господарства є уточнення суб'єктного складу платників податків із подальшою диференціацією податкового механізму в рамках кожної із виділених груп.

Обґрунтовано недоцільність надання податкових преференцій будь-яким суб'єктам аграрного бізнесу без формування системи критеріїв їх одержання та забезпечення контролю за цільовим використанням закумульованих сільгосп підприємствами додаткових обсягів фінансових ресурсів.

Реалізація заходів в рамках запропонованої Концепції реформування та розвитку системи оподаткування сільгосптоваровиробників забезпечить вирівнювання умов господарювання для різних категорій (груп) сільгосптоваровиробників; залучення у податкове поле сільгоспугідь товарного призначення, фіскальний потенціал яких належним чином не використовується; зменшення обсягів тіньової (неофіційної) економіки у сільському господарстві; збереження простоти податкових відносин в галузі, недопущення посилення адміністративного тиску на сільгосптоваровиробників в процесі податкового контролю.

Список використаних джерел

1. Боровик П.М. Напрями вдосконалення механізмів справляння земельних податкових платежів в аграрній сфері / П.М. Боровик, Л.Д. Тулуш, І.В. Мережко // Наука й економіка: Наук.-теорет. журнал Хмельницького екон. ун-ту. – 2012. – № 25. – Т. 1. – С. 154-159.
2. Грищенко О.Ю. Оцінювання рентабельності діяльності як передумова надання держфінпідтримки сільгосп підприємствам / О.Ю. Грищенко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 60-71.
3. Дем'яненко М.Я. Проблеми адаптації податкової системи до умов агропромислового виробництва / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – №2. – С. 17-24.
4. Лупенко Ю.О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 5-17.
5. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш. - К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 36 с.
6. Малініна Н.М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / Н.М. Малініна // Зб. наук. праць Нац. ун-ту Державної податкової служби України. – 2012. – №1. – С. 242-260.

7. Малініна Н.М. Особливості формування системи прямого оподаткування аграрного сектору в розвинутих країнах / Н.М. Малініна, Л.Д. Тулуш // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2012. - Вип. 1 (6). - С. 124-134.
8. Непочатенко О.О. Проблеми пільгового режиму прямого оподаткування агробізнесу / О.О. Непочатенко, П.М. Боровик, В.І. Лелека // Облік і фінанси. - 2015. - № 4. - С. 112-117.
9. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення системи оподаткування у сфері земельних відносин і сільського господарства № 5225 від 04.10.2016 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60181.
10. Прокопчук О.Т. Функціонування податку на додану вартість у сфері агропромислового виробництва : Моногр. / О.Т. Прокопчук, Л.Д. Тулуш. - К.: ІАЕ, 2011. - 280 с.
11. Сеперович Н.В. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників / Н.В. Сеперович, Л.Д. Тулуш, В.І. Проніна. - Львів: НВФ "Українські технології", 2009. - 296 с.
12. Синчак В.П. Концепція удосконалення системи оподаткування у сільському господарстві / В.П. Синчак // Університетські записки. - 2008. - № 4. - С. 425-429.
13. Тулуш Л.Д. Податкова реформа у сільському господарстві: ризики та перспективи / Л.Д. Тулуш // Збірник наукових праць Уманського нац. ун-ту садівництва. - 2016. - Вип. 88. - Т. 2. - С. 20-33.
14. Тулуш Л.Д. Реформування механізму прямого оподаткування сільсько-господарських підприємств / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. - 2014. - № 10. - С. 34-45.
15. Тулуш Л.Д. Реформування податку на додану вартість у сільському господарстві // Л.Д. Тулуш. - Економіка АПК. - 2016. - № 2. - С. 69-79.
16. Bird R. Taxing agricultural land in developing countries / R. Bird // Cambridge: Harvard University Press, 1974. - 361 p.
17. Boehlje M. Tax Policy: Implications for Producers and the Agricultural Sector / M.Boehlje, H. Carman // American Journal of Agricultural Economics. - 1982. - Vol. 64. - № 5.- Pp. 1030-1038.
18. Durst R. Effects of federal tax policy on agriculture / R. Durst, J. Monke. - U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service Agricultural Economic.- Report № 800. - 2001. - 52 с.
19. Ebrill L., Keen M., Bodin J.-P., Summers V. The Modern VAT. - Washington: IMF, 2001. - 223 p.
20. Heady C. Tax policy in developing countries: what can be learned from OECD experience? / C. Heady // Taxing perspectives: a democratic approach to public finance in developing countries. - Proceedings at the Institute of Development Studies, University of Sussex. - October 2002. - 19 p.
21. Lupenko Yu. Special taxation modes in the Ukrainian agricultural sector / Yu. Lupenko, L. Tulush // The CAP and competitiveness of the Polish and European food sectors / Institute of agricultural and food economics nation research institute, Multi-Annual Programme Competitiveness of the Polish food economy in the conditions of globalization and European integration. - Warsaw, 2014. - №146. - 247 p. - P. 106-117.
22. Rajaraman I. A Land-based agricultural presumptive tax / I. Rajaraman, M. Bhende // Economic and Political Weekly.- 1998. - Vol. 33, №. 14. - pp. 765-778.
23. Taxation and social security in agriculture / The OECD Policy Brief. - July 2006. - URL: <http://www.oecd.org/tad/37174811.pdf>.
24. Tulush L. Tax policy efficiency in agriculture of Ukraine / L. Tulush // Economic Annals-XXI. - 2015. - № 5-6. - С. 49-52
25. Tulush L.D. Reforms of the mechanism of the direct taxation of agrarian enterprises / L.D. Tulush // Ekonomika APK. - 2014. - №10. - С.34-45.
26. Veen H.B. van der, Meulen H.A.B. van der, Bommel K.H.M., Doorneweert B. Exploring agricultural taxation in Europe // Report 2.07.06. - The Hague, LEI, 2007.
27. Williamson J., Durst, R. & Farrigan, T. (2013) The Potential Impact of Tax Reform on Farm Businesses and Rural Households / J. Williamson, R. Durst, T. Farrigan // U.S. Department of Agriculture, Research Economic Service, Economic Information Bulletin. - Vol. 107. - February 2013. - 32 p.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2017 р.

Фахове рецензування: 07.07.2017 р.

* * *

УДК 396.5:711.3

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Особливості жіночої праці як людського капіталу на селі

Постановка проблеми. Економічна наука постійно вивчає закономірності участі людей у господарській діяльності, звертаючи при цьому особливу увагу на рівень розвитку суспільства, в якому створюються умови для задоволення потреб різних за своїм соціальним положенням верств населення, його ставленням до праці.

В умовах освоєння ринкової економіки, соціально-економічних перетворень дослідження та вивчення людського фактора, ролі праці людей у сільській місцевості набувають великого значення, й характеристика трудового потенціалу сільського середовища саме на часі. При цьому важливість визначення спроможностей людини розглядається в особистих рисах: здоров'я, освіта, природне обдарування, вміння докладати свої знання до практичної справи.

У полі досліджень і визначення об'єктивної оцінки соціального становища суспільства на особливу увагу заслуговують жінки, які проживають та працюють на селі. Об'єктивна оцінка сучасного життя приводить до висновку, що без створення належних умов для забезпечення цивілізованого життєвого рівня селян соціальне відродження й розвиток села не відбудеться, а без трудової участі сільських жінок у сільськогосподарському виробництві, їх неоціненного трудового вкладу в життя суспільства взагалі не можна уявити його функціональності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови, що формуються останнім часом на селі, потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного

розв'язання його проблем, розвитку сільських територій, які виникають на соціальному рівні, а також розробки науково обгрунтованих пропозицій щодо активізації трудової та соціальної активності жінок у виробничій сфері, формування трудового потенціалу на основі поліпшення соціально-економічних умов праці зайнятих у виробництві людей і, зокрема, жінок.

Дослідженням цих питань займаються такі вчені, як Л.І. Михайлова [4], А.М. Колот, С. Григорович [2], О.М. Бородіна [1], О. П. Славкова [7], І. Волосевич, Т. Конописька, Т. Костюченко, Т. Марценюк [3].

Мета статті – аналіз особливостей сільської жіночої праці як складової людського капіталу в комплексі з демографічними проблемами в сільській місцевості, з активізацією аграрної політики в країні.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема соціального життя людей на селі є актуальною для суспільства. Порівняно з іншими сферами в сільському секторі економіки завжди вирізнялися низькі умови соціального життя, важчі умови праці та побуту. На жаль, ці явища не оминають і сучасне село, яке продовжує занепадати, що в цілому позначається на інтелектуальному й культурному житті нашої країни.

Розвиток сільського господарства та відродження на його основі села неможливі без урахування повною мірою соціальних і духовних чинників, які, насамперед, уособлює людина, рівень її знань, кваліфікації та мотивації до практичних втілень. Саме через реалізацію самостійних людських рішень виникає почуття задоволеності в поступовому рості виробництва, а звідси – й рівнем

© Г.І. Саблук, 2017

життя сільського населення. Це можливе лише за умови, коли селянин почуватиме себе господарем власного життя, своєї діяльності, матеріального та духовного інтересу й достатку, що визначає внутрішній людський світ і переконання людини.

Нині найактуальніша проблема в Україні – підвищення ефективності використання продуктивних сил людей, що в сучасних умовах реалізується у формі людського капіталу. Дана проблема виходить на перший план із першочергових у структурі соціально-економічного розвитку суспільства. Без людської праці будь-який ресурс, у т.ч. земельний, нічого не вартий. Ступінь віддачі матеріальних і духовних сил, знань, навиків кожного окремого індивідуума безпосередньо залежать від його особистих інтересів, уподобань, матеріальної й моральної заінтересованості. Потрібно виділяти ті природні та економічні здібності, які закладені в кожному власникові капіталу, в його людській натурі від народження.

Актуальність даної проблеми загострюється ще й тому, що вивчення соціально-економічного становища сільських жінок є вирішальною умовою до відчутних практичних зрушень у вирішенні питання суттєвої зміни їхнього становища.

Сама сутність поняття особливості жіночої праці полягає в тому, що воно містить у собі соціальні, організаційні, економічні, природні умови трудового процесу. Разом усі вони сприяють розвитку фізичних і розумових здібностей кожного з учасників вироб-

ництва, розкриттю їх особистісних характеристик. Для жінок-селянок – це багатофункціональний за змістом характер їхньої діяльності в основних сферах життя суспільства.

Проте внаслідок дедалі більшого залучення жінок у виробничу сферу, розвитку нових галузей, які пов'язані із застосуванням технічних, хімічних та інших процесів і речовин, що впливають на здоров'я людини, виявляються негативні тенденції й суперечності. Це стало наслідком погіршення здоров'я жінок та нових поколінь.

Проблема реалізації права на працю в кінцевому результаті призводить до породження бідності. Утримувати сім'ю стає дедалі важче. Ось тут і виявляються ті головні причини, які стають для жінок на перешкоді до працевлаштування, а також дискримінують їх в оплаті праці. І та жінка, яка єдина в сім'ї, що працює, але має на своєму утриманні дітей, як правило, опиняється за межею бідності.

Ефективне використання жіночої праці в країні передбачає необхідність перегляду старих стереотипів, детальної та сучасної переробки усієї концепції жіночої зайнятості. Психологічна особливість жіночого організму враховує з'ясування відповідності характеру й умов праці, поєднання участі жінок у суспільному виробництві.

Аналізуючи ситуацію, що склалася нині на селі, необхідно зазначити про тенденцію до зменшення чисельності сільського населення, в т.ч. жінок (табл. 1).

1. Динаміка змін чисельності сільського населення

Показник	Рік			
	2012	2013	2014	2015
Сільське населення – всього, тис. осіб	14249,7	14164,9	13325,3	13244,7
у тому числі жінки	7546,5	7491,0	7040,6	6990,5
Сільське населення до загальної чисельності, %	31,1	31,0	30,9	30,8
Сільські жінки до всього населення, %	16,6	16,6	16,5	16,4

Джерело: Статистичні дані Держстату України.

Із кожним роком дедалі зростаючим відсотком покидають сільські регіони молоді люди. Села затухають, сільська життєва картина стає сумною, оскільки природне відтворення сільського людського капіталу набирає негативного стану. Смертність пере-

вищує народжуваність. Тривалість життя сільського населення в Україні у 2000-2001 роках становила 67,2 року (міського – 67,9 року), у 2015 році – 69,9 (міського – 72,2 року). І хоч тривалість життя жінок вища, ніж чоловіків, все ж ця тенденція протя-

гом останніх років зберігається. У США, наприклад, тривалість життя дорівнює 73-74 роки, а в Японії відповідно 76-78 років [1, с. 71].

Статистика показує, що в аграрній сфері держави відбувається процес старіння населення. У структурі її працівників питома вага жінок у віці від 30 до 55 років становить понад 60%, особи пенсійного віку перевищують потенційну частину (діти, підлітки, молоді люди, що не досягли працездатного віку). Тому сподіватися на поновлення трудового потенціалу за рахунок підростаючого покоління не має підстав. На збільшенні показника смертності позначається соціально-економічний, санітарно-гігієнічний розвиток селянства, а його рівень є показником ефективності комплексу медичних заходів та оздоровлення сільських жінок і дітей. Зниження народжуваності сільського населення є наслідком негативних змін його природної основи – зменшення шлюбності та збільшення розлучень у сільській місцевості.

Нині жінки є соціально-демографічною групою населення, яке потребує в складних умовах господарювання особливого соціального захисту, адже жінка одночасно виконує головну суспільну й сімейну функцію – народити і виховати дитину.

Забезпечити жінці її природне призначення – бути берегинею свого сімейного вогнища, вести домашнє господарство та виховувати дітей – на даному етапі в більшості своїй тільки красиві слова. У нинішніх умовах така ідеологія практично нездійсненна, тому що в державі безробіття, а заробітна плата, якщо вона і є, то низького рівня й до того ж виплата її часто затримується.

Сучасне село зазнає негативного впливу неструктурованості економіки, нормативно-правового хаосу, що призводить до його економічного та соціально-культурного занепаду. У цих умовах важливою проблемою є підготовка сільської дитини до життя в умовах освоєння ринкової економіки. Нині

цю проблему можна розв'язувати двома шляхами:

або будувати в сільських населених пунктах усю необхідну соціально-культурну мережу;

або створити такі дорожньо-транспортні умови для сільських жителів, якими користуються в міських поселеннях.

За нашими оцінками, другий шлях є значно дешевшим, оскільки вигідніше вирішити питання таким чином, щоб сільський житель мав змогу відвести й привести дитину в дитячу і шкільну установу, на стадіон чи в басейн, а самому виїхати й повернутися з робочого місця, закупити необхідні для сім'ї продукти і товари. Тобто завдяки цьому створити на селі умови для жінок хоча б на рівні міського жителя.

Таким чином, у сучасному сільському населеному пункті спостерігатиметься поліпшення сімейно-побутових відносин, зросте роль сім'ї у духовному, моральному вихованні дітей. Будуть відновлені такі загальнолюдські цінності, як гордість, честь, співпереживання, патріотизм. Поступово відновиться й сільська взаємодопомога.

Результати аналізу гендерних відносин на селі, проведеного різними вченими, підкреслюють нерівність статусів чоловіка і жінки. Зокрема, сільські жінки свій стан оцінюють як менш рівноправний. Третина жінок відчувають себе у різних сферах життя певною мірою дискримінованими, мають нижчий соціальний статус, тобто на характер самого життя впливають гендерні відносини, які чітко пов'язані з проблемами, що виникли з появою людства на землі.

Великими залишаються проблеми в оплаті праці жінки. Середньорічна заробітна плата її в сільському господарстві становить 85% від заробітної плати чоловіка. Працедавці не зацікавлені брати на роботу жінок, що є результатом гендерних стереотипів, нібито жіноча частина сіл повинна займатися домашнім господарством і сім'єю, а не виявляти прагнення до професійної чи підприємницької діяльності (табл. 2).

2. Економічна активність населення України за гендерним розподілом, тис. осіб

Показник	Рік		2015 р. до 2010 р, %
	2010	2015	
Зайняті:			
жінки	9442,0	7872,4	83,4
чоловіки	9738,2	8570,8	88,0
Безробітні:			
жінки	698,3	692,2	100,9
чоловіки	1015,6	962,5	94,8
Пенсіонери:			
жінки	1248,2	383,7	30,7
чоловіки	481,9	318,2	66,0

Джерело: Статистичні дані Держстату України.

При розв'язанні дорожньо-транспортної проблеми саме життя доведе, що сучасні дівчата й молоді матері матимуть змогу працювати не гірше, а в багатьох випадках краще за чоловіків.

Життєві фактори підтверджують, що жінки мають більше проблем і при звільненні, й при працевлаштуванні. Серед жіночого персоналу вища питома вага безробітних, а також триваліші періоди безробіття (вагітність, догляд за дітьми, хвороби тощо). І це при тому, що жінки активніші в освоєнні нових кваліфікацій, веденні малого чи середнього бізнесу.

Проте є багато факторів, які формують стан придатності людини до праці. Загальновизначені твердження доводять, що основна складова – це спосіб життя (45-55%), а другу половину відсотків становлять економічний навколишній стан (17-20%), спадковість (15-20%) та охорона здоров'я (10%) [3]. Варто сказати, що саме умови життя впливають на формування сім'ї, стану здо-

ров'я сільських людей, і саме жінці належить визначальне місце в соціальному становищі. А тому вирішення складних дорожньо-транспортних питань дасть можливість забезпечити селянам та насамперед жінкам доступність до медичного обслуговування. Як відомо, нинішні проблеми в сільських районах із збереженням здоров'я сільського населення особливо актуальні. За даними типового вибіркового опитування домогосподарств України тільки 48 % селян оцінюють свій власний стан здоров'я як добрий. Задовільно почуваються 40,4 % населення села, 11,6 % взагалі мають поганий стан [12]. Майже третина жіночого населення вважає, що не має змоги одержати необхідну медичну допомогу у випадку хвороби, яка потребує оперативного втручання або тривалого лікування. Більшість жителів сіл не можуть вчасно дістатися до медичних закладів, бо села територіально розташовані далеко, стан інфраструктури та їх технологічної оснащеності є критичним (табл. 3).

3. Наявність лікувально-профілактичних закладів, розташованих у сільській місцевості України (на кінець року, од.)

Показник	2000	2005	2010	2015
Кількість лікарняних закладів	1007	707	543	74
у них ліжок	20275	14136	12277	3128
Із загальної кількості лікарняних закладів:				
центральні лікарні	6	6	6	9
районні лікарні	25	30	28	14
дільничні лікарні	943	658	497	49
диспансери	12	3	3	1
спеціалізовані лікарні	17	9	8	-
інші заклади	4	1	1	1

Кількість самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік	2321	3056	3440	525
Кількість станцій і відділень швидкої медичної допомоги	207	181	175	н.д.
Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів	16113	15459	14934	13205

Джерело: Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році. – Стат. бюл. – К. : Держстату України, 2016. – С. 8.

Забезпеченість лікарняними закладами дуже низька, значна частина потребує капітального ремонту. Зовсім мало по Україні в сільській місцевості нових прийнятих в експлуатацію лікарняних закладів (ліжок): 2005 рік – 21, 2010 – 8, 2014 – 15, а в 2015 році – немає). Тому іншого варіанта вирішення медичного обслуговування сільських жителів, що є, насамперед, першочерговою турботою кожної жінки, як нами запропоновано, не простежується.

Оскільки сучасні аграрні перетворення в Україні стають все впевненішими, нинішнє сільське населення повною мірою повинно стати адекватним до тих змін, яких вимагає соціально-психологічний характер їхнього життя. Роль жінок-селянок у цьому процесі загальновідома. Тому важливим повинен бути постійний гендерний аналіз суспільства з метою пошуку рішень у щоденній праці на основі правильного її поділу з урахуванням здібностей чоловіків і жінок. Саме гендерний підхід дає можливість скласти оцінку наслідків існуючої парадигми соціально-економічного розвитку суспільства й тим самим повернути на краще систему нерівності за ознаками статі в процесі переходу до сталого розвитку.

Соціальне становище жінок змушує розглядати їх місце у створенні споживних вартостей. А це сукупність соціально необхідної та корисної їй діяльності, що входить до загального людського капіталу на селі. Нині сільська жінка працює як у сільськогосподарському підприємстві, так і в особистих господарствах селян, де й донині на першому плані жінка, її вагомий внесок у цій специфічній сфері трудової діяльності людини. Таким чином, їхня можливість себе матеріально забезпечувати напряму залежить від можливості мати худобу та працювати у своєму господарстві. Така робота складна й непроститжна, до того ж у жінок немає мож-

ливості полегшити її завдяки сільськогосподарській техніці. Тому цю проблему на рівні з дорожньо-транспортними питаннями слід негайно розв'язувати, а займатися нею мають, насамперед, органи місцевої влади.

Питома вага ручної праці у сільських районах дуже висока. Це є результатом того, що ведення сільського господарства на селі має низький технічний рівень, а також існують незадовільні побутові умови й інші соціально-економічні негаразди. У зв'язку з цим для сільських жінок мають бути створені інші види робіт, які прикрашають повсякденне українське життя. Слід активніше розвивати виробництво з переробки сільськогосподарської продукції, її зберігання, ініціювати соціально-побутове обслуговування жителів села.

Ще збереглися традиції попередніх століть, які передаються майстриням із роду в рід: це виготовлення оберегів, букетів, різного роду віночків. Особлива увага приділяється кольоровій гамі при оформленні символіки квітів.

З народною фантазією та міфологією з давніх-давен пов'язано наше мистецтво і побут. Сюди відносимо умільців гончарства, винахідниць різноманітних орнаментів, авторами яких є в основному жінки. Споконвіку жінки займалися вишивкою, передаючи при цьому характерні ознаки місцевості через гаму барв, техніку виконання. Майстрині настінного розпису, який виник давно, – також жінки. Саме дослідження цього виду народного мистецтва XIX – початку XX ст. в різних регіонах України доводить про селянський побут. Фарби були переважно природного походження (сік різних рослин), що при змішуванні з глиною давало можливість майстриням одержати цілу палітру різноманітних кольорів та їх відтінків. Далі були розпис на папері, писанки та інші види народної, що символізує й нині зародок

життя, циклічність розвитку живого і квітучого.

На всіх землях України було широко розвинене таке ремесло, як ткацтво та килимарництво. До наших часів також збереглися ці традиції, але молоде покоління хоч і взяло до своїх знань освоєння такого виду занять, проте рідше стали приділяти свій час цьому мистецтву. На більшу увагу претендує праця майстринь, які займаються формуванням та виготовленням одягу, причому жіночого з певними оздобленнями. Одяг завжди доповнює характерне укладання волосся, тому й тут відзначається в основному жіноча праця.

Будемо сподіватися, що час безповоротного прощання із минулим народом скінчився, зате почалася доба всякого роду господарської діяльності на селі при будь-якій критичній оцінці характеру і способів проведення реформ, яка за період незалежності України набуває свого розквіту. Це ще раз підкреслює те, що на продовженні звичаїв, традицій при ретельному вивченні й умілому застосуванні їх від стародавніх умінь та обрядів людей, особливо тих, хто проживає в сільській місцевості, працює сільська індустрія.

Діючи нині такі імперативи дуже жорсткі, тому що входять у життя шляхом тривалого досвіду і помилок. Більше того, значна частина сільського населення (ініціаторами завжди були жінки) ще задовго до реформ відчували нестабільність долі сільського жителя. Це були часи боротьби з алкоголізмом та нетрудовими доходами, вирубки садів і виноградників, розрухи тепличних сільських дворів, не було доступу до місцевих ринків. Тоді ще ніхто не міг знати, що вже найближчим часом призупинять роботу заводи й фабрики, а інфляція буде постійним супутником життя.

Звичайно, вищезгадані форми організації виробництва, хоч і є прогресивними, проте такі види діяльності, як кооперативи, інтегровані підприємства, заклади сільського зеленого туризму, культури й мистецтва, дозвілля та спорту повинні бути мотивовані суспільством. Це в свою чергу приведе до розв'язання проблем ліквідації депресивності села, нівелюється гострота питання зай-

нятості, доходів, освіти й соціального рівня життя селян.

Так, використання жіночої праці для реалізації чи то виробленої сільськогосподарської продукції, чи іншого роду споживних вартостей значно збільшує сукупне соціально-економічне навантаження на жінок. На сільську жінку накладається комплекс різних ситуацій, які впливають на формування сім'ї, її внутрішнього мікроклімату, в якому виховуються діти. Проте незадовільного життєвого становища буде значно менше, що активно позначиться на фізичному та психологічному стані сільської жінки, а потім позитивно – на здоров'ї майбутнього покоління, яке є найвищою цінністю суспільства в цілому.

Така картина характеризує ту всю особливість жіночої праці й ставлення суспільства та держави до соціальності самого життя, оскільки на селі існує певне соціальне незадоволення селян, загострюється відчуття несправедливості, пов'язане з бажанням одержувати нині належний рівень достатку та якості життя. Виживаючи в цих складних соціальних умовах, не одержуючи належної оцінки своєї праці та певного задоволення від неї, девальвується особистість сільської жінки. Тому децентралізація владних повноважень повинна сприяти розв'язанню цих проблем реалізацією запропонованих нами дій.

Висновки. З огляду на вищевикладене потрібно визначити, що процес соціально-економічного розвитку нашого суспільства повинен відбуватися на принципово нових напрямках, які ґрунтуються на власному базисі нашої країни з урахуванням здобутків, нагромаджених людством, національних особливостей і різного роду надбань для забезпечення належного рівня життя людей. Ця новизна в конкурентоспроможності розвитку економіки України має створюватися на потенціалі ресурсів, що включають матеріально-технічний та людський капітал на трудовому потенціалі свого народу. Особливою складовою людського капіталу на селі є жіноча праця, яка формує обличчя суспільства, через призму якої проглядається рівень життя всього сільського населення.

Поглиблюючи вивчення можливостей пізнання нових соціальних явищ, потрібно з більшою відповідальністю ставитися до надмірного виробничого й соціального навантаження на сільських жінок, їх вагомому внеску в суспільне виробництво аграрної сфери. Адже тривалість робочого часу жінки-селянки майже удвічі більша, ніж у тих жінок, які зайняті в інших галузях національного господарства, а жінка, яка зайнята тільки в особистому селянському господарстві, виконує різні види робіт, і ще зі значними затратами ручної праці.

Водночас загострення кризової демографічної ситуації на селі та зниження життєвого рівня селян знаходяться у сфері соціально-економічних відносин. Без створення належ-

них умов проживання сільських людей і, зокрема, участі жінки-селянки у житті й виробництві на належному рівні, передусім, у дорожньо-транспортному питанні, – сільське життя неможливо покращити. Бажаним є включення жіночих аспектів у модель розвитку сільської соціальної сфери, адже це є окремою основною складовою в збереженні та подальшому розвитку життєвого й трудового потенціалів сільського населення. Дотримання в нашій країні законодавчих і нормативних актів щодо використання жіночої праці, враховуючи при цьому її особливості, стане дійовим напрямом у поліпшенні життєвого й трудового потенціалу сільського населення, відродження українського села.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Людський капітал на селі: наукові основи, стан проблеми розвитку / О.М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 278 с.
2. *Колот А.М.* Теоретичні і практичні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу / А.М. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 19–27.
3. Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості // І. Волосевич, Т. Конописька, Т. Костюченко, Т. Марценюк. – К.: ВАІТЕ, 2015. – С. 76.
4. *Михайлова Л.І.* Економічні основи формування людського капіталу в АПК / Л.І. Михайлова. – Суми: Довкілля, 2003. – 326 с.
5. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
6. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка гендерного законодавства та національних програм / ІКЖУ – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 64 с.
7. *Славкова О.П.* Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. // Сумський нац. аграр. ун-т, 2010. – 330 с.
8. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990-2014 роки): кол. моногр. [у 2 т.] авт.-упор.: І.М. Демчак, Ю.О. Лупенко, М.К. Орлатий [та ін.]. – К.: НАДУ, 2016. – Т. 2. – 440 с.
9. Самооцінка населенням стану свого здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2016 році. Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 148 с.
10. Українські традиції / Упорядкування та передмова О.В. Ковалевського. – Харків: Фоліо, 2004. – 574 с.
11. *Bartel, A.P.*, 1991. Productivity gains from the implementation of employee training programs. Working paper no. 3893 (National Bureau of Economic Research, Cambridge).
12. *Hockmann, H. u. Schmitt, G.* Vermachlaessigte oekonomische und agrar –politicshe Aspekte technischer Fortschuitte in der Landwirtschaft / Agrarwirtschaft, 44. Jg. Heft 2. S. 95-108, 1995.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Фахове рецензування: 27.04.2017 р.

* * *

*Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук, директор
Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція*

Ефективність зовнішньоекономічної діяльності прикордонного Закарпаття

Постановка проблеми. На нинішній час в Україні офіційно визначеним є євроінтеграційний пріоритет. Ключовим питанням порядку денного відносин Україна-ЄС залишається ратифікація Угоди про асоціацію на заміну чинної Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС. Невід'ємною складовою майбутньої Угоди про асоціацію стануть положення про формування поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Переговори щодо зони вільної торгівлі розпочалися з 18 лютого 2008 року. Передумовою цього став вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ).

Створення ЗВТ є найвагомішою складовою Угоди про асоціацію. Це пов'язано з тим, що всеохоплююча ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералізацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні й фітосанітарні правила, конкурентна політика, державні закупівлі, інше) [6].

Необхідно зазначити, що щодо ЗВТ обидві сторони задекларували мету лібералізувати 95% торгівлі та дозволити виняток для 5%, головним чином, сільськогосподарських товарів [7].

Європейський вектор розвитку зовнішньої політики України, структурні зрушення в українській економіці в рамках вступу до СОТ та її інтеграція у міжнародну економі-

чну систему визначають необхідність обґрунтування економічних наслідків лібералізації торгівлі для агропродовольчого ринку [13].

Вигідне географічне положення Закарпатської області дало їй можливість у 2004 року де-факто одержати статус безпосереднього сусіда розширеного Європейського Союзу, "зовнішнього регіону" ЄС. Очікується, що вона може стати полігоном для відпрацювання можливих механізмів про формування поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі[3].

Із цього погляду актуальність даного дослідження полягає в оцінці сучасного стану й визначенні основних тенденцій зовнішньої торгівлі Закарпатської області з прикордонними країнами ЄС агропродовольчою продукцією у 2000-2015 роках і розробці прогнозу її розвитку на коротко- та довгострокову перспективу. Це дасть змогу не тільки прогнозувати обсяги імпорту й експорту, але й рекомендувати нові географічні ніші для українського експорту, розробляти заходи щодо виробництва товарів, які б замінили імпорт в умовах формування ЗВТ з ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчою продукцією регіонів України та частково Закарпатської області знайшли своє відображення в працях А.В. Балян [2], В.П. Галушко [3], Л.В. Діброви [4], В.Ф. Хоменка [3], С.М. Кваші [8], І.Ф. Коломієць [9], С.М. Милославського [10], Т.С. Непомнящої [11], Nylene, Kherallah J.C.Bbeghin, E Wesley Peterson [12], П.Т.Саблука [13], Але питання аналізу зовнішньоекономічної

діяльності й визначення тенденцій його розвитку, а також оцінки експортно-імпортних відносин у прикордонному регіоні України залишаються недостатньо дослідженими та потребують поглибленого вивчення.

Дослідження прикордонного регіону в системі зовнішньоекономічних відносин здійснено з погляду формування нової системи стосунків в умовах європейських інтеграційних процесів при Асоційованому членстві в ЄС. Зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні контакти на різних рівнях і в різних проявах забезпечують позитивні зрушення в економіці та в гуманітарній сфері прикордонного регіону [2].

Мета статті – обґрунтування основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією між Закарпатською областю й прикордонними країнами ЄС з метою посилення регульовальної, нормативної, прогнозної та стимулювальної функцій державних органів влади в умовах формування ЗВТ.

Виклад основних результатів дослідження. Участь у зовнішньоекономічній діяльності має важливе значення як для окремої області, регіону, так і для країни в цілому. Статистичні дані показують, що область активно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, щороку нарощуючи обсяги експорту й імпорту. Зовнішньоекономічні зв'язки є

важливим стимулом прискорення росту та підвищення ефективності сільського господарства та переробки аграрної продукції.

Україна, та зокрема Закарпатська область, має потужний експортний сільськогосподарських потенціал, зумовлений наявністю всіх факторів виробництва (площі родючих земель, дешева робоча сила, значна питома вага спеціалістів аграрного сектору та інше), близькість до ключових ринків збуту – країн ЄС, Близького Сходу й Північної Африки. Харчова промисловість України, основною сировинною базою якої є вітчизняне сільське господарство, була серед головних рушійних факторів відновлення економіки, яке почалося у 2000 році [8].

Зовнішня торгівля України та частково Закарпатської області у 2010-2015 роках відображала як спадкові, так і нові тенденції, пов'язані з виходом української економіки з кризи. Стійке збільшення торговельного дефіциту через випереджальне зростання імпорту в 2005-2008 роках було призупинено наслідками світової економічної кризи, що вплинуло як на традиційні ринки українського експорту, так і на власне економіку України.

Місце Закарпатської області серед областей Карпатського регіону за основними показниками зовнішньоекономічної діяльності у 2015 році демонструють дані таблиці 1.

1. Показники зовнішньоекономічної діяльності областей Карпатського регіону та України в цілому з країнами ЄС у 2015 р.

Показник	Область, регіон, млн дол. США					Місце Закарпатської області
	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Україна	
Експорт	1094,4	373,0	1206,3	108,3	38127,1	2
у т.ч. товарів	905,5	327,6	836,6	87,8	28390,5	1
послуг	188,9	45,4	369,7	20,5	9736,6	2
із них агропродовольча продукція	19,0	10,5	29,3	1,6	1411,3	2
частка, %: товарів у загальному обсязі	82,7	87,8	69,4	81,1	74,5	2
агропродовольчої продукції, %	2,1	3,2	3,5	1,8	5,0	3
послуг у загальному обсязі	17,3	12,2	30,6	18,9	25,5	3
Імпорт	1011,5	294,5	1447,9	78,4	37516,4	2
у т.ч. товарів	990,6	281,3	1397,7	76,6	31993,4	2

з них: агропродовольча продукція	20,1	8,1	60,1	1,1	1234,3	2
послуги	20,9	13,2	50,2	1,8	5523,0	2
Питома вага, %: товарів у загальному обсязі	97,9	95,5	96,5	97,7	85,3	1
частка агропродово- льчої продукції	1,9	2,9	4,3	1,5	3,8	3
послуг у загальному обсязі	2,1	4,5	3,5	2,3	14,7	4
Сальдо зовнішньої торгівлі	82,9	78,5	-241,6	29,9	610,7	1
у т.ч. товарів	-85,1	46,3	-561,1	11,2	-3602,9	3
з них агропродовольча продукція	1,1	2,4	-30,8	0,5	177,0	2
послуги	168,0	32,2	319,5	18,7	4213,6	2

Джерело: Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області // Стат. зб. – Ужгород, 2015. – 60 с. [5]. Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. Ужгород 2016 р. [14]. Стат. щорічник України за 2015 р. Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016. [15].

Із даних таблиці видно, що за більшістю показників Закарпатська область займає друге місце, а за деякими – крім Львівської – її випереджає ще й Івано-Франківська область. За таких показників частка експорту та імпорту Закарпаття в Україні в цілому все ще залишається низькою.

Структура експорту продукції сільського господарства в торгівлі Закарпатської області України з країнами ЄС у 2000-2015 роках постійно змінювалася залежно від кон'юнк-

тури ринку, врожаю сільськогосподарських культур у цих країнах і т.д. Основну частку експорту в 2013-2015 роках мають такі товари: продукти рослинного походження (2,3%), готові харчові продукти (2,3%) (табл. 2).

Водночас необхідно відзначити збільшення частки обсягів експорту деякої продукції переробної промисловості у 2015 році порівняно із 2014-м.

2. Експорт із Закарпатської області в країни ЄС товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, тис. дол. США

Товари	Експорт					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	215296	552333	1156645	1299966	1382796	1094380
Живі тварини; продукти тваринного походження	535	3605	5	124	96	2571
Продукти рослинного походження	5499	9470	9524	11544	18834	25628
Жири й олії тваринного або рослинного походження	6	45	–	6839	6061	8897
Готові харчові продукти	4224	17812	40632	17555	7773	25340
Усього товари 1-24 груп	10264	30932	50161	36062	32764	62436
Частка товарів 1-24 груп, %	4,8	5,6	4,3	2,8	2,4	5,7

Джерело: Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. – Ужгород, 2016 [14]. Стат. щорічник України за 2015 р. – Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016 [15].

3. Імпорт до Закарпатської області із країн ЄС товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, тис. дол. США

Товари	Імпорт					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	183903	686374	1348604	2062493	1734557	1011507
Живі тварини; продукти тваринного походження	610	3543	4367	5572	11896	5692
Продукти рослинного походження	3438	1547	7397	18195	12558	18265
Жири й олії тваринного або рослинного походження	105	122	302	123	123	81
Готові харчові продукти	9175	13913	34900	84397	64552	41710
Усього товари 1-24 груп	13328	19125	46966	108287	89129	65748
Частка товарів 1-24 груп, %	7,2	2,8	3,5	5,2	5,1	6,5

Джерело: Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. – Ужгород, 2016.

Стат. щорічник України за 2015 р.[14]. Державна служба статистики України. К.: Консультант, 2016 [15].

Останніми роками спостерігалася чітка тенденція до зменшення вартісного показника імпорту продуктів харчування з ЄС у Закарпатську область України.

Причиною даного явища стали загальне збільшення вартості товарів у світі та зростання серед регіонального населення частки громадян, які готові платити більше грошей за якісніші, у тому числі імпортні, товари, які не виробляються в Україні, лібералізація умов імпорту продукції в Україну (зниження ставок ввізного мита).

Обмежувальними факторами зростання імпорту в 2014-2015 роках було зменшення обсягів реалізації продукції в середині області через скорочення платоспроможного попиту населення, а також проблеми в імпортерів з одержанням кредитів, розмитненням товарів, одержанням дозвільних документів тощо.

Існуючі тенденції зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими й продовольчими товарами, а також аналіз поточної ситуації по ринках основних товарів зазначених груп дає можливість прогнозувати збільшення

обсягів зовнішньої торгівлі ними в 2016 році порівняно з 2014-2015 роками на 3-5% при песимістичному та оптимістичному варіантах перебігу подій (попередні дані)[16].

Щодо географії експорту агропромислової продукції Закарпаття, то левові частки в товарообороті продукції країн Європейського Союзу мають Угорщина 48,0%, Австрія – 6,0, Італія – 4,9, Нідерланди – 2,0, Німеччина – 7,3, Польща – 5,4, Словаччина – 7,2, Румунія – 2,3, Чехія – 4,3%, які є основними партнерами Закарпатської області, й інші – 12,6%.

Імпорт товарів у 2015 році з наведеними країнами ЄС становив 531,4 млн дол. США (52,5% від загального обсягу). За аналізований період обсяги імпорту товарів Закарпаття переважали обсяги експорту. У 2015 році сальдо зовнішньої торгівлі товарами було позитивним і становило 82,3 млн дол. США, але агропродовольчої продукції – негативним упродовж останніх 15 років.

Аналізуючи зовнішню торгівлю України з Європейським Союзом, передусім треба враховувати масштаб економік цих країн.

4. Динаміка товарообороту агропродовольчої продукції України з країнами Європейського Союзу, млрд дол. США

Показник	Рік															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Імпорт	0,3	0,3	0,4	0,6	0,7	1,0	1,2	1,4	2,5	2,1	2,1	1,2	1,4	1,3	1,3	1,2
Експорт	0,3	0,4	0,8	0,6	0,8	0,9	1,2	1,7	3,2	1,8	1,9	1,4	1,1	1,3	1,2	1,4
Сальдо	0	0,1	0,4	0	0,1	-0,1	0	0,3	0,7	0,3	-0,2	0,2	-0,3	0	-0,1	0,2

Джерело: Дані Державної служби статистики України [15].

Гальмівними чинниками розвитку зовнішньої торгівлі в сучасний період є недосконалість та суперечливість законодавства і його часті зміни, що значно підвищує ризик для інвесторів, складність при заснуванні підприємств у цілому (не тільки тих, які б займалися зовнішньоекономічною діяльністю, торгівлею агропродовольчою продукцією), відсутність належної підготовки кадрів для здійснення підприємницької діяльності в тому числі. Відчувається потреба в належній інформаційній підприємницькій інфраструктурі. Одним із стримувальних факторів виходу підприємницьких структур на зарубіжні ринки залишається відсутність належної підтримки з боку органів влади й управління як на державному, так і регіональному рівнях [12].

Дослідженнями встановлено, що українським виробникам варто сконцентрувати зусилля на переробці продукції рослинництва й експорті м'ясних виробів, макаронів.

Найважливішим регуляторним інструментом у даному напрямі може стати запровадження процедури відшкодування експортного ПДВ в автоматичному режимі тим структурам, що торгують на зовнішніх ринках продукцією переробки, а не сировиною. Введення такого обмеження свого часу вже дало позитивний ефект у вигляді переорієнтації на експорт соняшникової олії замість насіння. Виробництво та експорт сировини не можуть бути ні точками зростання, ні драйверами росту економіки.

Аналіз підтверджує, що розвиток зовнішньоекономічної діяльності гальмує невідповідність земельного питання. Огляд законодавчих ініціатив щодо запровадження ринку землі переконує, що в нашій країні вже склалися всі передумови для його ефективного використання.

Однак запровадження масштабного обігу земель необхідні: врегулювання земельного законодавства, визначення кваліфікаційних вимог, професійний рівень, досвід роботи на землі, проживання в сільській місцевості й фахова освіта.

Значного розвитку набула в областях України тіньова зовнішньоекономічна діяльність. Дослідженнями встановлено, що в регіонах України сформовані структури, які діють винятково в своїх інтересах, як особливий інструмент нової економічної політики держави. Важливо зазначити, що політична набутова в країні хоч і зазнала змін порівняно з колишнім Радянським Союзом, проте майже не змінилася. Тіньові гроші вкладали не у виробництво, а в такі сфери економіки, такі нові зовнішньоекономічні структури, де вони приносили максимально можливий, щонайшвидший прибуток.

Поєднання економічних і силових структур створило в Україні своєрідну "державу в державі", "тіньову зовнішньоекономічну діяльність" або "групу із зовнішньоекономічної діяльності". Це зовнішньоекономічний інтерес, який прирікає до провалу будь-яку спробу покласти край такій системі в регіонах України [10].

Проблема тінізації зовнішньоекономічної діяльності піднімається до рівня національної безпеки. Її розв'язанням має займатися держава через спеціально опрацьований механізм.

Потребує більшої уваги розвиток співпраці із прикордонними областями сусідніх держав на рівні малих та середніх аграрних і переробних підприємств. Ми погоджуємося з думкою Т.С. Непомнящої, "... що експортна політика України має охоплювати всі державні заходи, які здатні підвищити обсяги експорту" [11]. Політика держави повин-

на сприяти розвитку всіх аграрних та переробних підприємств, які провадять зовнішньоекономічну діяльність продовольчих товарів [9].

Створення спільних підприємств в Україні нині є явищем дуже актуальним і позитивним, оскільки спільні підприємства дають значні інвестиції й нові технології управління, стимулюють процес виробництва конкурентоспроможної продукції, полегшують її вихід на міжнародні ринки.

Спільне підприємництво – це діяльність, яка ґрунтується на співробітництві з іноземними підприємствами, організаціями або підприємцями на основі спільного розподілу прибутків і ризиків від її здійснення. Малий розмір мінімального статутного фонду, проста реєстраційна процедура, відсутність необхідності випуску акцій зумовлюють перевагу акціонерних товариств при створенні малих та середніх спільних підприємств, особливо в аграрному секторі.

У процесі формування сприятливого середовища для спільного підприємництва в Україні потрібно перебороти відірваність від міжнародних структур й інтенсивно розвивати внутрішню ринкову структуру.

Висновки. З огляду на стан зовнішньої торгівлі України сільськогосподарськими товарами можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку необхідно активізувати двосторонню торговельно-економічну й інвестиційну співпрацю з європейськими країнами та предметно обговорити можливість винайдення взаємовигідних шляхів збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту.

Для поліпшення зовнішньоекономічної діяльності необхідно, передусім, досліджувати такі головні проблеми як структурна трансформація, співвідношення між експортом й імпортом, формування зовнішньоторговельного балансу, інтеграція детінізації зовнішньоекономічної діяльності.

Створення ЗВТ є найвагомішою складовою Угоди про асоційоване членство України в ЄС. Це пов'язано з тим, що всеохоплювальна ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералі-

зацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні й фітосанітарні правила, конкурентну політику, державні закупівлі тощо).

Зростання обсягів експорту агропродовольчою продукцією в умовах створення ЗВТ з ЄС, є: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, розробка принципово нових форм державної підтримки виробників агропродовольства, гармонізація національних стандартів з європейськими, оновлення матеріальної бази аграрних і переробних підприємств, інвестиції у розширення інфраструктури та підготовка кваліфікованих кадрів[4].

Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області має бути спрямована на пошук нових ринків і зайняття стабільних позицій на них. Структура експорту й імпорту області потребує трансформаційного вдосконалення, щоб приносити якнайбільший ефект.

Закон "Про транскордонне співробітництво (прийнятий 24 червня 2004 р.) фактично ігнорує роль транскордонного співробітництва як одного з інструментів регіонального розвитку і не розглядає його як складову регіональної політики в Україні, тоді як в Європейському Союзі програми транскордонного співробітництва є складовою регіональної політики та механізмом регіонального розвитку.

Поряд із цим Закон не враховує зміни механізму підтримки транскордонного співробітництва з боку Європейського Союзу. Управління у сфері транскордонного співробітництва в Україні здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування відповідно до їхньої компетенції. Проте управління транскордонним співробітництвом в основному полягає в його координації. Координацію розробки укладення та організацію виконання міждержавних договорів України з питань розвитку транскордонного співробітництва здійснює Міністерство закордонних справ України [1].

Одним із шляхів детінізації зовнішньоекономічної діяльності є втілення механізму, що ґрунтується на засадах фіксації обся-

гів експорту й імпорту товарів в Україні та в зарубіжних країнах і зіставлення їх між собою з урахуванням корекції на умовах поставки продовольчих товарів.

Зіставлення динаміки цін експорту по сільському господарству і харчовій промисловості з динамікою на європейському ринку є також одним зі шляхів детінізації зовнішньоекономічної діяльності в Закарпатській області.

У перспективі доцільно проаналізувати досвід ведення зовнішньоторговельної діяльності підприємств аграрного сектору європейських країн з метою обґрунтування

позитивних моментів, які можна втілити в життя в Україні. Невідкладним є дослідження щодо активізації діяльності суб'єктів господарювання Карпатського регіону в цілому та його областей, зокрема, у процесах транскордонного співробітництва.

У результаті зростання українського агропродовольчого сектору в умовах активних інтеграційних процесів значно збільшиться дохід аграріїв, що поліпшить макроекономічні показники країни, сприятиме підвищенню продуктивності праці й добробуту сільського населення.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про транскордонне співробітництво", прийнятий Постановою ВРУ від 24 черв. 2004 р. – № 1861-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – №13. – С. 43.
2. *Балаян А.В.* Досвід аграрних реформ в Угорщині та Україні / А.В. Балаян, Н.І. Шуфрїч / УААН, Закарпатський інститут агропромислового виробництва. – К.: Нора-Прінт, 2004. – 148 с.
3. *Галушко В.П.* Економічний механізм регулювання ринку в країнах Європейського Союзу / В.П. Галушко, В.Ф. Хоменко // Економіка АПК. – 1998. – №11. – С. 3-7.
4. *Діброва Л.В.* Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: моногр. / А.Д. Діброва. – К.: ВПД "Формат", 2008. – С. 351-355.
5. Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області. // Стат. зб. – Ужгород, 2016. – 60 с.
6. Інформація щодо створення зон вільної торгівлі / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=13771&cat_id=13771.
7. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ier.kiev.ua/.
8. *Кваша С.М.* Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку: моногр. / С.М. Кваша. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. – 252 с.
9. *Коломієць І.Ф.* Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства в процесі його інтернаціоналізації: моногр. / І.Ф. Коломієць. – Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2004. – 248 с.
10. *Милославський С.М.* Права людини і мафія / С.М. Милославський // Голос України. – 1995. – №138(1138).
11. *Непомняця Т.С.* Стимулювання експортної діяльності підприємств малого та середнього бізнесу / Т.С. Непомняця // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2 (32). – С. 146-154.
12. *Nylene, Kherallah J.C.Bbeghin, E Wesley Peterson.* Impact of official development assistance on agricultural growth saving and agricultural imports / Agricultural // (1994) 99-110.
13. *Саблук П.Т.* Агroeкономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку: моногр. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. – 372 с.
14. Статистичний щорічник Закарпаття за 2015р. Ужгород, 2016 р.
15. Статистичний щорічник України за 2015 р. Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016.
16. Державна підтримка українського експорту. – Проект Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.ukrexport.gov.ua/](http://www.ukrexport.gov.ua/).

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017 р.

Фахове рецензування: 31.05.2017 р.

* * *

*Yulian T. Kzhyzhanowskyi, professor
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute, Poland*

Aspekts of the implementation of sustainable agriculture policy in the European Union

Formulation of the problem.

The aim of the study is to present new solutions with regard to sustainable development of agriculture on the basis of abundant literature that results from the implementation of the Multiannual Programme 2011-2014 by the Institute of Agriculture and Food Economics. At the same time, the study is based on EU documents (e.g. Commission working paper [Impact 2011], meaningfully subtitled “CAP greening”).

The Communication of the European Commission [Communication 2010] that determines the CAP development path till 2020, indicates two main tasks for the years to come. One of them is ecological sustainability. This concept has the crucial significance for the essence of the sustainable development concept [Jeżowski 2015].

The ecological sustainability is implemented through the following instruments: new pro-ecological payment within pillar I, extension of cross-compliance on climate changes [Webster 2002], two priorities concerning environment in the Rural Development and Research, innovation, knowledge transfer and improved Farm Advisory System.

Payment for agricultural practices beneficial for the climate and the environment, i.e. greening, is a mandatory component of the new direct payments system. 30% of the national envelope, i.e. about EUR 1 billion, has been allocated to fund it.

Greening takes place through:
crop diversification,
preservation of permanent grassland,
preservation of ecological focus areas (EFA)

What is more, it is possible to diversify crops through a balanced practice under the agricultural, environmental and climatic measure of Rural Development Programme 2014-2020 by compliance through the requirement concerning *cultivation of at least four crops in the main crop during the year, while the total percentage of the main crop and all cereals in the sowing structure may not exceed 65%, and the proportion of each crop may not be less than 10% (crop – defined in Article 44 (4) of the Resolution of the European Parliament and of the Council (EU) No. 1307/2013,*” under Package 1.

All farmers entitled to single area payments are obliged to implement greening. Depending on the area of arable land on the farm and the proportion of permanent grassland on the farm, farmers are obliged to comply with one, two, or three greening practices.

EU regulations provide for a number of exemptions from the obligation to comply with them, e.g. farms where permanent grassland makes up 75% of agricultural land or farms with high percentage of arable land used for production of grass or other green fodder crops, or fallowed due to favorable environmental impact are exempted from the obligatory crop diversification or maintenance of ecological focus areas provided that the remaining arable land does not exceed 30 ha.¹

Farms that take part in the small farm scheme are eligible for this payment in spite of the fact that they are “exempted” from greening.

---

¹ See – exemptions with regard to crop diversification – Article 44 (3) of Regulation No. 1307/2013 or maintenance of ecological focus areas – Article 46 (4) of Regulation No. 1307/2013.

The greening payment is automatically assigned to farmers whose agricultural production complies with the principles of ecological farming² – this regulation applies only to the part of the farm area which is used for ecological production pursuant to Article 11 of Regulation (EC) No. 834/2007.

If a farmer fails to comply with greening practices, they incur an administrative penalty that consists in reduction in the amount of direct payments they receive in the specific year.³ During the first two years of the implementation of greening (2015 and 2016) the penalty will not exceed the amount of the greening payment, and it will amount to a portion of or the entire greening payment depending on the severity of non-compliance.

In further years, however, it will be possible for the penalty to exceed the greening payment (in 2017, by up to 20%, from 2018 on, by up to 25%), which in some cases means that the penalty for non-compliance with greening practices will result in a reduction in other payments.

The main results of the research.

Crop diversification is a requirement that covers farms with the minimum of 10 ha of arable land, there are following variants:

(a) from 10 to 30 ha of arable land – these farms are obliged to cultivate at least two different crops on the arable land, and the primary crop may not take more than 75% of the arable land,

(b) above 30 ha of arable land – these farms are obliged to cultivate at least three different crops on the arable land, and the main crop may not take more than 75% of the arable land, and the total area of two crops may not exceed 96% of the arable land.

The following are considered different crops:

- genus in the botanical classification of crops;
- a species from the *Brassicaceae* family, *Solanaceae* family, and the *Cucurbitaceae* family;
- winter and spring forms of the same genus;

- fallow land;
- grass or other green fodder crops.

As far as calculation of crop proportions is concerned, a farmer may declare a specific plot of land for payment only once per year the application is submitted.

In order to protect permanent grassland, which greatly contribute to the preservation of biodiversity and play a particularly important role in carbon dioxide absorption and soil protection, obligations have been introduced with regard to permanent grassland maintenance. Under these requirements, it is forbidden to transform or plough designated permanent grasslands of high natural value within Natura 2000 sites, including areas on peat and fenland soils that require strict protection in order to achieve the goals of the Birds Directive (2009/147/EC) and the Habitats Directive (92/43/EEC). Each farmer who owns permanent grassland of high natural value has been individually informed of the fact in the information card enclosed to the provisionally filled in payment application in 2015.

If a farmer ploughs or transforms permanent grassland of great natural value, they are obliged to retransform the area to permanent grassland, apart from incurring the penalty in the form of payment reduction.

(2) What is more, in order to prevent mass transformation of permanent grassland to arable land, the nationwide obligation to maintain the share of permanent grassland in agricultural land area will be introduced in the country, and the proportion will not be allowed to decrease by more than 5% compared to the 2015 reference level.⁴ This mechanism is analogous to the current one under cross-compliance.

If the permanent grassland indicator decreases by more than 5% across the country, it will be necessary to implement corrective measures that consist in obliging farmers who have transformed permanent grasslands to restore the specific permanent grassland area or recreate the same area of permanent grasslands in other place.

² Farmers who comply with requirements defined in Article 29 (1) of Regulation (EC) No. 834/2007.

³ Pursuant to Article 77 (6) of Regulation No. 1306/2013.

⁴ The reference level is calculated as the ratio of the permanent grassland area (declared in 2012) and new permanent grassland area that was not taken into account in 2012 and was declared in 2015) to the total area of agricultural land declared in 2015.

The farms obliged to preserve ecological focus areas are the ones with more than 15 ha of arable land, which have to have EFAs with the minimum area of 5%⁵ of the arable land area.

Farmers may classify the following features as ecological focus areas:

(1) fallow land where no agricultural production takes place between 1st January and 31st July (after this date, the farmer will be allowed to start agricultural production on the land again).

The following regulations apply to fallow land classified as an EFA:

- it is forbidden to sow and cultivate plants for production purposes, which includes the prohibition of grazing and cutting;

- it is allowed to use herbicides to prevent undesired plants from growing (according to the cross-compliance principle);

- it is allowed to sow field plant seeds in order to increase the benefits of biodiversity provided that such plants are not used for production purposes and as animal fodder.

(2) landscape features owned by the farmer:

A. Landscape elements protected under the Good Agricultural and Environmental Conditions (GAEC):

(a) trees that are monuments of nature;

(b) ponds with the area smaller than 100 m²;

(c) ditches whose width does not exceed 2 m;

B. Other landscape elements that meet the following criteria:

(a) hedges or tree belts with the maximum width of 10 m;

(b) free standing trees with the minimum crown diameter of 4 m;

(c) tree lines that include trees with minimum crown diameter of 4m; the distances between the trees shall not exceed 5 m;

(d) tree groups with overlapping tree crowns and mid-field coppices with the maximum area of 0.3 ha;

(e) balks between fields with the width between 1 m and 20 m, where no agricultural production takes place;

(f) ponds with the maximum area of 0.1 ha excluding reservoirs with concrete or plastic

elements, which include shore vegetation up to 10 m wide;

(g) ditches with the maximum width of up to 6 m, including open watercourses for irrigation and drainage, excluding canals made of concrete.

(3) buffer zones, including buffer zones on permanent grassland provided that they differ from neighbouring agricultural land – with the area

- defined under the GAEC (5 m, 10 m, or 20 m) and

- other buffer zones whose width is not smaller than 1 m and does not exceed 10 m.

Buffer zones may also include riparian vegetation belt up to 10 m wide along a watercourse. Agricultural production is not allowed in buffer zones, but grazing and cutting is allowed there.

(4) strips of land eligible for payment along forest edges between 1 m and 10 m wide.

Agricultural production is allowed in such land strips. If no agricultural production takes place, grazing or cutting is allowed provided that such strips of land can be differentiated from neighbouring arable land.

(5) coppices. Coppices treated as EFAs include species of the *Salix* and *Betula* genera, and *Populus nigra* with its hybrids. In the case of coppices, the area classified as EFA may constitute only 30% of the actual area (see Table 2 – weighting and conversion factors).

(6) areas forested after 2008 under RDP 2007-2013 (forestation of agricultural land) and RDP 2014-2020 that were eligible for single area payment in 2008.

(7) intercrops or green cover with grasses as companion crops for the main crops or mixtures of at least two species from the following crop groups: cereals, oil plants, fodder crops, small grain legumes, large grain legumes, and meliferous plants. Above mixtures are not kept on the same agricultural plot as a main crop in the year after the mixture was sown.

Area classified as EFA may constitute only 30% of the actual area.

Mixtures composed exclusively of cereal species are not considered an EFA.

In the case of large variation between EFAs on neighbouring farms, they can take advantage of the opportunity to meet the requirement

⁵ After the European Commission has presented the evaluation of the implementation of the practice after 2017, this percentage may be increased to 7%.

jointly. In such case, compliance with the following conditions is required:

- up to ten farmers may implement the EFA practice jointly;
- the farms have to be situated close to one another – 80% of the area of each farm has to be situated within a radius of 15 km, i.e. in within a circle with the diameter of 30 km
- only neighbouring ecological focus areas may be accounted jointly (no minimum area of the contact point has been defined);
- each farmer guarantees that at least half (50%) of the area that should be allocated to EFAs (i.e. area equal to 2.5% of their arable land) is situated on their farm. The remaining part may be implemented through the common EFA;
- EFAs covered by the joint implementation >may comprise a single area or several areas and be situated on the land owned by one or more farmers, i.e. not all farmers who take part in the joint implementation of the EFA practice have to take part in the creation of the common EFA;
- the farmers are obliged to conclude a written agreement concerning (i) financial details of the agreement and (ii) penalties incurred in case of non-compliance on the common EFA.

Thus, it can be seen that the government programme includes many possibilities to make our agriculture more environmentally friendly. When analysing progress in this regard, we should point to important links between the direct payment system and Rural Development Programme (RDP) 2014-2020. Environmental and climate goals are implemented through the greening payment. Requirements that are addition to good agricultural and environmental conditions and greening for selected areas (NATURA 2000, LFA, erosion areas) are included in RDP 2014-2020.

Greening, the main innovation in CAP for 2014-2020, was supposed to be a condition for supporting rural areas and agriculture in providing public goods – “public money for public goods” [Kociszewski 2012]. Looking on the development of CAP objectives and spendings, starting with the 1992 reform, what could be expected was the demand and shift of a large proportion of funds to the 2nd Pillar, including

the sustainable development goals. However, this has not happened, and even the policy for the current financial perspective was implemented, there had been a step backwards from the original assumptions [Matthews 2012].

The last serious reform that shaped Common Agricultural Policy until 2013 took place in 2003, in Luxembourg [Krzyżanowski 2005]. The decisions related to modification of the existing CAP instruments included also a decision to conduct a CAP health check in 2008.

This review also defined the directions of future changes to CAP (after 2013). “New challenges” concerning climate change, renewable energy, water management, biodiversity, measures related to restructuring of dairy industry and innovation with regard to the first four tasks were defined and added to CAP objectives.

According to Health Check findings [Report 2008], as far as the cross-compliance conditions related to the payments are concerned, two criteria were added to the Good Agricultural and Environmental Conditions – buffer zones along watercourses, and principles governing use of water for irrigation. A portion of Good Agricultural and Environmental Standards were made optional, which provided the opportunity to adjust those standards to specific natural conditions in Member States better.

Farms with up to 15 ha of arable land (originally, the Commission proposed that this obligation concerns agricultural land) are exempted from the obligation to maintain ecological focus areas (EFAs); the proportion of those areas on a farm was reduced from 7% (as proposed by the Commission) to 5%, but it can be raised to 7% after the Commission has presented the report, which is to happen by the end of March 2017, the list of categories of land classified as ecological focus areas has been expanded, e.g. by adding nitrogen-fixing crops (legumes), intercrops, and green cover, apart from fallow land, terraces, landscape features, agri-forest systems, short rotation coppice areas where mineral fertilisers and/or plant protection products are not applied, strips of land by the forest edge, and forested areas, from which a Member State is to select ones to be included in the regulations to be introduced there. To determine the EFA percentage, Member States may use

relevant weighting factors that reflect the environmental significance of specific areas.

The lower limit of arable land below which a farm is exempted from the crop diversification requirement was raised from 3 ha to 10 ha. Farms between 10 and 30 ha are required to cultivate two different crops (not three as the Commission proposed). The main crop cannot take more than 75% of arable land; and farms with more than 30 ha have to cultivate at least three crops on arable land, and the two primary crops cannot take more than 95% of arable land.

After Health Check findings, innovation, climate change and environmental protection are the cross-sectional theme in measures under the Rural Development Programme. Ecological farming now constitutes a separate measure.

A defined portion of measures under the new Rural Development Programme is supposed to contribute to the implementation of environmental and climatic aims. The minimum threshold for allocation of spendings from the European Agricultural Fund for Rural Development of 30% has been established for those measures (the European Commission originally proposed 25%). Apart from ecological farming, the agricultural, environmental and climatic measure, support for areas with natural and other particular constraints, their scope (extended due to negotiations) also includes investment in fixed assets with positive environmental and climatic impact and a group of forest-related measures for NATURA 2000 sites.

Under the agricultural, environmental and climatic programme, ecological farming, payments for Natura 2000 sites and payments related to the Water Framework Directive, the basic requirements have been supplemented with a regulation concerning agricultural activity with regard to agricultural land area (defined in Article 4 paragraph 1 (c), second and third indent of the direct payments regulation). Under the agricultural, environmental and climatic programme, ecological farming and Natura 200 payments as well as payments related to the Water Framework Directive, there can be no double financing (i.e. simultaneous payments due to compliance with the same requirements as in the case of greening payments).

Two years later, in the Commission document [Commission Communication 2010], the main demands related to the sustainable development of agriculture were restated. Environmental activity under CAP is supposed to improve due to the introduction of the mandatory green component in direct payments as well as through support for measures for the environment that are applied across the EU. The above may take the form of simple general measures that are performed annually (e.g. maintenance of grasslands, green cover, crop rotation, or ecological set-aside).

Under the regulations concluding the reform [Regulations 2013], most of Council's simplifying solutions concerning greening of direct payments have been preserved, just like in the Health Check.

The provision related to the obligation to maintain permanent grassland at the farm level has been modified. It has been limited to permanent grasslands of great natural value at Natura 2000 sites that include peat and fenland soils. What is more, if proportion of permanent grassland in the total agricultural land area has not decreased by more than 5% in a specific country, a possibility to maintain permanent grassland area at the national or regional level has been introduced instead of the farm-level maintenance, which was originally proposed by the commission

The scope of measures for pursuing agricultural and climatic goals has been extended. Apart from ecological farming, the agri-environmental programme, support for less favourable areas, they include also investment in fixed assets with positive environmental and climatic impact, a group of forest-related measures, NATURA 2000, and simultaneous increase in the minimum spendings on those purposes from 25% to 30% [Regulation 2013c].

In general, it can be said that there has been some progress in making agriculture more sustainable compared to the previous period (its extent will be possible to measure after the programmes have function for several years), though it has not been as big as it could be expected from the initial EU documents.

As stated above, the implementation of crop diversification as one of the primary greening tools is possible through the equivalent practice

under the agricultural, environmental and climatic measure under the RDP 2014-2020. Agri-environmental programmes have been an important element of the Rural Development Programme since Poland joined the European Union. Under the 2007-2013 financial perspective, PLN 2.5 billion were spent on the above objectives [ARiMR... 2015]. As far as the 2014-2020 period is concerned, the planned spendings amount to EUR 2 billion under measure 10 – Agriculture, environmental and climatic measure (EUR 1.184 billion) [RDP 2014].

The aim of the implementation of the agri-environmental programme under RDP 2007-2013 was the improvement of the condition of the environment and rural areas, including particularly:

- restoration or maintenance of valuable habitats used for agricultural purposes and preservation of biodiversity in rural areas;
- promotion of a sustainable farming system;
- proper use of soil and protection of waters;
- protection of threatened local farm animal breeds and local varieties of crop plants.

The following agri-environmental packages will be implemented under the agri-environmental programme (Annex 10 to the Programme):

- Package 1. Sustainable agriculture;
- Package 2. Ecological farming;
- Package 3. Extensive permanent grasslands;
- Package 4. Protection of threatened bird species and natural habitats outside Natura 2000 sites;
- Package 5. Protection of threatened bird species and natural habitats within Natura 2000 sites;
- Package 6. Preservation of threatened plant genetic resources in agriculture;
- Package 7; Preservation of threatened animal genetic resources in agriculture;
- Package 8. Protection of soil and waters;
- Package 9. Buffer zones.

The basic requirements under the agricultural, environmental and climatic programme have been supplemented with the requirement con-

cerning agricultural activity with regard to the area of agricultural land. This means that agricultural, environmental and climatic payments will cover only those obligations that exceed cross-compliance requirements, relevant criteria and minimum measures that result from the definition of agricultural activity, relevant minimum requirements concerning fertilisers and plant protection products, and other obligatory requirements established through national legislation. In the case for Natura 2000 sites payment, the Council's position has been changes, and the Statutory Management Requirements have been added to the basic requirements (just like in the original proposal by the Commission).

Regulation (EU) No 1307/2013 and its delegated and implementing acts require Member States to notify the Commission their decisions made in accordance with the underlying legal provisions. By 1 August 2014, Member States had to notify the Commission their main policy choices in respect of the direct payments' implementation, i.e.: equivalence, level of application of the ratio of permanent grassland, list of ecological focus areas (EFA) and application of collective EFA [Krzyżanowski 2015].

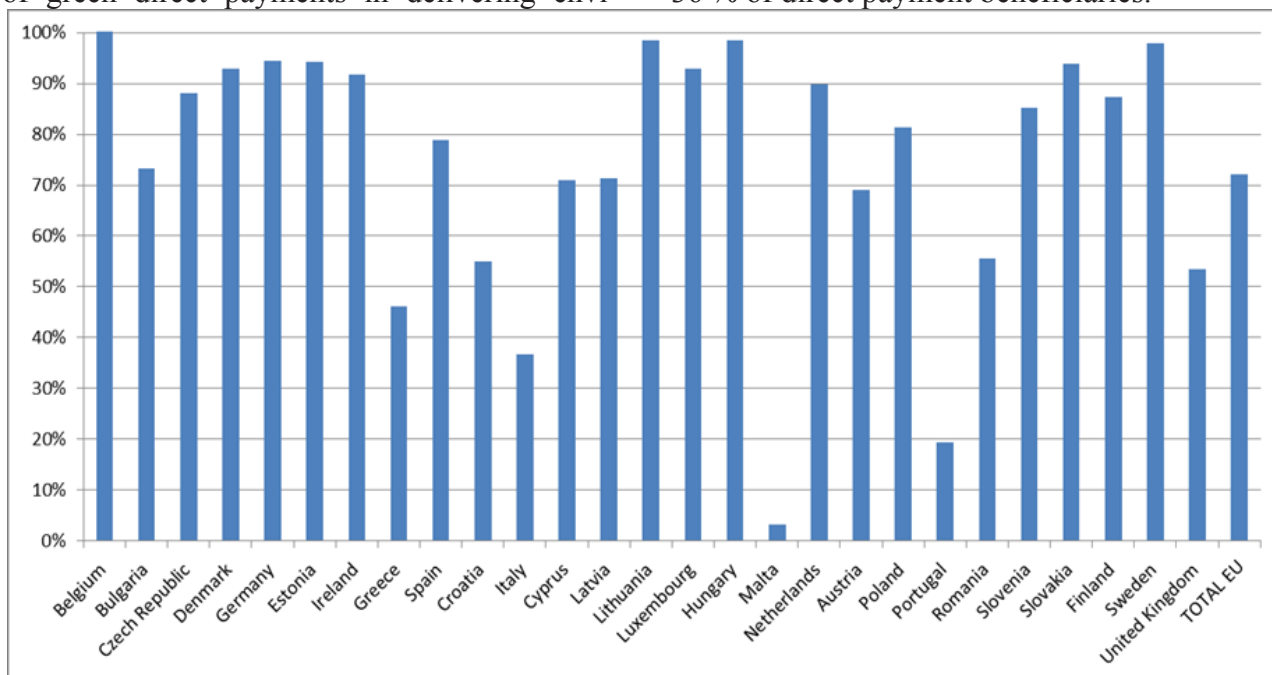
In this respect, five Member States notified their intention to offer their farmers the possibility to meet (some of) their greening obligations through equivalent practices. Only two Member States (NL and PL) will allow for collective implementation of EFA obligations. Among the chosen EFA elements, the most dominant is the nitrogen-fixing crops (all MS except DK), followed by land lying fallow (all except NL, RO), landscape features (at least one) (24 MS), short rotation coppice (20 MS), catch crops (19 MS), buffer strips (17 MS), afforested areas (14 MS), agroforestry areas (11 MS). Other sources indicate [Commission 2016] that farmers decided to sow nitrogen-fixing crops (45.4 % of the physical area on the ground), catch crops (27.7 %), to leave land lying fallow (21.2 %), and to observe landscape features (4.3 %).

Thus the experience of the first year of EFA maintenance is positive, especially in the case of Papilionaceae and fallow land.

According to MS notifications [Commission 2016 agricultural land subject to at least one

green direct payment obligation amounts to 72 % of the total EU agricultural area (Figure 1). This wide coverage demonstrates the potential of green direct payments in delivering envi-

ronmental and climate benefits on a large share of EU farmland. The share of farmers under at least one greening obligation makes around 36 % of direct payment beneficiaries.

Figure 1. Rate of hectares under at least one greening obligation in total agricultural area

Source: Member States' implementation data 2015, Eurostat farm structure survey 2013

Arable land under the crop diversification obligation amounts to 75 % of the total EU arable land. However, the differences across Member States are enormous, ranging from few per cent in Malta to almost 100 % in Hungary. arable land (see Figure 2). Those differences illustrate the diversified land structure. Generally the bigger the farm, the greater the diversification.

The detailed analysis shows [Commission 2016] that for 8 % of total arable land in Europe, representing approximately 10 % of total arable land under crop diversification, farmers have had to adjust a part of their crop production pattern in order to respect the thresholds for crop diversification (e.g. the main crop should not represent more than 75 % of the farm's total arable land). In fact, the amount of land on which farmers have to change crops to be compliant with such thresholds is estimated to be around 1% (which corresponds usually to only a few hectares compared with the total arable land of the farm). With soil erosion being a major problem for EU agriculture (about 13% of arable land), this greening requirement helps to

avoid a further deterioration of the current situation.

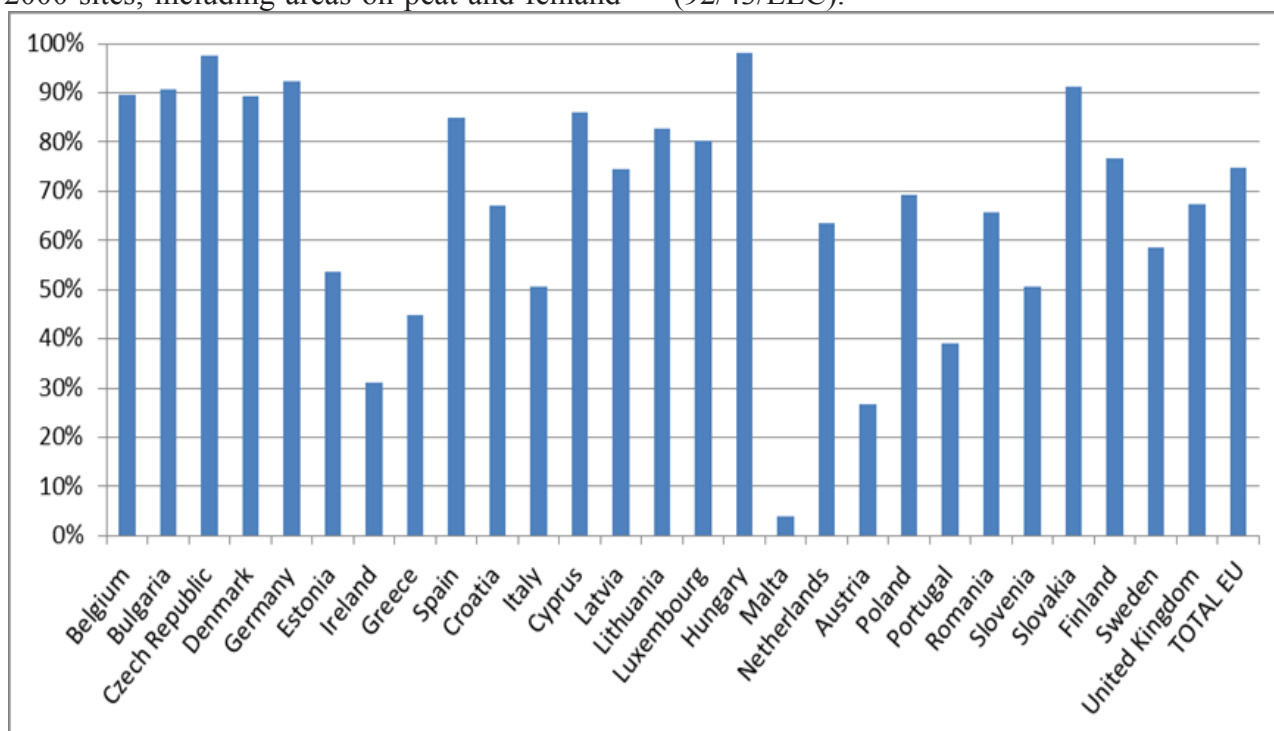
The 5% ecological focus area obligation is applicable to around 68 % of EU arable land. At national level, this value stands at around 90 % in Belgium, Bulgaria, the Czech Republic, Denmark, Germany, Hungary and Slovakia, while other Member States exhibit intermediate values between 40 % and 80 %.

The requirements for crop diversification and maintenance of permanent grassland are only to a limited extent dependant on choices by Member States and farmers. This is because rules are fixed at EU level. However, Member States and farmers do enjoy a large margin of decision in fulfilling the EFA requirement. This largely determines the environmental impact of the EFA obligation.

In order to protect permanent grassland, which greatly contribute to the preservation of biodiversity and play a particularly important role in carbon dioxide absorption and soil protection, obligations have been introduced with regard to permanent grassland maintenance.

Under these requirements, it is forbidden to transform or plough designated permanent grasslands of high natural value within Natura 2000 sites, including areas on peat and fenland

soils that require strict protection in order to achieve the goals of the Birds Directive (2009/147/EC) and the Habitats Directive (92/43/EEC).

Figure 2. Percentage of areas of arable land in farms subject to crop diversification obligations compared with total arable land at Member State level

Source: Member States' implementation data 2015, Eurostat farm structure survey 2013

If a farmer ploughs or transforms permanent grassland of great natural value, they are obliged to retransform the area to permanent grassland, apart from incurring the penalty in the form of payment reduction.

If the permanent grassland indicator decreases by more than 5% across the country, it will be necessary to implement corrective measures that consist in obliging farmers who have transformed permanent grasslands to restore the specific permanent grassland area or recreate the same area of permanent grasslands in other place.

The ratio of permanent grassland stands at 29 % of the total agricultural area in the EU. Ireland and the United Kingdom (Northern Ireland, Scotland and Wales) have the highest value with approximately 90 %, while the lowest ratio is found in Cyprus, Finland, Denmark and Malta. The average for the MS is 45 per cent.

Environmentally sensitive permanent grassland covers 16 % of total permanent grassland, albeit with a high variability across the EU. The

areas declared by farmers amount to 40 % of total permanent grassland in Natura 2000 areas.

Farmers exempted from greening obligations under the small farmers scheme¹⁵ represent 41 % of the total number of farmers but only 5 % of the total agricultural area benefiting from direct payments.

Equivalent measures were implemented in five Member States, mostly with agri-environmental and climate measures, and cover 6 % of the arable land, but 2 % of farmers. However, In Austria, equivalent practices under agri-environment climate measures account for 19 % of farmers and half of arable land.

Conclusions. The mandatory implementation of the agricultural practices associated with green direct payments may entail changes in land allocation and land use for the farmers concerned. Concerns were raised in this respect about the impact of these practices on the EU production potential, in particular on the spatial limitation on production and on the reduction of inputs linked to the introduction of the ecologi-

cal focus area (e.g. with the promotion of areas without production, such as land lying fallow).

The results of the review [Commission 2016] indicate that crop diversification obligation would not entail a substantial change over the medium term in land allocation and production potential.

The crop diversification measure successfully targets those farms that only cultivate one crop. The analysis shows that the area reallocation would predominantly take place in wheat, barley and maize.

The effect of green direct payments on land use and agricultural production is generally projected to remain very low over the medium term, with the noticeable exception of a slight increase in the share of permanent grassland, fallow land and protein grain production compared with a situation without green direct payments.

The calculations show that the introduction of greening obligations will not lead to changes across the EU of more than 1.5 % in agricultural production over the medium-term compared with a situation without green direct payments. Protein crops are the only crops expected to grow by more than 5 %

There will be 3.2 % more permanent grassland in 2025 than what is anticipated in the absence of green direct payments.

The impact of the EFA obligation on production potential, as measured in agro-economic models, confirm what was observed in 2015: the share of fallow land and of protein crops are likely to increase by 8.9 % and 4.4 % respectively against their long-term trend.

However, the actual impact on environmental outcomes depends — for certain aspects — on the choices made by Member States and farmers. This is the case in particular for ecological focus areas where nitrogen-fixing and catch crops are the predominant declared EFA types. Few Member States made use of the possibilities to limit the use of pesticides and fertilisers in these areas. Landscape features which are particularly important for the protection of biodiversity were not among the most declared EFA types. Thus, the current pattern of EFA types tends to limit the intended contribution of this instrument as regards the improvement of biodiversity on farms. In contrast, the expan-

sion of land lying fallow represents a positive development in this context.

The assessment [Commission 2016] shows that the practice of crop diversification was already applied on most arable land. Therefore, the greening requirement contributes to at least preventing the degradation of soil quality. Controlling the evolution of the ratio of permanent grassland in relation to the total agricultural areas contributes to the sequestration of carbon.

The studied material clearly shows that such emphasis has been put on agri-environmental matters for the first time in the history of CAP. As stated above, the current CAP includes a requirement that makes payment of 30% of direct payment on redirection of the agricultural sector towards greater sustainability (the so-called greening). Funds allocated to agri-environmental programmes have also increased greatly.

We have developed tools to measure progress of sustainable development of agriculture. Thus, we can analyse changes in EU agriculture. The analysed documents depict it quite optimistically. EU agriculture provides environmental public goods and contributes to decrease in climate fluctuation. It also significantly contributes to production of renewable resources.

CAP ensures protection of biodiversity and leads to improvement in protection of animal species and habitats.

An additional subject of research should cover external and internal conditions for sustainable development (which cannot be directly implied from the documents analysed above). The former category includes global factors of the following nature:

- economic – the global economic crisis, rapid fluctuation of various product prices, including prices of agricultural products, the necessity to ensure food security for individual countries, development of renewable agriculture,
- environmental – greenhouse gas, declining soil conditions, the necessity to take care of air and water quality to an extent greater than ever, and preservation of biological diversity.

In the agricultural sector itself, there are also conditions that result from increasingly numer-

ous ties between European and global agriculture through European Union's attempts at concluding integration agreements primary with the USA, Canada, or Japan. Agricultural trade agreements negotiated on the World Trade Organisation forum are also not without meaning (e.g. for our export opportunities, but primarily for the further chances to support the agricultural sector). If such agreements enter into force, it will likely influence the sustainable development of European agriculture. The negotiations may lead to certain trade-offs with regard to the greening of the sector.

Demographic changes in rural areas, difficulties in expanding the farm area (including growing land prices) and situation resulting from the state policy, including the division of available EU funds for agriculture and rural areas, may be classified as internal factors. Additional condition that is positive but difficult to measure is the increasing farmer's willingness to take joint actions.

On the other hand, unfavourable phenomena also occur – excessive pursuit of rapid increase in income, which results in use of means of production (seeds, animal-derived material, fodder) of uncertain quality, sometimes excessive use of chemicals, which leads to end products of dubious quality.

Once again, the multifunctional nature of agriculture in EU Member States should be pointed to, as an important feature of the sector, which is totally different from what can be seen in other countries, e.g. the USA, where agriculture is focused on maximisation of production and exports.

The European Union attaches importance to the “environmental” aspects of agriculture, such as: protection of the environment and biological diversity, preservation of landscape, cul-

tural heritage and traditional mode of life, food security, sustainable rural development, food safety, or animal welfare.

At the same time, it is not easy for EU agriculture to function in the international environment that has not accepted those values yet. A good illustration of the fact are the non-tariff barriers to trade with the USA, such as:

- animal welfare – EU standards in this regard are high and restrictive, which greatly affects production cost and reduces competitiveness of price of some EU agricultural products on international markets,
- certain technologies used for agricultural production in the USA, e.g. meat produced using growth hormone or ractopamine, use of chemicals for decontamination of meat, issue of meat from cloned animals, or food produced from genetically modified organisms.

It is to be supposed that EU patterns will become more popular due to development of societies in non-EU countries towards health- and environment-oriented direction.

The road, however, is not easy. It is worth mentioning here the so-called *Codex Alimentarius*, i.e. the collection of internationally agreed food standards that should be complied with by individual countries. The FAO/WHO Codex Alimentarius Commission includes 180 states and the European Community as members. The practical compliance with the standards varies strongly among individual countries.

So, there is a broad area for further research, especially when new information on implementation of “greening” in the EU agriculture becomes available.

Literature

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2010, The CAP Towards 2020: Meeting the Food, Natural Resources and Territorial Challenges of the Future*, European Commission, COM 672.

2. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A Budget for Europe 2020*, 2011, COM(2011) 500 final.

3. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020*, 2011, COM(2011) 0244 final.

4. *Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources* (the so-called Nitrates Directive), Official Journal of the European Union of 31.12.1991, L 375 and Official Journal of the European Union of 24.11.2009, L 309/71.

5. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora, Official Journal of the European Union of 22.07.1992, L 206.
6. Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides, Official Journal of the European Union of 24.11.2009, L 309/71.
7. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds, Official Journal of the European Union of 26.01.2010, L 20/7.
8. <http://www.arimr.gov.pl/o-arimr/information-about-the-agency/forms-of-aid-managed-by-arma/rural-development-programme-for-2007-2013-poland.html>.
9. http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/country-files/pl/factsheet_en.pdf
10. Impact Assessment – Common Agricultural Policy to 2020, Annex 2, COM(2011) 625.
11. Kociszewski K., 2014, *Ekologiczne aspekty zmian Wspólnej Polityki Rolnej a zrównoważony rozwój polskiego rolnictwa* [in:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* [20], PW Raport No. 100, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
12. Krzyżanowski J.T., 2014, *Przyszłość rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich*, SGGW, Warszawa.
13. Krzyżanowski J.T., 2005, *Niektóre elementy reformy wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej – 2003*, Problemy rolnictwa światowego, Volume XIII, SGGW, Warszawa.
14. Kwasek M., 2015, *Rolnictwo zrównoważone a bezpieczna żywność i zdrowie* (Synteza), [in:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (29), PW Raport No. 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
15. Matthews A., 2013, *Greening the CAP: A Missed Opportunity?*, The Institute of International and European Affairs, Dublin.
16. National Development Strategy 2020 – Active society, competitive economy, efficient state [2012].
Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 6 maja 2013 r. w sprawie krajowego planu działania na rzecz ograniczenia ryzyka związanego ze stosowaniem środków ochrony roślin, Monitor Polski, item. 536.
17. Regulation, 2013a, *Regulation (EU) No. 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Council Regulations (EEC) No. 352/78, (EC) No. 165/94, (EC) No. 2799/98, (EC) No. 814/2000, (EC) No. 1290/2005 and (EC) No. 485/2008*, Official Journal of the European Union of 20.12.2013, L 347/549.
18. Regulation, 2013b, *Regulation No. 1307/2013 of the European Parliament and of the Council (EU) of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009*, Official Journal of the European Union of 20.12.2013, L 347/608.
19. Regulation, 2013c, *Regulation No. 1308/2013 of the European Parliament and of the Council (EU) of 17 December 2013 establishing a common organisation of the markets in agricultural products and repealing Council Regulations (EEC) No. 922/72, (EEC) No. 234/79, (EC) No. 1037/2001 and (EC) No. 1234/2007*, Official Journal of the European Union of 20.12.2013, L 347/671.
20. Regulation, 2013d, *Regulation (EU) No. 1310/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down certain transitional provisions on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), amending Regulation (EU) No. 1305/2013 of the European Parliament and of the Council as regards resources and their distribution in respect of the year 2014 and amending Council Regulation (EC) No. 73/2009 and Regulation (EU) No. 1307/2013, (EU) No. 1306/2013 and (EU) No. 1308/2013 of the European Parliament and of the Council as regards their application in the year 2014*, Official Journal of the European Union of 20.12.2013, L 347/865.
21. Sprawozdanie z posiedzenia Rady UE ds. Rolnictwa i Rybołówstwa w dniu 18-20 listopada 2008r., internal documents of the Ministry of Agriculture and Rural Development.
22. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020 [2012].
23. System płatności bezpośrednich w latach 2015-2020, MRiRW, Warszawa 2015.
24. *Water Framework Directive, Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000*, Official Journal of the European Union of 22.12.2000, L 00.327.1.
25. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa* (15), J.St. Zegar (ed.), PW Raport No. 50, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
26. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa* (23), 2014, J.St. Zegar (ed.), PW Raport No. 100, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
27. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Rolnictwo zrównoważone a bezpieczna żywność i zdrowie* (Synteza), 2014, compiled by M. Kwasek, PW Raport No. 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
28. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa* (24), 2014, J.St. Zegar (ed.), PW Raport No. 109, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
29. Zegar J.St. (ed.), 2014, *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*, Dr hab. Józef St. Zegar (ed.), PW No. 30 IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2006. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (3), Prof. Dr hab. Józef St. Zegar (ed.), PW No. 52 IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2006.
30. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (4), Prof. Dr hab. Józef St. Zegar (ed.), PW No. 59 IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2007.
31. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (19), Prof. Dr hab. Józef St. Zegar (ed.), PW No. 68 IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2013.
32. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa* (20), Dr hab. Józef St. Zegar (ed.), PW No. 93 IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2013.

The article has been received 29.06.2017

Revision: 30.06.2017

*

УДК 330.322:631.1(477)

*Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Світовий досвід у поліпшенні інвестиційної привабливості аграрного сектору України

Постановка проблеми. Україна як держава, що перебуває в активній стадії реформування усіх сфер життєдіяльності та зорієнтована на побудову високорозвиненого суспільства, найближчим часом має розробити власну стратегію економічного розвитку. Досвід багатьох розвинутих країн, які вже пройшли шлях глобальних економічних і соціальних трансформацій, доводить про необхідність значних інвестиційних ресурсів для досягнення позитивних результатів. Інвестиції як важливий економічний ресурс є одночасно й причиною, і наслідком економічного зростання, інноваційного розвитку й підвищення конкурентоспроможності як економіки в цілому, так і окремих її галузей.

Інвестиції є основою розвитку продуктивних сил аграрного виробництва, необхідною умовою ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників. Потужний потенціал сільського господарства реалізувати повною мірою Україні не вдалося через низку чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Спад економіки, напруги в політиці, короткостроковість, мінливість і непередбачуваність державного регулювання негативно впливають на інвестиційну діяльність. Чис-

ленні вимоги до наявності ліцензій та дозволів, обтяжливі перевірки, які є живильним середовищем для корупції, а також саму корупцію інвестори називають головними перешкодами інвестуванню [17, с. 9].

Основними чинниками зниження інвестиційної активності в аграрному секторі національної економіки є, насамперед, економічна нестабільність, зростання різного роду ризиків, високий рівень монополізації окремих видів діяльності, низька оцінка привабливості вкладень через суттєве звуження внутрішнього ринку внаслідок вкрай низької купівельної спроможності населення тощо. У зв'язку з цим корисним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду щодо створення сприятливих умов розвитку інвестиційної діяльності з метою імплементації окремих із них в українське бізнес-середовище для поліпшення інвестиційної привабливості національного аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інвестування, стимулювання інвестиційної діяльності, формування сприятливого інвестиційного клімату, удосконалення системи державного регулювання інвестиційних процесів досліджувалися багатьма вченими, серед яких І. Бланк [8], С. Гуткевич [9, 11], А. Гайдуцький [10], Дж. Епштейн [2], Я. Жаліло [12], К. Меєр [4], О. Носова [14], Н. Обушна [15], Ю. Ульянченко [18].

© Т.В. Мацибора, 2017

The article has been received 29.06.2017

Revision: 30.06.2017

*

УДК 330.322:631.1(477)

*Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Світовий досвід у поліпшенні інвестиційної привабливості аграрного сектору України

Постановка проблеми. Україна як держава, що перебуває в активній стадії реформування усіх сфер життєдіяльності та зорієнтована на побудову високорозвиненого суспільства, найближчим часом має розробити власну стратегію економічного розвитку. Досвід багатьох розвинутих країн, які вже пройшли шлях глобальних економічних і соціальних трансформацій, доводить про необхідність значних інвестиційних ресурсів для досягнення позитивних результатів. Інвестиції як важливий економічний ресурс є одночасно й причиною, і наслідком економічного зростання, інноваційного розвитку й підвищення конкурентоспроможності як економіки в цілому, так і окремих її галузей.

Інвестиції є основою розвитку продуктивних сил аграрного виробництва, необхідною умовою ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників. Потужний потенціал сільського господарства реалізувати повною мірою Україні не вдалося через низку чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Спад економіки, напруги в політиці, короткостроковість, мінливість і непередбачуваність державного регулювання негативно впливають на інвестиційну діяльність. Чис-

ленні вимоги до наявності ліцензій та дозволів, обтяжливі перевірки, які є живильним середовищем для корупції, а також саму корупцію інвестори називають головними перешкодами інвестуванню [17, с. 9].

Основними чинниками зниження інвестиційної активності в аграрному секторі національної економіки є, насамперед, економічна нестабільність, зростання різного роду ризиків, високий рівень монополізації окремих видів діяльності, низька оцінка привабливості вкладень через суттєве звуження внутрішнього ринку внаслідок вкрай низької купівельної спроможності населення тощо. У зв'язку з цим корисним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду щодо створення сприятливих умов розвитку інвестиційної діяльності з метою імплементації окремих із них в українське бізнес-середовище для поліпшення інвестиційної привабливості національного аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інвестування, стимулювання інвестиційної діяльності, формування сприятливого інвестиційного клімату, удосконалення системи державного регулювання інвестиційних процесів досліджувалися багатьма вченими, серед яких І. Бланк [8], С. Гуткевич [9, 11], А. Гайдуцький [10], Дж. Епштейн [2], Я. Жаліло [12], К. Меєр [4], О. Носова [14], Н. Обушна [15], Ю. Ульянченко [18].

© Т.В. Мацибора, 2017

Мета статті – дослідити позитивний світовий досвід щодо створення сприятливого інвестиційного середовища з метою використання його для поліпшення інвестиційної привабливості аграрного сектору й активізації інвестиційної діяльності в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Попит на інвестиційні ресурси на світовому ринку постійно зростає і при цьому значно перевищує пропозицію. Тому країни, спрямовані на економічне зростання та розвиток суспільства, підвищення соціальних стандартів, поліпшення якості життя людей, намагаються створити найсприятливіші умови для залучення інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх.

Інвестиційну привабливість будь-якого об'єкта інвестування слушно оцінювати комплексно. Професор І.О. Бланк пропонує таку послідовність в оцінюванні інвестиційної привабливості підприємства: аналіз інвестиційного клімату країни; оцінка інвестиційної привабливості регіонів; оцінка інвестиційної привабливості галузей (підгалузей); оцінка й перспективи розвитку галузі (підгалузі) в конкретному регіоні; оцінка інвестиційної привабливості підприємства [8].

Оцінка привабливості підприємства з точки зору інвестора не обмежується визначенням надійності та дохідності власне підприємства як потенційного об'єкта інвестування та можливих ризиків вкладника. У широкому розумінні інвестиційна привабливість підприємства характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що забезпечують достатньо високу економічну, комерційну і соціальну ефективність та фі-

нансову захищеність інвестиційного проекту.

Інвестиційний клімат країни являє собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов (правових, економічних і соціальних) інвестиційної діяльності, які сприяють процесу інвестування національної економіки, її окремих галузей, підгалузей та підприємств, або гальмують цей процес. Інвестиційний клімат країни можна вважати мегафактором інвестиційної привабливості, оскільки він безпосередньо впливає на інвестиційні процеси на всіх рівнях (країна, регіон, види економічної діяльності, підприємство).

У міжнародних рейтингах за різними критеріями, незважаючи на позитивні зрушення, зокрема в частині поліпшення умов ведення бізнесу, Україна поки що не потрапляє до переліку країн із привабливим інвестиційним кліматом, що гальмує інвестиційні процеси (табл.).

При оцінюванні інвестиційної привабливості галузі слід враховувати її специфічні особливості як виду економічної діяльності. Сільське господарство тісно пов'язане з живими організмами й значною мірою залежить від гідрометеорологічних умов (суми ефективних температур, кількості опадів), стихійних гідрометеорологічних явищ і епізоотичних ситуацій, тому належить до ризикованих видів економічної діяльності.

Окрім того, в сільському господарстві використовується такий специфічний та обмежений за фізичними й географічними параметрами ресурс як земля. У зв'язку з цим важливими для інвестора є оцінка якісних параметрів ґрунтів, їхнє географічне розташування, екологічний стан тощо.

Україна в міжнародних рейтингах інвестиційної привабливості

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Рейтинг ведення бізнесу The Doing Business	142/ 183	145/ 185	152/ 185	137/ 185	112/ 189	87/ 183	83/ 183
Індекс глобальної конкурентоспроможності економіки World Economic Forum	89/ 139	82/ 142	73/ 144	76/ 144	76/ 144	79/ 140	85/ 138
Рейтинг конкурентоспроможності World Competitiveness Yearbook	57/ 59	57/ 59	56/ 59	49/ 59	49/ 60	55/ 61	59/ 61
Корупційний індекс організації Transparency International	134/ 178	152/ 183	144/ 176	144/ 177	142/ 174	130/ 168	131/ 176
Індекс економічної свободи Heritage Foundation	162/ 179	152/ 179	161/ 177	161/ 177	155/ 178	162/ 178	166/ 180

Джерело: [1;3; 5–7]

Для стимулювання господарської діяльності та її розвитку в багатьох країнах для інвесторів передбачено низку пільг, серед яких: податкові канікули; зниження ставки податків на прибуток; пільгові кредити; фінансова допомога у вигляді інвестиційної надбавки; створення вільних економічних зон; фінансування інвестиційних проектів на депресивних територіях.

У США для оновлення основних засобів застосовується інвестиційний податковий кредит, який передбачає зниження оподаткованого прибутку на суму вкладень, що використовуються для придбання машин і устаткування. Крім того, існує пільгове кредитування виробництва окремих видів продукції та компенсаційні платежі на підтримку методів обробки ґрунту, які менше впливають на навколишнє середовище [18].

У 2014 році пряма бюджетна допомога фермерам була замінена на законодавчому рівні іншим інструментом – страхуванням ризиків. Головним орієнтиром стало страхування врожаю, водночас концепція страхування була розширена на інші сфери, зокрема, на виробництво молока. Загалом американські фермери можуть обирати схему підтримки збуту продукції з-поміж двох основних програм. Перша – страхування від падіння цін, що передбачає компенсації, якщо ціни на продукцію рослинництва падають нижче заздалегідь визначених рівнів. Друга – страхування сільськогосподарських ризиків. Вона забезпечує виплати фермерам у разі зменшення доходів нижче середнього по країні показника. Для розрахунків потенційних виплат фермери під час реєстрації надають дані про площу й урожайність сільськогосподарських культур.

Крім того, існує ще кілька варіантів страхування врожаю або прибутків. При цьому федеральний уряд може субсидувати страхові премії за ставками від 38 до 80 % залежно від рівня покриття та варіантів, обраних виробниками. Такий високий рівень субсидій необхідний для того, щоб зробити продукцію доступною за ціною.

У Канаді держава сприяє інвестиціям у розвиток окремих галузей і виробництв. Для фермерів створена спеціальна кредитна установа Farm Credit Canada. Окрім того, ді-

ють декілька провінційних та федеральних програм підтримки виробників сільськогосподарської продукції, серед яких: короткострокові кредити до 400 тис. дол. під низький відсоток із частковим покриттям процентів; державні кредитні гарантії на купівлю землі сільськогосподарського призначення; пільгове страхування врожаю від природних катаклізмів і погодних умов; фінансова підтримка просування продукції закордоном (до 50 тис. дол. на одне підприємство на рік); екстрена фінансова підтримка під час надзвичайних ситуацій; субсидування транспортування зерна через порт на півночі країни (9,2 дол./т).

В Австралії фінансова підтримка надається фермерам для компенсації збитків, спричинених природними або техногенними факторами – головним чином, це тривалі періоди посухи, повені, пожежі або деякі інші стихійні лиха. При цьому урядові дотації надаються лише у тому випадку, коли збитки у зв'язку зі стихійним лихом зазнає значна кількість господарств у регіоні. Така підтримка може мати різні форми: гранти, короткострокові кредити за низькими відсотковими ставками тощо. Також фермерам надаються податкові пільги для компенсації амортизації сільськогосподарського обладнання.

У Франції на підтримку аграрного сектора витрачається в середньому до 40 млрд євро на рік. Французькі фермери мають пільги на кредити. На закупівлю нової сільгосптехніки вони можуть залучати кошти під 3–4% річних, на придбання землі – приблизно під 7 % річних. У системі кредитного забезпечення сільського господарства Франції центральне місце відіграє банк „Креді Агріколь”. Механізм дії пільгових кредитів для сільського господарства заснований на принципі державного погашення банком різниці між договірною процентною ставкою й ставкою пільгової позики, наданої фермеру [16].

У Німеччині для підтримки сільськогосподарських товаровиробників, стимулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі та розвитку сільських територій широко застосовуються різноманітні інструменти, серед яких:

державні позики на виробниче будівництво й закупівлю обладнання. Держава за згоди регіональної аграрної адміністрації надає кошти фермерам на дуже вигідних умовах – напряму з федерального або місцевого бюджетів під 1 % річних на строк до 44 років. При цьому на перші чотири роки фермери одержують кредитні канікули, тобто звільняються від погашення боргу. В подальшому виплата боргу здійснюється по 2 % річних з урахуванням накопичених відсотків;

довгострокове кредитування за зниженою відсотковою ставкою на будівництво, купівлю землі, засобів виробництва тощо. За підтримки спеціального державного банку місцеві банки кредитують фермерів за ставкою 5–7 % річних. Для депресивних територій і молодих фермерів ставка кредитування зменшується до 3–5 %. Гарантом кредитів виступає спеціальний державний банк. За цією програмою фермери кредитуються строком на 10–20 років;

інвестиційні субсидії. Цей вид державної підтримки передбачає надання коштів фермерам для повної або часткової компенсації витрат за визначеними цільовими програмами на безповоротній основі. Цільова програма – це не що інше, як інвестиційний проект у сільському господарстві, який може бути коротко-, середньо- або довгостроковим. Якщо протягом терміну дії проекту надані фермеру кошти використані не за призначенням, він їх повинен повернути;

державні гарантії. Державний банк надає приватним фінансовим установам гарантії (до 80 %) для кредитування фермерів [13].

У Польщі держава всіляко намагається підтримувати дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Є кілька банків, що спеціалізуються на кредитуванні сільського господарства. По довгострокових кредитах (до 10-ти років) держава може компенсувати половину відсоткової ставки. Популярним є також пільгове кредитування аграрного сектора, коли підприємець може сплатити лише 3 %, а решту суми по відсотковій ставці банку повертає держава [16].

Висновки. З метою поліпшення інвестиційної привабливості аграрного сектора й активізації інвестиційної діяльності в Україні необхідно:

стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу через удосконалення механізму використання коштів державного бюджету, зокрема, надання пільгових інвестиційних кредитів; інвестиційних субсидій; додаткових преференцій депресивним регіонам і молодим фермерам; збільшення обсягів фінансування Українського державного фонду підтримки фермерських господарств;

створити сприятливі умови для залучення інвестицій у розвиток тваринництва, насамперед м'ясного та молочного скотарства;

посилити контроль за цільовим використанням коштів державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Doing Business in 2010 (2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016). – Режим доступу: www.doingbusiness.org > ... > Global Reports
2. Epstein G.A. Capital flight and capital controls in developing countries. – UK: Edward Elgar Publishing Ltd, 2005.
3. Index of Economic Freedom 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>.
4. Meyer K.E. Investment strategies in emerging markets. / K.E. Meyer. – UK: Edward Elgar Publishing Ltd, 2004.
5. The Global Competitiveness Report 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-reports>.
6. The Global Corruption Report (GCR) 2005 (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <https://www.transparency.org/>
7. The IMD World Competitiveness Yearbook 2006 (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). – Режим доступу: <http://www.imd.org/wcc/wcy-world-competitiveness-yearbook/>
8. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. / И.А. Бланк. – К.: МП „ИТЕМ” ЛТД, „Юнайтед Лондон Трейд Лимитед”, 1995. – 448 с.
9. Гуткевич С.А. Инвестиционная привлекательность аграрного сектора экономики. / С.А. Гуткевич. – К.: Изд-во Епрон. ун-та, 2003. – 252 с.
10. Гайдучький А.П. Оцінка інвестиційної привабливості економіки // Економіка і прогнозування . – 2004. – № 3. – С. 119–128.
11. Гуткевич С.А. Управление инвестиционным процессом в аграрной сфере / С.А. Гуткевич. – К.: ИАЭ УААН, 2000. – 268 с.

12. Жаліло Я.А. Зарубіжний досвід позичкового фінансування державою інвестиційних проектів / Я.А. Жаліло // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2008.
13. Мороз П. Підтримка агровиробника по-німецьки / П. Мороз. – Режим доступу: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1058-pidtrimka-agrovirobnika-po-nimetski>.
14. Носова О.В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи / О.В. Носова // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 119–137.
15. Обушна Н.І. Державне регулювання прямих іноземних інвестицій в Україні: моногр. / Н.І. Обушна, Т.В. Мацибора. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 338 с.
16. Світові моделі підтримки сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva.html>.
17. Стратегія секторної конкурентоспроможності для України – фаза III „Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна”. [Електронний ресурс] – OECD – Звіт за підсумками проекту. – Грудень, 2015. – Режим доступу: http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_UKR.pdf.
18. Ульянченко Ю. О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України / Ю.О. Ульянченко // Державне будівництво. – 2007. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_56.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2017 р.

Фахове рецензування – 26.06.2017 р.

* * *

Новини АПК

Україна та ЄС обговорили пріоритети співпраці в аграрній галузі в рамках Угоди про Асоціацію

Європейський Союз є стратегічним партнером для України в аграрній сфері. Йдеться не тільки про двосторонні торговельні відносини, але й про співпрацю в галузі реформування української аграрної політики та імплементації європейських директив та регламентів в українське законодавство. Про це зазначила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Ольга Трофімцева під час третього засідання Комітету асоціації Україна–ЄС в Брюсселі 29-30 червня 2017 р.

«Сьогодні двостороння торгівля аграрною продукцією та продуктами харчування між Україною та Євросоюзом розвивається дуже стрімко. Лише за 4 місяці 2017 року товарообіг становив 2,450 млрд дол. США, з яких 1,753 млрд дол. США – експорт української аграрної продукції. Але не менш важливою є для нас постійна спільна робота з ЄС в таких галузях як, наприклад, фітосанітарні та ветеринарні регулювання, політика в лісовій та рибній галузях», – зазначила Ольга Трофімцева.

Українська та європейська сторони обговорили стан співпраці та подальші кроки в рамках реалізації Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною.

«Ми дуже вдячні нашим європейським колегам за активну підтримку вдосконалення української системи контролю в харчовій галузі України, а також в лісовій, рибній галузях та морської політики. Сподіваємось на подальшу активну співпрацю між нашими сторонами в заданих напрямках та на швидке просування євроінтеграційних законодавчих ініціатив у нашому парламенті», – підкреслила заступник Міністра.

За словами Ольги Трофімцевої, незважаючи на прогрес в євроінтеграційній роботі Мінагрополітики України, 44 європейські директиви та регламенти мають бути імplementовані до кінця 2017 року, що вимагає значних зусиль як з боку міністерства, так і допомоги з боку європейських колег в рамках різних інструментів підтримки.

Наразі у Верховній Раді України знаходяться на розгляді законопроекти, а саме: про вимоги до предметів та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами, про безпечність та гігієну кормів, про інформування споживачів щодо харчових продуктів, а також про основні принципи та вимоги органічного виробництва.

Прес-служба Мінагрополітики України